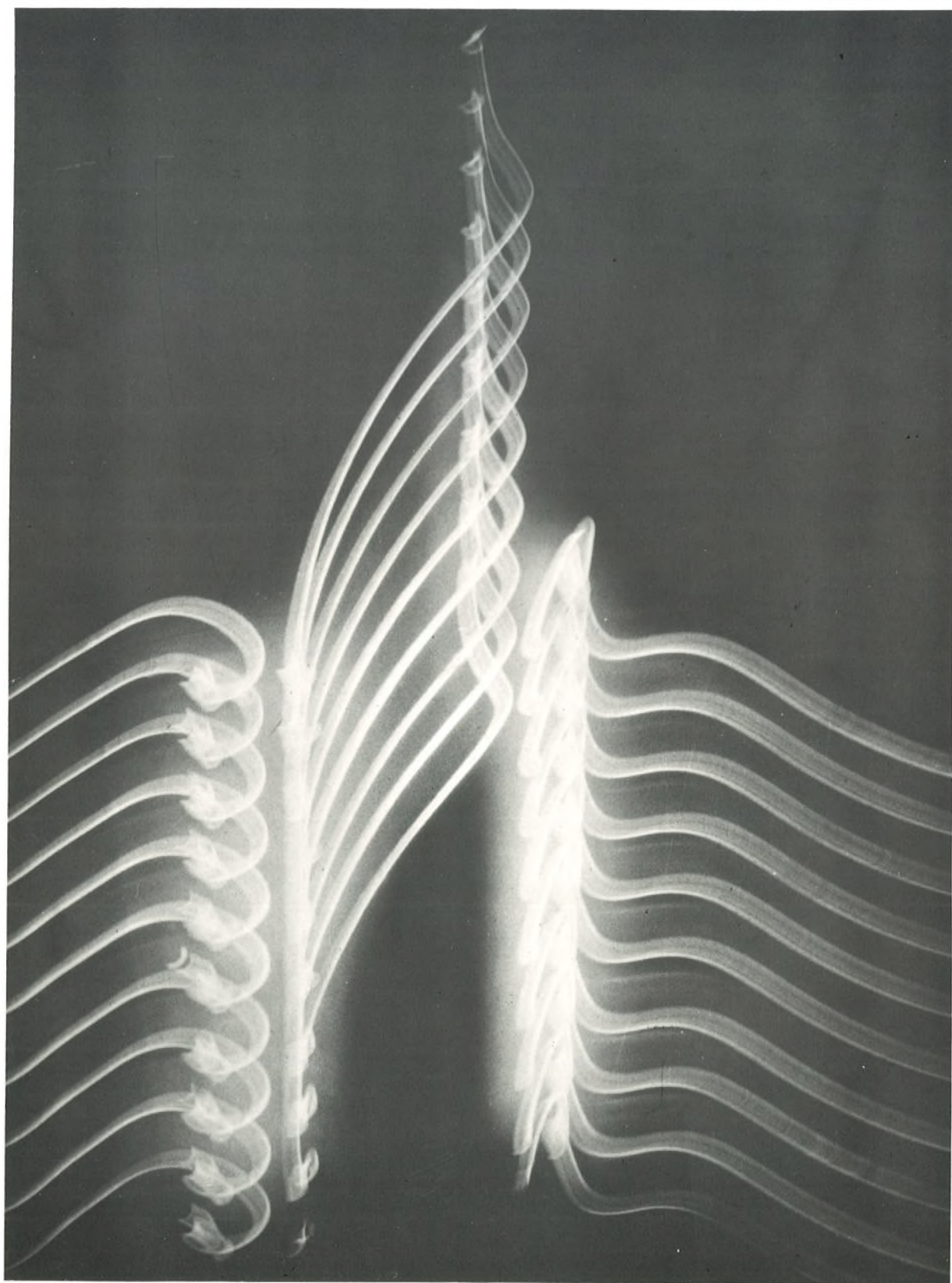

10-33
10-33
10-33

LUMINA '90 - 93

Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria. Fondată de David Voniga, în 1894.

LUMINA '90 - 93

Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria. Fondată de David Voniga, în 1894.

Moștenire și tradiție

Ne referim la sensul figurat al cuvîntului **moștenire**, prin care se înțelege patrimoniul cultural, bunurile morale, intelectuale, artistice care se transmit de la o generație la alta. Accentul trebuie pus pe **transmitere**, căci numai așa se poate moșteni, deci însuși și, ceea ce este extrem de important, transforma într-o **conștință** a identității de neam și în **conștientizarea** valorii acestei zestre spirituale în rîndul comunității etnice. Numai astfel poate deveni izvor dătător de viață națională.

Noi am făcut și facem unele eforturi pentru a scoate la iveală trecutul nostru cultural, dar ele rămîn, pînă la urmă, niște acțiuni izolate ale cîtorva intelectuali și rareori reușim să transformăm această moștenire în **tradiție**, după care să ne orînduim viața spirituală. Prin urmare, numai tradițiile pot asigura, prin forța lor de conservare, perpetuarea unei moșteniri spirituale.

Aceasta este explicația, de ce considerăm de bine să schimbăm titlul publicației **Timpuri** în **Lumina**. Prin acest act, revenim la o tradiție încetățenită aici, la Giula, la sfîrșitul secolului trecut (1895) de personalități culturale românești de aici și împrejurimi. Revista **Lumina**, redactată de D. Voniga, urmărea aceleași scopuri. E bine venită, deci, reîntoarcerea la spiritualitatea acestei reviste și nu ne rămîne decît să dorim ca ea să fie făcută în ceas bun și să auzim numai de bine.

Numărul de față încearcă să sesizeze strădaniile noastre în această direcție, axîndu-și cuprinsul pe primele încercări ale unor tineri care promet, iar lucrările lor sînt un fel de indice spre direcția în care dorim să mergem: o cunoaștere mai temeinică a valorilor de care dispunem.

Gheorghe Petrușan

Cuprins

- 1./ Cuvînt înainte
- 2./ Poezii inedite de Maria Berényi
- 3./ Cresta Ștefan: Lucian Magdu – omul și artistul
- 4./ Boca Tiberiu: Despre conștiința națională a românilor din Ungaria
- 5./ Berényi Gheorghe: Obiceiurile de dans ale românilor din Ungaria
- 6./ Ciotea Florica: Obiceiuri și credințe cu privire la arhitectura din Micherechi
- 7./ Csobai Elena: Instituții purtătoare a identității românilor din Ungaria în perioada dintre cele două războaie mondiale
- 8./ Lanevschi Gheorghe: Moise Nicoară – În semn de cinstire, un monument din Arad îi poartă numele
- 9./ Dr. Berényi Maria: Școlile române confesionale din comitatul Bichiș

MOISE NICOARĂ
(1784–1861)

„AVEM DARĂ DATORINȚA
LUI NICOAR'A MULȚEMI
CĂCI PUSA LUI USTENINȚĂ
MÂNGÂERE NE GĂSI.”

În semn de cinstire, un monument din Arad îi poartă numele

Născut la 29 XI/4. XII. 1784 în localitatea Gyula, Moise a fost prilej de mare fericire în familie. Era primul băiat, după trei fete, al nobilului român Nicoară, al cărui strămoș, Ștefan Nicoară, a fost înnobilit de împăratul Ferdinand II, în anul 1627, pentru meritele sale ostășești.

Plăpîndul copil de atunci, al cărui botez a ținut trei zile, semn al bucuriei părinților, a devenit mai târziu speranța românilor, vajnicul luptător pentru egalitate în drepturi a românilor cu celelalte naționalități din Imperiul Habsburgic, precum și a separării bisericii ortodoxe bănățene de biserica sîrbă.

Copilăria și primii ani de școală îi petrece la Gyula, sub îngrijirea scumpei lui mame și a dascălului Melentie din

Lipova. Era un copil zburdalnic, cu mare tragere la carte, dorul de învățătură îndemnîndu-l tot mai departe. Drept urmare, se pregătește să urmeze școala la Oradea, dar moartea adoratei lui mame va întîrzia plecarea cu un an, timp în care se însingurează, îndreptîndu-și toate forțele spre izvorul cunoașterii.

La Oradea se impune în scurt timp. Îl întîlnim apoi la Arad, între anii 1801–1802, unde urmează „*ultimam humaniorum classem*” ca apoi să continue la Bratislava cursurile filozofice și literare ale gimnaziului evanghelic din localitate, atrăgînd stima și deosebita dragoste a profesorilor.

Au fost ani grei, avînd în vedere că plecase la învățătură fără binecuvîntarea pă-

rintească, fapt ce făcuse să-și cîștige singur existența, dînd meditații. Tot aici, la Bratislava urmează Academia de drept, reușindu-i examenele în anul 1806, fiind astfel primul român ortodox din Monarhie care terminase studii academice.

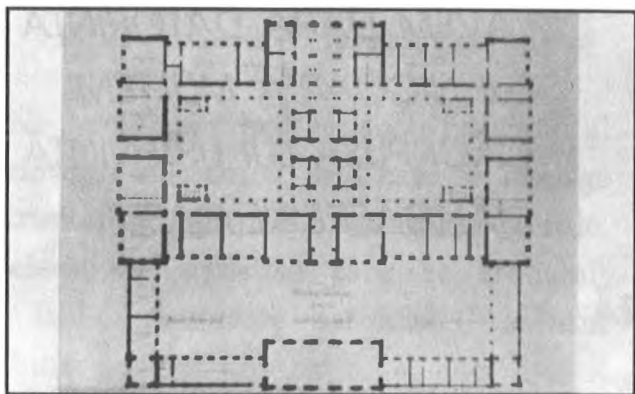
Încercările de-a intra în diplomatie, apoi în armată se izbesc de uși închise; în schimb, este tot mai cunoscut pentru erudiția sa, fapt ce atrage atenția lui Francisc I., împăratul Austriei. Acesta îl cheamă ca instructor de limbă română pentru fiul său, arhiducele Ferdinand, viitorul împărat Ferdinand V.

Contactele cu casa imperială i-au fost, sporadic, de ajutor în activitatea de emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Ungaria, do-

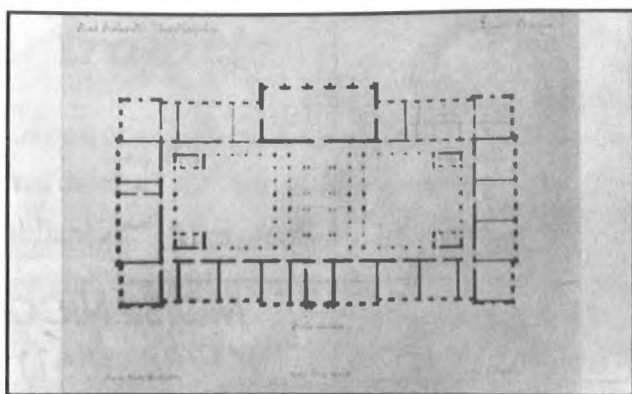
meniu în care a obținut rezultate favorabile nației din care se trăgea.

Trebuie să remarcăm că efortul depus de Moise Nicoară, în vederea înființării de școli românești, printre care întemeierea, în anul 1812, la Arad, a școlii normale numită „*Schoala preparandă sau pedagoghicească a nației române*”, ocupă un loc de seamă.

Tot lui Moise Nicoară i se poate mulțumi pentru înființarea, la Arad, în anul 1822, a *Institutului teologic pentru preoți români*, urmare a anchetei comisiunii cerute de marele umanist în anul 1816. Ancheta s-a terminat în anul 1821 cu un rezultat decisiv în sprijinul cauzei românești. Rezultatele anchetei îl convinseseră și pe împăratul Francisc I. de dreptatea asiprațiilor românilor, de înfiin-

Plan parter

Plan etaj

țarea institutului teologic, acesta fiind primul semn de „îndurare împărătească” și în același timp un îndemn în plus pentru continuarea luptei.

Prigonit pentru activitatea și rezultatele sale, Moise Nicoară trece în anul 1825, în Țara Românească, neputînd fi de față la o altă realizare de seamă a luptei sale, în domeniul emancipării religioase. Este vorba de instaurarea la Arad, în anul 1829, a primului episcop român.

În semn de adîncă recunoștință, cu ocazia instalării mult-strălucitului domn **Nestor Ioanovici**, noul episcop al Diecezei Aradului, învățătorul **Moise Botta** din Lipova dedică primul omagiu bravului luptător, cu mintea cea mai luminată, (poezie din care am redat o strofă la începutul acestei lucrări).

Departate de ai săi, înfruntînd greutăți, Moise Nicoară trece în

neființă la 1. X. 1861, fără a-și mai vedea locurile natale, rămî-nînd în amintirea urmașilor ca învățătorul fără seamăn, care și-a închinat întreaga viață luptei pentru dreptatea, ridicarea și libertatea celor din rîndul cărora se trăgea.

Odată cu viața și activitatea lui Moise Nicoară se desfășoară și marile schimbări politice, ce au cuprins societatea sec. al XIX-lea, în cadrul căreia burghezia, clasă în devenire, joacă un rol important.

Avînd nevoie de instituții de cultură corespunzătoare aspirațiilor lor, burghezia va depune o activitate susținută în sprijinirea acestui deziderat, fapt ce duce la demararea unei complexe acțiuni constructive în cadrul căreia construirea de școli și alte instituții de cultură, ocupă un loc important.

Arădenii se încadrează și ei în această acțiune, ca urmare a proclamării Aradului, ca oraș liber regesc în anul 1834, fapt ce determină avîntul economic al localității și implicit creșterea populației spre jumătatea sec. al XIX-lea și perioada următoare. Odată cu creșterea populației civile se înmulțește simțitor și populația școlară, fapt ce face ca școlile existente în oraș să nu facă față cerințelor, și în același timp, aspirațiilor burgheziei. Se simte strîngenta necesitate a construirii unei școli pe măsura aspirațiilor și puterii materiale a burgheziei, dornică de afirmare și în acest domeniu.

Drept urmare intră în discuția notabilităților în anul 1869, construirea unei noi școli, pe baza unui fond de 155,354 florini al fundației **Margareta Bibics**, la care, pe parcurs, se adaugă un

fond de 310.002,92 florini acordat de stat. Din donația Bibics, orașul a cumpărat terenul ce aparținea episcopiei ortodoxe române, teren pe care funcționase pînă în anul 1861 biserica ortodoxă eparhială, care din cauza degradării la care ajunsese, și ca urmare a dorinței românilor de a construi o catedrală, a fost demolată. Stranie coincidență, Moise Nicoară se stîngea din viață în anul în care vechea biserică era demolată. Ambii aveau să renască – biserica întruchipată în catedrală, iar Moise Nicoară – în memoriam.

Terenul fiind cumpărat, proiectarea viitoare școli este încredințată arhitectului budapestan **József Diecher**. Pe baza proiectului elaborat de acesta, la 18. IX. 1869, în prezența ministrului culturii **József Eötvös** se pune prima piatră de temelie și începe construirea edificiului, sub directa

Privire de ansamblu

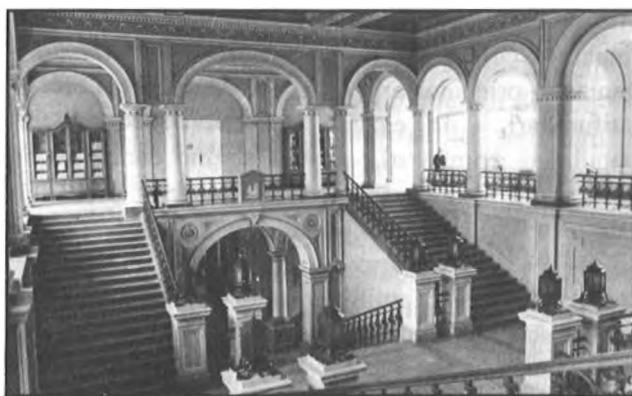
supraveghere a arhitectului arădean **Ferenc Jirásze**.

Lucrările încheiate fac posibilă la 1 octombrie 1873, inaugurarea într-un cadru festiv a noii școli, a cărei titulatură era: „**Gimnaziu superior regal**”.

Edificiul, de plan dreptunghiular de mari dimensiuni, prezentând pivniță, parter și un etaj, cu fațade desfășurate pe patru străzi (**General Dragalina, Unirii, Armata poporului și Bălcescu**), este construit în stil neorenescentist, avînd temelie de piatră, pereți portanți de cărămidă, serpantă din lemn, acoperiș din țiglă și tablă la anexe. –

Volumul general al construcției exprimă o armonie și un echilibru subliniat de cornișa principală, dimensionată în raport cu masa întregului edificiu. Ritmul rezultat din egala dispunere a ferestrelor, accentuează acest echilibru.

Edificiul domină strada și terenul de sport din fața sa, oglindind prin măreție o atitudine individualistă la care își aduc din plin contribuția treptele din marmură roșie, ce conduc spre intrarea prin-

Holul de onoare

cipală, cît și figura alegorică amplasată la nivelul acoperișului fațadei principale, figură alegorică a cărei brațe deschise cheamă la învătătură și lumină.

Interiorul clădirii cuprinde săli de clasă luminoase, laboratoare spațioase, o frumoasă sală festivă cu plafon casetat, un hol de onoare, bibliotecă cu mii de volume donate de familia **Orczy** și **Vásár-**

Privire de ansamblu

helyi și îmbogățită pe parcurs cu alte donații, biroul și locuința directorului, sala profesorală, trei curți interioare și o frumoasă sală de gimnastică.

Zeci de promoții au plecat de pe băncile

de iarăși porțile, la 5. X. 1919. Sute de însetați au venit să bea din nou la izvorul cunoașterii ce poartă de la acea dată numele lui Moise Nicoară, care astfel rămîne viu în amintirea celor, pe care i-a iubit și le-a închinat întreaga viață. De atunci și pînă în zilele noastre, an de an au părăsit băncile școlii zeci și sute de tineri care, trecînd pe lîngă clopotul din holul de onoare, băteau în el, în semn de cinstire pentru cel ce și-a pus viața în slujba unei cauze nobile, pornind cu speranțe în suflet și optimism în priviri, să cucerească lumea. –

Prof. Gh. Lanevski
Foto: Hornoiu Florin

BIBLIOGRAFIE

- Dr. Cornelia Bodea, „Moise Nicoară”, Arad, 1943
Lejtényi Sándor, „Arad és környéke”, Arad, 1912 p. 26–27.
Zeiner Alfréd, „Arad multja”, Arad, 1940. p. 136.
Somogyi Gyula, „Arad szabad király város leírása”, Arad 1913 p. 75.
Lakatos Ottó, „Arad történeti”, Arad, 1881. p. 224.
Aradi Vértanúk Albuma.

acestei școli, împrăștiindu-se în imperiu și în lume.

În timpul primului război mondial, edificiul a fost transformat în spital, fiind loc de vindecare și ameliorare a celor răniți.

După terminarea războiului, într-un cadru festiv, în prezența ministrului **Vasile Goldiș** și a mii de români din oraș și satele din jur, edificiul își deschi-

Instituțiile purtătoare a identității românilor din Ungaria în perioada dintre cele două războaie mondiale

1. Scurt istoric

Strămoșii românilor din Ungaria de azi s-au stabilit în marea lor majoritate pe locurile și în localitățile de azi la sfârșitul secolului XVIII-lea și în cursul secolului al XVIII-lea. Însă prezența lor în bazinul celor trei Crișuri poate fi atestată prin documente încă din veacul al XIII-lea. Despre românii din părțile Crișului Negru, de pe feuda episcopiei din Oradea se pomenește pentru prima dată în 1294. Mai mult chiar: existența lor poate fi urmărită și în zonele Nyírség.

În veacurile următoare, mutându-se mai cu seamă spre Cîmpie, românii căutau aici condiții de trai mai bune. Apoi, în cursul celor 150 de ani ai ocupației turcești, de pe urma nesfârșitelor războaie și lupte duse în Cîmpia Ungară, o însemnată parte a acestor ținuturi s-a pustiit și s-a depopulat. Prin urmare, pe la sfârșitul secolului al XVII-lea și în tot cursul secolului al XVIII-lea, aceste regiuni au fost din nou colonizate, în parte prin migrațiune internă, ca urmare a revenirii populației băștinașe de odinioară, în parte și printr-o colonizare conștientă, organizată, a latifundiarilor și moșierilor, precum și din inițiativa și cu sprijinul curții imperiale.

În privința populației românești, o parte dintre români fie că rămăsese aici, iar acestora li s-au atașat noi și noi coloniști, fie că s-au făcut colonizări absolut noi. Ca urmare a colonizării spontane de la sfârșitul secolului al VIII-lea și ca urmare a revenirii populației pribegite, în trei județe, locuite și de români (Békés, Bihar și Csongrád) era mai însemnată stabilizarea, respectiv organizarea localităților independente, respectiv a localităților înființate de cîte-un latifundiar.^{1/} Colonizarea conștientă, organizată, prin moșieri și latifundiarilor – în cazul populației românești – corespunde în linii generale perioadei dintre anii 1720–1913. De pe urma acestei colonizări, familii de români din județele Bihar și Arad s-au mutat pe teritoriile Ungariei de azi. Această perioadă corespunde colonizării cu români a comunei Nagyleta (Leta Mare)^{2/} din județul Hajdú-Bihar, a comunei Kétegyháza (Chitighaz) în 1724^{3/}, Méhkerék (Micherechi) din anul 1768^{4/} și Pusztatottlaka (Otlaca-Pustă), din 1913^{5/}.

În privința colonizării și așezării românilor – după izgonirea turcilor – se pot deosebi două etape de seamă:

Prima etapă începe la sfârșitul secolului al XVII-lea și ține pînă în anul 1785. În această

perioadă sosesc (de fapt, primele) familii românești la Gyula (Giula) și Bedő (Bedeu). Iar pentru că populația românească stabilită aici era de religie greco-ortodoxă, aproape concomitent cu colonizarea (sau la scurt timp după aceasta), și-a întemeiat și comunitățile bisericești: la Gyula în 1695, la Kétegyháza în 1710, la Zsáka (Jaca) în 1720, la Méhkerék în 1759^{6/}; în acest fel se poate aprecia că întemeierea acestor parohii coincide prin excelență cu această primă perioadă a colonizărilor.

A doua etapă începe la sfârșitul secolului trecut și ține cam pînă în anul 1940, cînd o localitate populată deja anterior cu români, „eliberează” un anumit număr de familii, care, așezîndu-se în altă parte, înființează astfel o nouă localitate. Două sate înființate printr-o nouă reșezare a românilor pot fi consemnate. Una o constituie sătulețul Pusztatottlaka^{7/}, din apropierea orașului Békéscsaba, cealaltă fiind Cserekert, în apropierea comunei Nagyléta din județul Hajdú-Bihar.

Dintre localitățile cu populație românească, în trei dintre ele – la Bedő^{8/}, la Pocsaj^{9/} și la Nagyléta^{10/} populația, așezată aici din secolele XVII–XVIII – respectiv populația ulterioară stabilită aici – era de religie greco-orienta-

lă, trecînd mai tîrziu, în deceniile următoare, la credința greco-catolică.

În cele trei localități amintite, după ce credincioșii au trecut la religia greco-catolică, liturgia și ceremonialul bisericesc continua să se țină tot în limba română, pînă în anul 1912, cînd Sfîntul Scaun a întemeiat episcopia din Hajdúdorog, care a luptat consecvent pentru legitimarea limbii maghiare ca limbă liturgică^{11/}. Pînă în anul 1920, în aceste localități slujbele religioase s-au mai ținut în mod sporadic și în limba română, dar după anul amintit, viața religioasă a continuat numai în limba maghiară.

În anii dictaturii horthyste, folosirea limbii maghiare a devenit tendința și practica dominantă chiar și în acele localități, cum este Bedő, unde și pînă azi 80 la sută a populației este românească.

De la bun început, biserica ortodoxă și școlile erau instituțiile care susțineau și cîrmuiau culturalizarea și învățămîntul, ca adevărate focare făuritoare de cultură în limba maternă a minorității române, îndrumătorii și păstrătorii acestora. După Trianon, rolul și sfera de influență a bisericii s-a schimbat. Școlile confesionale ortodoxe aveau de înfruntat permanente lipsuri atît în privința clădirilor destinate școlii, cît și în

priveința dascălilor, iar școală cu limbă de predare română nu exista niciunde. După înfrîngerea Republicii Sovietelor, o mare parte a intelectualilor români s-au refugiat^{12/}. Iar din anul 1927, doar în cinci din cele 18 parohii ortodoxe din Ungaria mai era preot și numai trei școli confesionale mai aveau dascăl^{13/}. Puținii intelectuali, reprezentanți ai intelectualității române din Ungaria, clerici și profani deopotrivă, puteau constata că situația lor – respectiv a întregii populații române de pe aceste meleaguri – este deosebit de tristă, ba chiar îngrijorătoare. Situația aceasta lipsită de perspective și speranțe încerca s-o mai aline din când în când comisarul *dr. József Sigescu*, împuternicit cu problemele românilor din Ungaria. Dar și aceste măsuri au rămas de cele mai multe ori la nivelul unor hotărâri sau demersuri formale, de aparență. În școlile confesionale, instruirea în limba maternă s-a întrerupt și pe mai departe pentru lungi ani în șir, lipsind fie manualele, fie cadrele, fie spațiul școlar necesar. Toate acestea pot fi dovedite, respectiv documentate, printr-un număr considerabil de plîngeri, relcații și cereri aflate în materialul documentar al arhivelor. Deci, această situație a caracterizat învățămîntul în perioada dintre cele două războaie mondiale.

2. Prin ce se exteriorizează apartenența națională la populația de limbă maternă română

Aici trebuie pomenit pe primul loc atașamentul populației românești față de biserica sa greco-orientală, respectiv atașamentul față de religie. Și din scurta rezumare istorică s-a conturat că marea majoritate a românilor din Ungaria este de religie ortodoxă, cu excepția celor trei localități bihorene amintite (Bedő, Pocsaj, Nagyléta).^{14/} Pe baza acestui atașament față de religie și biserică, prin înființarea școlilor confesionale românești și prin funcționarea și înflorirea acestora s-a format conștiința identității, pe care apoi biserica o întărea și pe mai departe în rîndul populației, firește în limitele independenței relative a bisericii. Însemnătatea spirituală a bisericii ortodoxe a crescut și mai mult după ce, în anul 1864, a devenit episcopat independent de patriarhia sîrbească. Deci, în acest sens, în această accepțiune independența și autogovernarea bisericii ortodoxe a jucat un rol pozitiv categoric, făurind și asigurînd astfel posibilitatea îndrumării cuprinzătoare a vieții culturale și spirituale. Preoții și dascălii ortodocși români, ca intelectuali români, considerau drept sarcina lor de frunte păstrarea, răspîndirea și dezvoltarea culturii în limba maternă. Cei mai eminenți reprezentanți,

în acest sens, *David Voniga*, *Iosif Ioan Ardelean*, *dr. Gheorghe Alexici* s-au străduit ca, prin lucrările lor literare, istorice și publicistice să păstreze, înainte de toate, limba lor maternă, tradițiile culturale și istoria, istoricul naționalității.^{15/}

Începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pe la începutul secolului nostru, tot mai multe ziare, calendare și publicații în limba română au văzut lumina tiparului în centrele spirituale mai mari ale Ungariei, la Budapesta, Arad, Gyula, Timișoara, Oradea, Sibiu, Brașov, publicații care au ajuns să fie tot mai răspîndite în rîndul românilor din Ungaria, datorită activității și prin intermediul bisericii. Începînd cu primii ani ai acestui veac, ca urmare a schimbărilor social-politice tot mai accelerate și totodată ca urmare a tendințelor de maghiarizare, reprezentanții intelectualității românești au simțit necesitatea – chiar datorită – păstrării limbii lor materne și a culturii tradiționale. Aceste sarcini, la fel, și le-a asumat în cea mai mare parte biserica ortodoxă și reprezentanții săi, cu un succes mai mult sau mai puțin eficient, așa precum o înlesneau condițiile și posibilitățile social-politice. Sub patronajul și cu îndrumarea bisericii ortodoxe s-au înființat, rînd pe rînd, cercuri de lectură, formații corale și teatrale, echipe de dansuri populare și mici formații folclo-

rice la Gyula, Kétegyháza, Battonya și Magyarcsanak, formații culturale-artistice care au activat pînă în anul 1947^{16/}. În perioada dintre cele două războaie mondiale, acestea erau singurele posibilități de transmitere și păstrare a culturii în limba maternă.

3. Instituții purtătoare a identității de naționalitate ale românilor

Reprezentanții clerului ortodox român din Ungaria au încercat în repetate rînduri să întemeieze o episcopie independentă, aparte, dar fără succes, căci în anii regimului horthyst românii din Ungaria nu aveau o organizare bisericească unitară, organizată. În ciuda acestui fapt, biserica, în frunte cu preoții români, a rămas și pe mai departe singura formație instituțională purtătoare a spiritului identității pentru românii de aici.

După Trianon s-au mai menținut cîteva centre spirituale și morale, care au reprezentat în diasporă amprente specifice, formațiuni care puteau funcționa în mod legal, sub ocrotirea bisericii, care puteau influența încă spiritul de identitate a românilor din Ungaria. În fruntea acestor formațiuni (diasporă) se afla cîte-un preot-dascăl, profesor, avocat, oameni inimoși care încercau să atragă, să concentreze în jurul lor și să apere interesele membrilor.

Astfel de formațiuni restrânse existau aproape în fiecare localitate (firește ne gândim aici la localitățile cu populație românească), care se concentrău în jurul parohiei ortodoxe sau greco-catolice. Aceste celule mai mici sau mai mari, din provincie erau cuprinse apoi într-o formațiune mai mare, centralizată, cu sediul la Gyula, respectiv Budapesta. „Diaspora” din Budapesta, în fruntea căreia stătea Biserica Ortodoxă, s-a străduit să obțină anumite rezultate directe, pe cale legală, adresându-se direct ministrului cultelor, dar în aproape toate cazurile, aceste încercări s-au dovedit fără nici un rezultat.

Cealaltă diasporă similară exista la Gyula, concentrându-se în jurul preoților ortodocși și al dascălilor români, membrii care compuneau această formațiune fiind în majoritate agricultori, țărani mijlocii, cultivatori individuali ai pământului, care sprijineau inițiativele pornite din partea conducerii și prin mijloace bănești. Datorită acestor grupări funcționale la Gyula și Chitighaz o asociație de lectură, o asociație corală și – tot în cadrul asociației – o echipă de dansuri populare și o formațiune teatrală.^{17/}

Românii din Ungaria aveau trei asociații de lectură: *asociația de lectură din Orașul Mare Românesc*, înființat la 26 decembrie 1886. Această asociație culturală a funcționat pînă în anul 1941^{18/}. *Asociația de*

lectură din Orașul Mic Românesc s-a întemeiat la 14 martie 1889, încetându-și funcționarea pe la sfîrșitul anilor '930^{19/}. A treia asociație era *Societatea de lectură din Chitighaz*, înființată la 2 mai 1891. Aceste asociații au avut ca scop – așa cum aflăm din statutul de funcționare, aprobat de ministrul afacerilor interne – colecționarea și împrumutarea de cărți, ziare și reviste, precum și organizarea de serate literare, lecturi în comun și alte activități cultural-literare cu caracter de popularizare. La început, limba folosită în cadrul activităților era limba română, dar după Trianon nu mai putea fi adoptat nici bilingvismul. Pentru a primi aprobarea de funcționare trebuia menționată folosirea limbii maghiare.

Un cerc de lectură asemănător a existat și în Hajdú-Bihar, anume la Pocsaj. Însă cu privire la statutul de funcționare și la alte amănunte nu dispunem de informații autentice, fiindcă nu s-au păstrat documente nici în arhive, nici în altă parte^{20/}.

Pe lîngă aceste cercuri literare puteau fi consemnate și două formații muzicale.

Una o constituia „*Corul de cîntări românești greco-orientale din Kétegyháza*” întemeiată la 3 decembrie 1889. Acestui cor nu s-a putut stabili anul desființării^{21/}. Cealaltă formație muzicală o constituia „*corul vocal greco-oriental din Giula*”, care fusese întemeiat

în 1890 și care a funcționat aproape o jumătate de veac, pînă în 1946^{22/}. Această asociație muzical-vocală s-a străduit ca prin programele sale – și mai ales prin turneele sale – să popularizeze cultura muzicală în limba maternă în rîndul românilor din aceste ținuturi. Activitatea celor două coruri nu a fost limitată (sau oprimată) mai cu seamă datorită caracterului lor religios, bisericesc. Din lipsa unor școli medii sau superioare (dar chiar datorită numărului limitat al școlilor primare), deci din lipsa unor intelectuali, unei întregi pătri de intelectuali, mănunchiul de români nu se putea angaja la formarea acesteia. Iar dacă totuși se afla vreun tînar care ar fi dorit să devină dascăl sau preot, atunci putea continua aceste studii, cu aprobarea statului, în România.

Prin urmare, cultura propagată și păstrată prin aceste micro-comuniuni, în diasporă, avea un caracter religios, popular.

În această perioadă, românii din Ungaria nu aveau nici un singur ziar în limba română, nici o revistă sau vreo altă publicație, ca în jurul acestui organ de presă să se fi format un cînaclu, un șantier spiritual, așa cum era cazul pe la sfîrșitul secolului trecut, cînd la Gyula s-a încheiat o mică comunitate culturală și un cînaclu în jurul revistei „*Lumina*”^{23/}. Dar dincolo de faptul că românii de aici nu aveau ziar propriu, nu le sosea aproape nimic nici din

România, cu excepția unor publicații bisericești. În această ordine de idei trebuie menționat că încă pe la începutul veacului soseau la Chitighaz vreo patru feluri de reviste, printre care și una umoristică, aflîndu-se printre locuitori și cîțiva abonați permanenți.

În perioada dictaturii horthyste, românii din Ungaria au fost izolați de orice fel de „*produs spiritual și cultural*”^{24/} în limba română. Mai cu seamă că în această categorie erau incluse pînă și manualele de religie, pe care oficialitățile le confiscău cu mare severitate din parohii și școli.

Reîntorcîndu-ne la tema inițială, analizînd formarea și transformarea spiritului de identitate al românilor din Ungaria, după cele constatate mai sus se poate aprecia că în perioada dintre cele două războaie mondiale viața cultural-artistică și spirituală, specifică românilor de aici s-a redus într-un mod considerabil. Iar limba, cel mai important element de păstrare sau formare a spiritului de identitate, a fost cultivată și păstrată în primul rînd prin instituția familiei, căci numai acolo putea fi învățată limba maternă.

Familia, îngrijind cultura populară specifică, ca purtătoare a culturii țărănești și a sistemului de obiceiuri și datini, păstra aceste laturi ale spiritualității și ale conștiinței identității. Repet, le păstra, dar fără a le dezvolta pe mai departe. Căci modul de trai tradițional din viața țără-

nească se putea păstra odată cu izolarea mediului sătesc. Iar satele cu populație pur românească, cum ar fi Micherechi sau Bedeu, datorită specificului lor religios, se diferențiau mult mai mult – ca atare se și separau mai mult – de mediul lor unguresc. Dar și în cazul localităților mixte se putea constata o anumită separare.

În cazul orașului Giula, aceasta se concretiza prin formarea *Orașului Mare Românesc* și a *Orașului Mic Românesc*. Același lucru se menționează și în cazul comunei Létavértes, unde exista o parte numită „*Oláh Léta*” și „*Magyar Léta*”.

Dar nici acolo, unde populația românească trăia în minoritate, în mijlocul unei comunități maghiare compacte, nici acolo românii nu se prea amestecau cu populația maghiară. Și pe mai departe își foloseau limba maternă, trăiau practicându-și obiceiurile specifice, se purtau ca atare. În schimb, românii erau foarte receptivi și simpatizau cu românii din alte localități, mai ales cu oamenii localităților din care se trăgea originar populația satului respectiv. Mai cu seamă că pe acolo mai aveau și multe rude și deseori își aduceau de acolo și nevestele sau soții. Din păcate însă, după Trianon populația românească și-a pierdut acest sprijin moral și această apartenență etnică, minoritatea scufundându-se într-o izolare îndelungată în raport cu

românii din satele Crișanei. Prin urmare, localitățile românilor din Ungaria au devenit tot mai izolate, tot mai singulare și mai închise.

Dar tocmai ca urmare firească a izolării, românii din Ungaria și-au păstrat totuși limba, care însă nu putea ține pasul cu dezvoltarea generală a limbii vorbite dincolo de frontieră, menținându-se la un grad de stagnare, fără nici o perspectivă a dezvoltării. Românii de aici și-au păstrat – în aceste condiții – tradițiile populare, de care se cramponau, care le întăreau conștiința și spiritul de identitate.

În acest sens aș evidenția în mod deosebit faptul că practicarea obiceiurilor specifice, cu ocazia zilelor importante și a sărbătorilor bisericești îi pătrundea de sentimente de mândrie și de unitate, mândrie care devenea și mai mare când obiceiurile specifice românești erau acceptate, ba chiar adoptate și de populația maghiară.

4. În rezumat

Ca o concluzie se poate afirma, așadar, că după Trianon, în perioada dintre cele două războaie mondiale, minoritatea română din Ungaria s-a menținut într-un număr redus și fără un strat intelectual compact. Românii de aici nu au fost capabili să-și unifice parohiile ortodoxe în cadrul unei episcopii independente, puternice. Școlile confesionale nu puteau funcționa, în cele mai multe localități ele au

fost desființate. Școli cu limba de predare română nu existau niciunde, deci în această perioadă interbelică nici nu putea fi vorba despre un învățământ românesc. După Trianon, cultura în limba maternă, popularizată și promovată de biserică, s-a redus la minim. Izolată de produsele spirituale din România, populația românească nici nu putea lua la cunoștință curentele cultural-artistice din România, care eventual ar fi putut înlocui rolul și influența presei scrise și cartea. Dar românii de aici nu dispuneau nici de produse tipografice și culturale proprii. Echipele culturale, respectiv cercurile dramatice nu s-au putut organiza la nivelul unei trupe teatrale de nivel corespunzător timpului, care – mai târziu – eventual s-ar fi putut transforma într-o formație independentă, profesională.

După toate acestea, nici presa, nici editarea de cărți, nici teatrul nu au putut deveni focare instituționale de formare a conștiinței de identitate. Această minoritate nu s-a putut menține decât prin religie și prin păstrarea culturii sale populare, acești doi factori constituind singurele posibilități de întărire a acestui spirit de identitate. Șezătorile, „jocurile”, obiceiurile practicate cu ocazia zilelor calendaristice evidențiate, practicile legate de marile campanii ale muncilor agricole, toate acestea au ajutat la păs-

trarea limbii, la întărirea spiritului autoidentificării.

Elena Csobai

Note, observații

- 1/ Vezi „Magyarország városainak és vármegyeinek monográfiái”, Bp. 1936.
- 2/ Idem.
- 3/ Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez. 1971.
- 4/ Arhiva județului Békés. XIV/39. Din moștenirea documentară a lui Teodor Pățaș din Micherechi.
- 5/ Arhiva din Gyula a Bisericii Ortodoxe Române. Date și documente privitoare la Otlaca-Pustă și Grâniceri (România).
- 6/ Misarăș Teodor: Istoricul parohiilor ortodoxe române din Ungaria. Budapesta, Tankönyvkiadó 1990.
- 7/ Arhiva bisericii ortodoxe române din Grâniceri (România).
- 8/ Monografia județului Bihar. Budapesta 1936.
- 9/ Idem.
- 10/ Idem.
- 11/ Dr. Pirinyi István: A görögkeleti magyarság története. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza, 1982.
- 12/ Békés megye Levéltár. LVI. évf. 1924. 29/2 și Márkus György: Békés vármegye. Budapesta, 1936, pg. 295.
- 13/ Országos Levéltár. ME.K 28–25. 1930. 5037.
- 14/ Dr. Puscaiu Ilarion: Mitropolia Românilor Ortodocși din Ungaria și Transilvania. Sibiu, 1900. 434.
- 15/ Csobai Elena: Român nemzeti és művelődési egyesületek a Dél-Alföldön. Biblioteka de Stat Gorki, Budapesta, 1988.
- 16/ Idem.
- 17/ Országos Levéltár. ME.K 28–25. 1930–5037.
- 18/ Békés Megyei Levéltár. Gyula város polgármestere 140/1891.
- 19/ Idem.
- 20/ Veritas: A magyarországi románok egyházi iskolái, köznevelődési, közgazdasági intézményeinek ismertetése. Budapesta, 1908. Uránia Kiadó pg. 289–295.
- 21/ Idem.
- 22/ Békés Megyei Levéltár. Békés vármegye alispánja. 1222612/1890.

Obiceiuri și credințe cu privire la arhitectura din Micherechi

Înainte de toate, aş vrea să accentuez de ce am fost atrasă de acest subiect. Mărturisesc sincer că mai mult din simpatie, deoarece tema a stat cel mai aproape de mine. La început am crezut că va fi un lucru foarte ușor să culeg obiceiurile legate de construcția țărănească din satul meu natal. Când am intrat în subiect și am început să culeg material, mi-am dat seama că nu va fi un lucru ușor. Neavînd un punct fix de pornire, sprijinul principal l-am primit de la bătrînii din sat, cărora le sînt recunoscătoare. Ei și-au dat toată osteneala să-mi povestească cît mai interesant și amănunțit obiceiurile ce se leagă de evoluția arhitecturii populare din Micherechi. Pe baza celor povestite de bătrînii satului, cred că am reușit să adun informații intere-

sante și valoroase în legătură cu acest subiect.

Comuna Micherechi este așezată în județul Békés (Bichiș), în partea de sud-est a Ungariei, la o distanță de 3 km de granița română. Pînă în anul 1918 a aparținut județului Bihor.

La nord, hotarul comunei e despărțit în două de canalul *Vimeri*, la vest de canalul *Kölesvár*. Un alt canal desparte satul de Sarkadkeresztur, iar în partea de sud și de est tot un canal și o șosea îl desparte de hotarul orașului Sarkad și al comunei Kőtegyán.

Hotarul comunei e în cea mai mare parte cîmpie. Pe timpul turcilor, satul vechi era așezat mai la nord, dar din cauza războaielor îndelungate s-a ruinat cu totul. După Pacea de la Satu-Mare (Szatmár) 1711, acest teritoriu a fost dăruit de

împărat prințului *Pál Eszterházy*, drept răsplată pentru fidelitatea lui în luptele cu *Ferenc Rákóczi*.

Din așezarea veche, locuitorii maghiari au pribegit, s-au refugiat și foarte mulți s-au prăpădit. Pentru a putea cultiva teritoriile primite, noul stăpîn feudal a trebuit să recruteze iobagi. A adus brațe de muncă din satele apropiate și puțin mai îndepărtate de naționalitate română, care s-au priceput la cultivarea pămîntului. Multe familii au venit cu plăcere aici, deoarece au fost scutiți mai mulți ani de birurile feudale, de zeciuiala și de alte obligații obișnuite de pe atunci.

Pe teritoriul acesta s-au construit case, luînd naștere o nouă așezare. Dar nu pe locul fostului sat, ci cu cîteva sute de metri mai la sud. Despre

numărul înaintașilor care s-au stabilit aici nu avem date exacte, dar atîta știm că în timpul urbariului din anul 1767 locuiau în sat 30 de familii (24 de familii de iobagi și 6 familii de răzeși). Oamenii aceștia au venit aici din mai multe localități bihorene, păstrîndu-și obiceiurile și tradițiile. Sub influența noului mediu, aceste obiceiuri și tradiții, s-au modificat și s-au îmbogățit pe parcurs. Bineînțeles că această transformare s-a manifestat și în domeniul construirii gospodăriei. (De pildă: materialele folosite, modul, obiceiurile de construcție etc.) Urmărirea schimbărilor prin care a trecut comuna Micherechi, cum s-a modernizat, cum s-a îmbogățit cultura arhitecturală de la întemeierea satului pînă în prezent este plină de semnificații.

PERIOADELE DE DEZVOLTARE ALE ARHITECTURII POPULARE DIN MICHERECHI

Cercetînd spusele oamenilor mai vîrstnici, putem deosebi în arhitectura comunei aproximativ 3 perioade mai mari.

1. De la întemeierea satului pînă la începutul secolului al XX-lea (pe baza celor povestite de Gheorghe Sava, din strada Dobó).

a./ Împrejurările caracteristice, condițiile, posibilitățile de început ale zidirii.

Pînă la primul război mondial s-a putut obține

loc de casă fără nici o dificultate.

La început, locul de casă era asigurat de stăpînul pămîntului. Mai tîrziu locurile de casă au fost măsurate și străzile plani-

ficate în cadrul comunei. Unele familii mai înstărite au cumpărat locuri mai mari, pe care, în caz de nevoie, le-au împărțit între copii sau rude. Uneori le-au și vîndut.

Deci primul moment a fost asigurarea și măsurarea locului. Apoi a urmat planificarea casei după dorința și posibilitatea materială a familiei. Acest plan l-a făcut de

obicei meșterul zidar, dare a fost deprins și în organizarea și conducerea construcției. Planul consta în cele mai multe cazuri din date cum ar fi: cât de mare să fie casa, numărul camerelor, măsura, mărimea acestora. Pe atunci încă nu era nevoie de un proiect aprobat. Și pe vremuri numai puțini dintre meșteri știau să citească, să scrie, să deseneze, să proiecteze.

Construirea caselor s-a făcut în general din primăvară până în toamnă, pe timp frumos. Începutul și sfârșitul muncii depindea de mai multe împrejurări (de pildă: vremea, timpul liber al ajutoarelor, treburile meșterului și altele). Deoarece aproape singura ocupație a oamenilor care au trăit aici a fost cultivarea pământului, constructorii s-au orientat după cele mai importante lucrări din câmp. Până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial 2 sau 3 generații trăiau împreună, cei săraci poate și mai multe decenii la rînd. Astfel nu ne putem mira că tinerii se străduiau să termine cât mai repede construirea casei, să aibă locuința lor proprie. La început, în anii întemeierii satului, și apoi încă mult timp materialul din care se făceau pereții caselor a fost lemnul, nuiiele împletite, apoi pământul bătut. Aceasta pentru că familiile stabilite aici mai timpuriu au venit din zone bogate în lemn (panta din Munții Bihorului). Cîndva încă și

în apropierea orașului Salonta se întindeau păduri mari, ne povestește Gheorghe Sava, după cele auzite de la bunicul și tatăl său. Pînă la sfârșitul secolului trecut, stejarii din aceste păduri asigurau lemnele necesare pentru încălzire și construcție locuitorilor comunei. Iar la marginea pădurilor și a drumurilor creșteau în cantități nelimitate nuiiele, respectiv vargă potrivită împletirii pereților.

Oamenii mai înstăriți au cumpărat lemnele necesare plătind cu bani, cu cereale sau cu alte produse agricole (grîu, orez, etc.). Cei săraci își tăiau singuri lemnul, respectiv își adunau nuiiele, mlădițe de nuia și porumbe.

Lemnul dus acasă era pus la uscat cu mare atenție, fiind așezat cu grijă în mănunchi spre a-i asigura forma potrivită.

b./ Ridicarea pereților din lemn

Construirea din lemn a casei avea avantajul de a putea fi locuită imediat după terminare, nu trebuia să aștepte mai multe luni să se usuce. În aceste case temperatura se păstra mai bine, mai uniform, pentru că lemnul este un bun izolator termic.

Cele mai importante faze ale muncii erau: depunerea temeliei, construirea fundamentului. De obicei, locul pereților casei era umplut cu pământ bine bătut, pe care erau așezate grinzile de jos (de bază).

Meșterirea, tăierea potrivită a grinzilor de

lemn pentru a le potrivi și îmbina era o altă fază importantă a muncii. Mai ales la colțuri, la deschizăturile ușilor și a ferestrelor era necesară măsurarea foarte exactă. Prin această precizie pereții deveneau netezi, ușurînd munca zugravilor. Perețele neted pe din afară lăuda priceperea meșterului dulgher, ceea ce, evident, a fost o cerință importantă și din punct de vedere estetic.

Ușile și ferestrele erau în general mici și strîmte, ca „să nu fugă” căldura, — ziceau sătenii.

Cele mai simple, mai modeste case erau plănute cu cîte—o cameră mai mare și cu un pridvor, pe cînd casele oamenilor mai înstăriți aveau trei încăperi (cameră curată, cameră în care locuiau zilnic și pridvorul). La scurgerea fumului a servit de obicei hornul liber din pridvor (prin care a ieșit și fumul vetrelor din camere și a cuptorului). În timpul verii, pridvorul a fost folosit drept bucătărie și loc de gătit. Pe atunci, în general, același meșter a cioplit lemnele și ridicat pereții care a făcut acoperișul casei. Din lemn s-au dulgherit perechile de coarne, grinzi pe care — în funcție de materialul folosit de acoperiș — s-au fixat mai des sau mai rar „lețurile”, adică scîndurile. Din amintirile și informațiile bătrînilor aflăm care a fost pe vremuri materialul din care s-a făcut acoperișul. Astfel putem reconstitui fazele construcției. Clădirea bisericii

din sat, reînnoită în anul 1883, a fost acoperită, de ex., cu șindrilă. Drept urmare, se poate presupune că și alte case au fost acoperite astfel.

Treptat s-a răspîndit acoperișul din trestie sau stuf, material ce se afla din belșug în împrejurimile satului. Acest procedeu a fost frecvent la Micherechi pînă la începutul secolului al XX-lea. Trestia s-a dovedit avantajoasă în multe privințe. În primul rînd pentru că pe întinderile joase și mlăștinoase din cîmpie a crescut din belșug stuful, astfel fiind ieftin și la îndemîna constructorilor. În al doilea rînd se folosea trestia și din motive igienico-sanitare: în timpul verii, acoperișul de stuf păstra răcoarea în pod, temperatura fiind potrivită pentru depozitarea unor alimente (untură, carne afumată etc.). Iarna stuful apăra împotriva frigului. Însă pe de altă parte, din cauza că trestia era inflamabilă, era și foarte periculoasă: ușor și deseori prindea fon, nimicind și pustiind totul. În împrejurimea Micherechiului acoperirea caselor cu snopi de paie se practica mai rar, însă familiile sărace — probabil pentru că era mai ieftin — au folosit și acest material (de asemenea foarte inflamabil).

Construirea din lemn — chiar și după ce s-a răspîndit practica pereților bătuți — a fost practică mult timp (de ex., grajduri, hambare, grînare etc.). După defrișarea pădurilor și odată cu

răspîndirea modalităților noi de zidire, construirea caselor din lemn treptat s-a dat uitării. (Ca o ultimă dovadă a construcțiilor din lemn există încă și azi un grînar (hambar) în muzeul satului din Szentendre (proprietarii au fost membrii familiei Rocsin).

c./ Construirea din pereți împlețiți (de gard)

Modul de construire din împletitură de gard s-a răspîndit și s-a dezvoltat mai ales în cercul săracilor, odată cu construirea din lemn. Esența acestui mod de construcție și al procesului muncii este următorul: într-un cadru din lemn erau fixat pari la o distanță de 40–50 cm. Distanța dintre pari era determinată de calitatea materialului gardului, care fie că se putea împleti ușor sau anevoios din mlădițele adunate din păduri. Acestea erau nuiele, crenguțe de porumb, răchită etc. Sus – la înălțimea potrivită – împletitura gardului era încheiată cu o grindă sau scîndură. Pe aceasta se fixa acoperișul, coarnele, leăturile, trestia etc. Perețele, gardul împletit sau podul era prima dată vălătucit cu noroi (sau lut) amestecat cu pleavă sau paie mărunte. Mai tîrziu, după ce s-a uscat bine, peretele era netezit cu două rînduri (straturi) de lipitură. Ultima fază a muncii era văruierea (spoierea) pereților.

d./Construirea cu pereți bătuți

Secole îndelungate, aproape singurul mod de

construcție a fost și la Micherechi cel din pămînt bătut. Aceasta se explică prin faptul că acești pereți sînt cei mai ieftini, căci nu pretind mari cheltuieli sau sacrificii materiale. Pămîntul necesar se găsea chiar la fața locului sau în apropiere, astfel încît nici transportul nu însemna vreo greutate. De fapt, în împrejurimi, în afară de cîțiva copaci și puține plante, nu prea s-a găsit alt material de construcție. S-au mai adus grinzi din locuri îndepărtate, însă costul lor a fost foarte mare. Numai la sfîrșitul secolului trecut a început și în orașele apropiate (Giula, Salonta, Békéscsaba) construirea cu cărămidă și cu țiglă. Într-adevăr, materialul pentru pereții bătuți nu prea necesita bani, dar modul acesta de construire a pretins din partea familiilor eforturi fizice extraordinare, pentru că bătutul pămîntului a fost o muncă foarte grea și îndelungată. În asemenea condiții, colaborarea și puterile unite, sentimentul de solidaritate, ajutarea reciprocă devin toate laolaltă o remarcabilă forță de coeziune morală. Rudele, prietenii cunoscuții, membrii familiei ajută cu toții munca de construire.

După asigurarea locului de casă (cumpărare, dăruire), se discuta și se fixa planul casei. După aceea urma procurarea materialelor de construcție (lemne, scînduri etc.). În afara locului de exploatare și ferestruire, deci,

în afară de pădure, oamenii puteau procura lemne și din depozitele unui comerciant. În cele mai multe cazuri, transportul materialelor s-a făcut cu căruțele rudelor, pietenilor, aceste transporturi uneori durînd două-trei zile. Înainte de a începe construirea se adunau materialele potrivite pentru bătutul pămîntului și frînghiile.

Prin săparea în jos pînă la așa-numitul *pămînt nou*, acesta era îndesat (bătut) pînă ce ajungea la o consistență potrivită. Astfel era făcut fundamentul. Desfundarea se făcea cu sapa și hîrlețul. Pămîntul desfundat era aruncat lîngă groapă, apoi era folosit din nou. Săparea fundamentului se făcea repede, fiindcă dacă erau mulți oameni treaba se făcea cu spor. Aceasta era condiționată și de vremea bună și dacă nu ploua. După terminarea săpatului se plasau pari (stîlpii) necesari pentru construirea pereților. Grosimea pereților externi și interni principali era de 50–60 centimetri, iar pereții interni secundari se făceau mai subțiri. Parii, care conturau forma preților, erau fixați vertical fiind bine legați între ei. După fixarea parilor, între scîndurile jaluzate se îndesa pămînt cam la 30 cm lățime.

Bătutul pămîntului se făcea stratificat. Oamenii se străduiau ca peretele bătut să fie consistent și cît mai îndesat. În caz contrar partea dinspre exterior slăbea, se rărea și

se fărîmița. În cele mai multe cazuri îndesarea (bătutarea) pereților a fost condusă de un om priceput, meseriaș, care a avut grijă de mersul, calitatea muncii și de dimensiunile dorite. De departe se putea auzi bătutul maiului greoi, bărbații băteau într-un mod specific, în același ritm, de parcă ardeau de puterea și dinamica muncii. Maiul avea o *coadă* și un „*gombileu*”, fiind făcut din lemn. Tot omul avea o astfel de unealtă, nu trebuia cumpărată, deoarece fiecare și-l făcea singur. Dacă pămîntul era foarte uscat, trebuia stropit cu puțină apă, așa era mai ușor de bătut. În aceste cazuri se afla muncă și pentru femei.

Forța fizică necesită și alimentație, hrănire mai bogată. Aproape tot timpul cît a durat munca se găteau mîncăruri bune, consistente pentru oameni.

– Cînd s-a ajuns la înălțimea potrivită a pereților s-a făcut *nivelarea*, fixîndu-se locul acoperișului și perechile de coarne. Prinderea leăturilor se făcea în funcție de materialul acoperișului. Exactitatea (distanța dintre leături) a avut o mare importanță, din momentul în care au început să folosească țigle. După lețuire a urmat prinderea scîndurilor pe terminalele acoperișului.

La acoperirea cu țiglă – după ce procedeul s-a răspîndit și s-a generalizat – au participat și fete și femei, în clacă, cîntînd și dînd țiglele una

la alta din mînă-n mînă. Acoperirea cu țigle a fost întotdeauna una din cele mai importante și vesele etape ale întregii construcții. *Cum să nu!* Fiindcă aceasta a însemnat că partea cea mai grea a muncii s-a terminat. Dar nici munca de dinăuntru nu a fost ușoară. Spre deosebire de construirea pereților din nuiele și lemne, în cazul pereților bătuți văluntuca (tencuiala) nu se făcea imediat după terminarea acoperișului. A urmat o pauză îndelungată: pereții, podul netezit cu noroi era lăsat să se usuce. De foarte multe ori oamenii așteptau chiar și un an pînă ce începeau humuirea (lipirea). Înaintea de a începe humuirea, pereții erau neteziți. De obicei, lipitul pereților se repeta de două ori, mai întîi se făcea cu noroi și pleavă, iar a doua oară se făcea o humuire mai fină, cu

nămol, care conținea pleavă și balebă de cal. Între cele două humuiri s-a făcut desigur o pauză necesară pentru uscare. Mai tîrziu humuirea o făceau țigani, care, încetul cu încetul, au devenit meșteri ai acestei munci. Văruirea și zugrăvirea se putea face numai pe o suprafață complet uscată. În trecut, pe lîngă multe alte treburile gospodărești, lipitul, văruitul, zugrăvitul le revenea femeilor din familie. Și fiindcă mai demult adesea trăiau împreună două-trei generații, aceste lucrări se învățau acasă de la femeile mai vîrstnice. Din amintirile sătenilor reiese că în cele mai multe cazuri camerele erau văruite, spoite, deci rămîneau albe, pe cînd tinda cu coș liber se zugrăvea în culori mai închise (albastru, verde, vișiniu). Uneori peretele văruit se stropea „*pistri-*

fat” în două trei culori. Pe dinafară casa era văruită tot cu alb, jos avea o „*jură*” albastră de 40–50 cm înălțime. Casa se văruia anual în timpul verii.

În funcție de materialul lemnos, stîlpii cerdacului erau mai lați, eventual mai înguști, mai groși sau mai subțiri. Stîlpii se ciopleau din lemn, respectiv din cele mai lungi lemne. Deseori stîlpii principali erau sculptați ca o influență a vechiului mod de construire. Înaintea cerdacului s-a ridicat un gard de un metru înălțime, făcut din scînduri, în cele mai multe cazuri scînduri „leături” decorative, împodobite. Deasupra gardului, în general, s-a făcut o „*reze-mătoare*” puternică și lată.

De obicei se construiau case cît mai simple, lungi patrulete. Pe la mijlocul cerdacului (în

dreptul tindei), era intrarea, făcută printr-un grătar (așa-numit: roștiu). La capătul cerdacului („*gangului*”) a fost o *cămărușă*. Aceasta era foarte practică, fiindcă oamenii își țineau aici diferitele alimente și unelte casnice.

Podeaua camerei, a tindei, a pridvorului era tot din pămînt bătut. Mai întîi, pămîntul a fost bine udat, apoi acoperit cu un strat de pleavă și zurbă, care era bine călcat în picioare sau bătut cu maiul. După aceea, pe această suprafață s-a întins un strat subțire și apos din nămol nisipos. Treptat, ferestrele au ajuns din ce în ce mai mari, putîndu-se deschide în două direcții, spre interior și în afară. Casele oamenilor mai săraci au avut ferestre simple și mai mici.

2. Dezvoltarea construcțiilor populare în primele decenii ale secolului al XX-lea

a./ Construirea pe fundament de piatră cu pereți din chirpici (vălă-tugarea)

Răspîndirea cărămidei arse („chirpici”) a făcut posibilă construirea caselor pe un fundament mai solid și la Micherechi. Nu avem date precise cînd s-a construit la Micherechi prima casă din chirpici. Probabil ea s-a construit la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru de o familie mai înstărită.

În orice caz, printre acestea, *casa protopopului Rocsin* s-a construit

înaintea primului război mondial. Această casă s-a construit deja cu fundament de piatră, pereți din chirpici, acoperișul din așa-numită țigla „din țară” („*hazai cse-rép*”), spre admirația consătenilor. Clădirea e o construcție în formă de „L”, cu ferestre mari spre uliță, cu un hol lat. Podeaua e din piatră artificială. Apa din fîntîna din curte s-a tras în rezervoarele așezate în pod. De fapt, aceasta însemna un început de confort, împreună cu folosirea cădei din baie. În

curtea din fața casei s-a amenajat un mic parc, pe care l-a îngrijit un grădinar. Pînă la naționalizare, această casă era locuința preotului. Funcția ei din trecutul apropiat era: sediul circumscripției de miliție, iar acum este atelierul, respectiv o unitate a fabricii de ciorapi din Giula.

Mai tîrziu case asemănătoare au fost construite și de alte cîteva familii – concurînd unul cu altul – în anii de dinaintea și după primul război mondial. Țiglele „*de Ciaba*” („*Csabai*”), de mai bună

calitate, au devenit materialul de construcție a unui acoperiș mai rezistent.

Casa lui Gheorghe Pap a fost construită în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Pe atunci era atît de interesantă și deosebită, încît oamenii erau încîntați de ea. Cărămida necesară pentru casă era făcută chiar la fața locului, în uliță, altminteri au fost făcute la „*gropoale*”. (Denumirea derivă din gropile care rămîneau în locul pămîntului purtat, la marginea satului. Cu de-

cenii în urmă tot aici se făceau gheaburi, adică „*voioaje*”, cum se zicea la Micherechi, care era materialul de bază înaintea cărămidei.) Pământul necesar s-a adus cu căruțele trase de cai și de boi. Mai întâi oamenii l-au înmuiat bine, apoi l-au mestecat cu pleavă și paie mărunță, în sfârșit a urmat călcarea cu caii, conduși jur-împrejur, (ca în arie, la seceratul cerealelor). Chirpicii s-au făcut cu ajutorul țăganilor în modele de lemn. Le-au lăsat să se usuce și le-au stivit pînă la folosire.

Casa aceasta e și azi o clădire frumoasă. Astfel de case s-au construit și s-au proiectat numai de meseriași bine pregătiți și pricepuți. Ușile și ferestrele geluite, comandate la tîmplar au fost zidite și fixate în pereți. Treptat, în locul cerdacului cu stîlpi de lemn a devenit la modă cerdacul cu stîlpi de piatră sau de cărămidă. (Numai porțița de intrare de pe la mijlocul cerdacului s-a făcut și pe mai departe din scînduri.)

b./ Case construite cu împrumut de stat în perioada interbelică

În anii de după primul război mondial au trăit în împrejurimi mai mulți negustori care au dat pe credit material de construcție. Astfel de negustori au fost în comuna Sarkad (*László Vámos, Mihály Sarkadi* și alții.) În rîndul săracilor, această posibilitate a dat elan construirii unor case mai mici. Astfel, în anii '20 s-au construit una după

alta case care au constat dintr-o cameră și bucătărie, fiind făcute tot cu pereți din pămînt bătut și cu acoperiș de țiglă. Mai tîrziu, cei mai mulți gospodari cu astfel de case au mai adăugat casei o cameră, construind din putere proprie. Pe atunci s-au deschis ulițe noi, a fost populată o întreagă parte a satului (de pildă, Újtelep).

Evident și cei bogăți și-au construit case. Ca un nou motiv sătesc particular, s-a răspîndit obiceiul ca pe lîngă casa tradițională, așezată liniar, respectiv perpendicular pe axul străzii, să se construiască o bucătărie de vară, paralel cu ulița, alcătuiind astfel o curte cu totul închisă. Grajdul și poarta din spate închidea astfel acest cadru patrulater.

Pe arie se construia și șopronul, pe care cei înstăriți îl foloseau pentru depozitarea cerealelor, a lucernei, etc. În case, decorul interior a avut de asemenea caracter popular: farfurii cu ornamentație florală, tablouri și icoane cumpărate pe la tîrguri, amintiri aduse acasă din cătănie, după serviciul militar, fotografii de familie. Coșul liber, vatra deschisă dispărea treptat, în locul lui răspîndindu-se coșul construit în perete.

În „*casa stătăreață*” (camera, „soba curată”, de oaspeți) pernele și pilotele ajung aproape pînă sus la plafon. Camera aceasta era cea mai mare, totuși nu era folosită de familie. Faptul s-ar

putea explica pe de o parte prin credință, pe de altă parte, prin motivații legate de starea socială. Totuși această încăpere a jucat un rol important în viața familiei. La diferitele sărbători, la nuntă, la botez sau la moartea unuia dintre membrii familiei, în această cameră aveau loc toate evenimentele legate de tradițiile specifice respectate de locuitorii comunei.

„Soba curată” avea trei ferestre mici. Două se deschideau spre stradă, iar a treia spre „*tărnaț*”. Mobilierul era așezat în modul următor: în fund se afla „*lavița cea lată*”, înaintea laviței era masa, care era împodobită cu „măsărițe” țesute de găzdoaia casei. Acestea erau colorate și bogate cu motive specifice. Pe pereții longitudinali se aflau paturile cu perne și pilote. În fața paturilor se puneau două scaune. În cameră mai era încă un „*cozleu*”, deasupra lui „*stălajul*”. În fund, între cele două ferestre, era „*cototoarea*” prinsă sus de grindă. Dușumeaua era „*murluită*”. După ce se usca, se puneau pe jos covoarele din zdrențe țesute la război. La familiile mai înstărite, ici-colo, înafara covoarelor țesute în casă, se afla și covor persian. Cuptorul se mai poate afla, dar în loc de „*sporheltu*” simplu, în câteva locuințe se găsește cuptor din plăci de fier, așa-numit „*csi-kós*”. Tînda a fost folosită de familie drept bucătărie. Mobilierul acestei încăperi era foarte mo-

dest. Aici se găsea o masă, o laviță fără spetează, niște scaune și o etajeră „*stălaj*” unde erau puse farfuriile, ulcioarele și toate lucrurile necesare în bucătărie. La cîteva familii se găsea încă și vană de baie portativă.

Pe cărți oamenii nu prea cheltuiau. De fapt, cîteva volume se găseau numai în casa a 5-6 familii de dascăli.

Fiindcă cine era înstărit și o putea face, acela investea totul în pămînt. Căci pămîntul a însemnat rang și siguranță.

Singura posibilitate de distracție a tineretului în vremea aceasta a însemnat-o jocul. Camera, încăperea în care se ținea se închiria într-o casă din mijlocul satului pentru plată pe an (cereale, bani). În zilele de sărbătoare și de duminică (cu excepția postului) feciorii și fetele și-au petrecut aici timpul cîntînd și dansînd împreună, precum încă și la cîrciumă (locul de chefire și încăierare). Umblatul la biserică era întotdeauna obligatorie la sate, pe școlari îi obligau părinții.

De la începutul anilor '30 dezvoltarea satului și elanul de construire se oprește bursc (este perioada crizei economice și a pregătirii pentru război!). Foarte mulți sînt înrolați în armată, mai ales din anul 1938. Acest fapt a luat cheful oamenilor de la construire.

c./ Dezvoltarea culturii de construire după cel de-al 2-lea război mondial

Din cauza războiului, starea și dispoziția familiilor care și-au pierdut copiii, bărbaii, a stării economice grave a stăvilit pentru un timp construirea caselor, începând din anii 1947–48 luând un nou avânt. Cît privește modul construirii: s-a continuat de acolo unde s-a întrerupt: înaintea războiului puține case din pămînt, tot mai multe case din cărămidă și chirpici. O nouă trăsătură

în modul de construcție este acoperișul în formă de cort. Forma aceasta s-a răspîndit cu greu, dulgherii spunînd în acest fel prea se încarcă grinzi-le, care s-ar rupe și s-ar dărîma tot acoperișul. Însă oamenii care fuseseră în alte părți sau chiar care au fost prin străinătate, aceștia au început să-și facă casele în acest stil. Iar încetul cu încetul și ceilalți săteni au considerat avantajos un astfel

de acoperiș, mai ales că li s-a părut că este o formă plăcută, estetică. În anii '60, aproape nimeni nu-și mai făcea casă după tradiționala structură veche.

O tehnologie cu totul nouă se aduce în anii '50–60, cînd se face fundamentul din beton. Aproape în fiecare casă apare cameră de baie, bucatărie, cămară, „spai-zul”. Podeaua camerelor este deja din scîndură, pe

care curînd o schimbă parchetul. Peretele bucătăriei, a camerei de baie, a veceurilor este căptușită cu plăci de faianță, antre-ul, terasele primesc „met-laki”. Tot mai mult se răspîndesc plăcile de faianță împodobită și cu modele. Prima casă construită cu totul din piatră în Micherechi a fost casa lui *János Medve* (str. Dózsa).

3. Cultura arhitecturală în zilele noastre

Un avînt fără precedent l-a luat construirea după inundația din anii 1966–70 (și Micherechi-ul a fost printre comunele periclitate.) Foarte mulți s-au folosit de împrumuturile asigurate de stat pentru reconstruirea caselor umede, igrasiate, jilave. În cîțiva ani s-au construit foarte multe case noi, s-a schimbat aproape integral imaginea satului. Pe de altă parte, la Micherechi s-a născut un obicei nou, original: o structură în formă de U.

Împrumutul de stat și modul mai ușor de procurare a materialului de construcție i-a îndemnat pe foarte mulți oameni ca să-și dărîme casele vechi cu pereții umezi, igrasiați și să construiască în locul lor case noi, din cărămidă (pe fundament din beton), după concepție personală sau plan-standard. În anii '70, după înființarea uzinei de apă, cele mai multe case s-au construit cu tot confortul (cameră de

baie, veceu, încălzire centrală etc.), folosindu-se de canalizarea și de apa din rețeaua comună.

Cultivarea zarzavaturilor a dat un mare avînt construcțiilor, asigurînd o bază materială stabilă. Foarte multe familii au mai construit la casa-tip încă o nouă aripă. (Astfel curtea primește forma preferată de U.) Sătenii ar vrea să se întrecă parcă, se străduiesc în confort cît mai mare. Iar pentru sporirea confortului și al spațiului casei s-au făcut terase acoperite cu sticlă colorată și cu plăci decorative. (Adeseori chiar foarte încărcate, fără gust.) Mulți au acoperit pereții de la stradă cu mozaic colorat, (iar apoi și pe cei dinspre curte), ca să fie cît mai frumoasă, arătoasă. Și pe mai departe e prefără curtea închisă, dar în avantajul sereilor o și strîmtează. Decorația internă dovedește deseori lipsa gustului estetic, numai ici-colo aflăm la cîte-o familie (mai ales a intelectualilor!) interiorare cu adevărat frumoase. Rareori – și numai puțini – cheltuie pentru cîte-o pictură, un tablou, un obiect de artă veritabilă.

Mobilierul, pe de altă parte, îl schimbă foarte repede. (Fotolii, cuie cu oglindă, divanuri, mobilier pentru camere de copii.) Casele frumoase au ridicat cerințe noi: în ultimii 10 ani se construiesc tot mai multe trotuare din beton. (Cu contribuția locuitorilor: 10–15.000 și muncă fizică.)

În anii '80 a început un nou capitol în arhitectura din Micherechi. Una după alta s-au ridicat case cu etaj și cu mansardă. Pînă acum s-au construit vreo 10 case cu etaj și aproximativ 50 cu mansardă. (Cam 50–60 de case sînt în construire.) Aceste locuințe sînt cele mai moderne în comună, corespunzînd pe deplin cerințelor de azi: sînt confortabile, comode, luminoase, spațioase și au o fațadă frumoasă, arătoasă.

Proprietarul uneia dintre ele, *Zoltán Netye* m-a informat despre modul și condițiile construirii, prezentîndu-și casa cea nouă.

– Cînd ați decis să construiți casă nouă?

– În anul 1987 ne-am hotărît să ne „ridicăm” casa. Ne l-am cununat cu soția în anul 1985, de atunci locuim la părinți. Dar și noi, ca toți tinerii, am vrut să avem casa noastră proprie.

– Cum ați asigurat locul? L-ați cumpărat sau e moștenit?

– Nu e moștenire. Fiindcă ne-a plăcut, l-am cumpărat. În ceea ce privește așezarea: sîntem foarte mulțumiți, fiindcă lotul e destul de mare, cu sol roditor, foarte bun pentru grădinărit.

– Cum ați folosit spațiul? Cum ați făcut planurile?

– Mai întîi am construit casa, apoi urmează curtea de dinapoi, unde se află dependințele. În sfîrșit am grădina, unde se află acum serele.

– Este o casă tipică. S-a construit după ideea dumneavoastră? Cine a proiectat-o?

– Un inginer talentat, László Erdős a făcut proiectele, având experiență în planificarea caselor familiale. Dînsul a conceput o casă care să corespundă întru totul condițiilor de trai modern. Ne gîndeam aici la următoarele: holul să fie larg, spațios, comod, camerele să fie separate pentru părinți și copii, încălzirea să fie centrală etc.

– Cum ați asigurat condițiile materiale? V-au ajutat părinții sau v-ați folosit de posibilitățile împrumutului de stat?

– Condițiile materiale, în parte, au fost date: am adunat banii mai mulți ani în șir, dar ne-au ajutat și părinții. Și, natural, am recurs și la împrumut. (300.000 de ft cu o dobîndă de 3 procente.)

– Cum ați procurat materialul de construcție necesar?

– Din suma care ne-a stat la dispoziție ne-am „adunat” materialul necesar (cărămida, țigla, lemnul, ferestrele, ușile,

etc.) ceea ce nu a fost ușor, fiindcă prețul materialului de construcție sa ridicat în permanență.

– Cînd v-ați apucat de muncă?

– În anul 1987, în iulie am săpat fundamentul (după sfîrșitul sezonului de zarzavaturi.) Turnarea fundamentului s-a terminat foarte repede. Continuarea am amînat-o pe anul următor. Atunci am ridicat pereții, am făcut ascoperișul etc. Mulți consăteni, rude, prieteni ne-au ajutat la muncă. Dar am plătit și zilieri. „Malterul” adică tencuiala am amestecat-o cu mașina, așa a mers mai repede. Astfel am terminat în două săptămîni cu ridicarea pereților. După aceea a urmat o muncă foarte grea, cadrul „coroana” din beton din fața mansardei. Faza următoare era meșterirea grinzelor și ridicarea acoperișului. După aceea a urmat acoperirea cu țiglă „Vá-év-Bramac”. Acest stadiu al construcției ne-a adus o mare ușurare, știind că casa e „sub acoperiș”.

Atunci am ținut o petrecere de care ne vom aminti și la bătrînețe!

– După acoperire, a urmat tencuirile exterioare și interioare, împreună cu lucrări mai mici dar importante: introducerea curentului electric, montarea încălzirii centrale, vîruierea pereților și ultimul moment: zugrăvitul.

– Cum ați respectat proiectul, în ce măsură va-ți abătut de la el?

– Ne-am ținut de plan, fiindcă abaterea de la plan este interzisă. Și pe de altă parte, așezarea camerelor corespundea cerințelor noastre. Jos, la parter, se află un hol, un antreu foarte mare și luminos, o cameră de oaspeți, o sufragerie, o bucătărie, un hol mai mic unde se află scara, și dependințele (veceu, cameră de baie). Sus, la etaj se găsesc 3 camere care sînt mai mici: un dormitor pentru noi, două camere pentru copii și o cameră de baie.

– Cu ce-ați podit camerele?

– La parter parchetul a fost schimbat cu dola (care este cu mult mai practică și durabilă). Sus am pus un strat de beton și perlită, peste care am întins un strat de covoare de la un perete la altul. Pe pereții bucătăriei și în

baie am pus plăci de faianță, iar pe jos tot dolă.

– Cum ați mobilat locuința aceasta frumoasă?

– În holul mare avem mobilier foarte modest, pe un perete se află numai un raft de lemn, cu foarte multe cărți. Aici mai sînt două fotolii, o canapea și foarte multe ghivece de flori. În sufragerie – care este foarte mare – avem un dulap potrivit funcției pe care o îndeplinește, cu o masă mare și 6 scaune. În dormitor avem un pat mare și o oglindă. În camerele celelalte încă nu avem nimic, fiindcă pentru totul nu au mai ajuns banii. Am vrea să ne cumpărăm multe cărți și tablouri. Sperăm că și această dorință ni se va îndeplini cît mai curînd.

– Aproximativ cît v-a costat casa?

– Cheltuielile de pînă acum sînt foarte mari. Suma nu o știu exact, dar poate și peste 2 milioane.

– Vă mulțumesc. Și vă doresc multă sănătate și fericire în locuința nouă!

Cîteva obiceiuri legate de arhitectura populară

O tradiție veche: în fundament, la un colț s-a pus un pui viu. Din bătrîni și pînă azi se zice: dacă în „alap” e zidit ceva viu așezat, atunci zidul va sta foarte mulți ani, nu se va surpa niciodată și nu va muri nimeni din casă. (Motivul acesta îl înțil-

nim de fapt și în balada Mănăstirea Argeșului, după cum și în literatura populară a altor popoare.) Un alt obicei vechi se leagă de terminarea acoperișului casei. Cu acest prilej s-a înfipt pe acoperiș un steag, pe care erau legate cîrpe colorate și o

sticlă cu țuică, pentru că s-a terminat cu munca cea mai grea.

La terminarea casei, la călcarea pămîntului din încăperi erau chemați fete și feciori care, jucînd și tropăind, l-au bătucit. După ce s-a terminat construirea casei, oame-

nii nu se mutau în ea pînă cînd nu o sfințea popa.

(Informatori: Gheorghe Sava, Ioan Roxin, Ioan Ruja, Gheorghe Papp, Ioan Cozma și soția lui, Mihai Ardelean, locuitori ai comunei Micherechi.)

Florica Ciotea

Școlile române confesionale din comitatul Bichiș

Despre școlile populare române, într-un context mai general, am mai scris (Timpuri, 1988). Aici aș dori să prezint câteva date, referiri și documente legate de școlile române confesionale din comitatul Bichiș.

Școlile erau organizate, conduse și controlate de biserică. Preotul din localitate era și inspectorul școlii locale. El avea datoria să controleze respectarea legilor și orînduieilor școlare, să supravegheze ca învățătorul să-și facă datoria la școală. Pe lângă preot, în fiecare comună era și un inspector mirean. Acesta se interesa de frecvența școlarilor, se îngrijea ca învățătorul să-și primească salariul la vreme, ca clădirea școlii să fie întreținută în ordine și curățenie. Protopopul era inspector districtual. El îl controla pe paroh ca să vadă dacă își îndeplinește sarcinile de inspector local. Episcopul era inspector peste toate școlile populare din eparhia sa. (Școlile române din comitatul Bichiș aparțineau eparhiei Aradului.)

Școala satului satisfacea minimul de cunoștințe necesare, îndeosebi pe cele practice, legate de contactul cu cotidianul, de activitatea economică și de relațiile cu autoritățile locale, pe lângă însușirea religiei.

În *Tribuna* din 1891 (Sibiu-1891/Nr. 183) se găsește următorul tabel despre „*Starea culturală a românilor din Cîmpia Aradului*”. (Aici prezintă statistica acelor comune, care și azi aparțin Ungariei.) Aletea și pusta ei: 200 locuitori români, nu are nici o școală

Otlaca: 2800 locuitori români cu 1 școală,

Bichiș: 500 locuitori români cu 1 școală,

Bichișciaba: 500 locuitori români cu 1 școală,

Chitighaz: 3000 locuitori români cu 3 școli,

Giula: 3000 locuitori români cu 3 școli,

Bătania: 1000 locuitori români cu 1 școală,

Cenadul-Unguresc: 2300 locuitori români cu 2 școli,

Macău: 1500 locuitori români cu 2 școli.

Pa baza cărții lui *Szentkereszty Tivadar*: „*Békés-vármegye népoktatásának története*” (Bcsaba/1933) și a mai multor materiale, am alcătuit o listă a învățătorilor școlilor române confesionale din comitatul Bichiș, care arată astfel:

Școala gr.or.rom. din *Bichiș* nu se știe cînd s-a înființat. Prima dată există din 1794, cînd în registrele bisericii se găsește o referire la plata „dascălului”. Aici au activat următorii învățători: *Florin Popovici* (1854–1901), *Nicolae Costă* (1901–1912), *N. Cipariu* (1913–?), *Iosif Botău* (1926–29).

Școala din *Bichișciaba* s-a înființat în 1840. Următorii învățători au predat aici: *Demetriu Bara* (1840–1873), *Gheorghe Dudulescu*, *Lazăr Opina*, *Pavel Bosco*, *Vasile Corbu*, *Aurel Moț* și *Iustin Maroșan*. Cel din urmă în 1920 a trecut frontiera. Postul de învățător a rămas timp îndelungat vacant.

La *Giula* – în orașul mare românesc – școala a fost constituită în 1771. Aici despre următorii învățători am cunoștință la ora actuală: *Ioan Mărcuș* (1859–1904), *Ioan Ionescu* (1884–1909), *Teodor Leucuța* (1904–1905), *Mihai Vorțian* (1908–1909), *Emanuil Ardelean* (1905–1919), *Ioan Bărbulescu* (1908–1919). Între 1923–26 aici a predat *Gheorghe Botău*.

La *Giula* – în orașul mic românesc – școala s-a înființat în 1834. Învățători au fost: *Ioan Șimăndan* (1834–1836), *Teodor Bercea* (1836–1877), *Axențiu Chirilă* (1877–1882), *Iosif Ioan* (1882–1910), *Petru Oltean* (1910–1911), *Teodor Mariș* (1911–1919), *Gheorghe Botău* (1922–1923), *Ioan Rus* (1923–1927).

Școala din *Chitighaz* a fost fondată în 1793. Aici au predat: *Ioan Oltean Pop* (1793), *Mihai Popovici Ardelean* (1795–1799), *Ștefan Ardelean* (1801–1806), *Ioan Marcovici* (1806), *Simeon Tulcan* (1807–1809), *Gavril Sarca* (1810–1820), *Florian Coreia* (1828–1834), *Vasile Micșia* (1834), *Teodor Molnar* (1835–1840), *David Bercea* (1840–1849), *Constantin Silaghi* (1849), *Todor Morar* (1849), *Teodor Bercea* (1850), *Ioan Buta* (1850), *Ioan Alb* (1850), *Demetriu Mihuț* (1850–1851), *Ioan Suciu* (1852–1886), *Toma Benchișan* (1879–1891), *Ștefan Dolga* (1886–1910), *Gheorghe Bărbăș* (1891–1905), *Traian Țabic* (1905–1918), *Ștefan Puta* (1915–1916), *Valeriu Maghiar* (1917–1918). Din 1896 pînă în 1911 a funcționat în comună și o școală greco-orientală pentru fete, unde au predat următoarele învățătoare:

Octavia P. Desseanu (1896–1898), *Talida Zsukos* (1898), *Sofia Sabău* (1900–1905), *Sofia Dimitrescu* (1905), *Helena Murgu* (1905–1910), *Eugenia Tasic* (1905–1911).

După primul război mondial, mulți învățători și preoți români din aceste comune au trecut în România. Așa parohiile și posturile de învățători au rămas vacante. Situația școlilor române s-a schimbat mult în epoca interbelică, mai precis: nu prea au putut să funcționeze. Conform statisticii ungare din 1920, numărul românilor în Ungaria a fost de 23760. Școlile confesionale române au fost suprimate. În lipsa învățătorilor români au predat aici învățători maghiari, ca de exemplu la *Giula*, în orașul mare românesc: *Halmosné Honéczy Mária*, *Balla Valéria*, *Bagoly Irén*. În orașul mic românesc: *Ráthné Pajtás Anna*. Învățătorii unguri, care au ocupat majoritatea posturilor din vechile școli confesionale române de dinainte de război, au predat numai în limba maghiară. La *Micherechi* se mai preda limba română, ca studiu facultativ, în clasele I și II – a primară, de către două învățătoare române. La *Chitighaz*, din 1932, din cele 2 școli confesionale numai în una se mai predau câteva materii în limba română, fiind aici învățătoarea *Maria*

Purghea. La *Otlaca-Pustă* a existat o școală confesională română, însă neavînd învățător, elevii români frecventau școala de stat cu limba de predare maghiară. În *Aletea* și *Bătania* situația era la fel. La *Cenadul-Unguresc* și în *Giula*, orașul mare românesc, se mai preda în limba română în primele clase primare de către învățătorii români. Școlile confesionale ortodoxe române din *Bătania*, *Bichiș*, *Bichișciaba*, precum și o școală din *Cenad* și *Giula*, orașul mare românesc, nu funcționa din lipsa de învățători români. Elevii români din aceste localități urmau școlile maghiare. Avînd în vedere că manualele românești nu prea existau la nici o școală, predarea de cunoștințe în limba română s-a redus la predarea religiei și, pe cît mai permiteau împrejurările, la scris și citit.

Condițiile materiale ale acestor școli erau vitrege. Școlile funcționau în clădiri vechi, cu mobilier nepotrivit cerințelor, de fapt, modeste ale vremii. Se știe că salariile învățătorilor din școlile românești erau asigurate de biserici. Legea din 1893, urmînd să lovească în autonomia bisericilor românești, lăsa în continuare pe seama comunelor și confesiunilor asigurarea salariilor învățătoarești, însă preciza ca salariul anual nu putea fi mai mic de 300 florini sau 600 coroane pentru învățătorii calificați și de 100 florini sau 400 coroane pentru învățătorii ajutători. Această sumă nu era într-adevăr mare, dar salariul, trebuind să fie suportat integral sau în cea mai mare parte de săteni, el constituia o grea povară pentru gospodăriile țăranilor săraci și mijlocași, care formau majoritatea populației rurale românești. Ei aveau îndatorirea de a asigura un venit bănesc, relativ egal cu cel al învățătorilor și pe seama preoților.

Greutatea prezentată de asigurarea salariilor

învățătoarești, pentru comunele sărace îndeosebi, se desprinde din dezbaterile senatului școlar al consistoriului episcopal din Arad. „În anul 1904 acesta a luat în discuție cererea comunei *Bătania* de a fi scutită de taxa bisericească de 70 florini, cu care era datoare din anii anteriori, pentru a face față cheltuielilor școlare. Senatul a respins cererea motivînd că sarcinile școlare și de cult ale comunelor situate la șes, ca *Bătania*, erau mai reduse decît ale celor din regiunile muntoase, care jertfeau – pentru susținerea caracterului confesional al școlilor – de la 50 pînă la 100 și 120 % după darea directă.”

Legea din 1907 (cunoscută sub denumirea de legea lui Apponyi) prescria în școlile confesionale de naționalitate un salariu în suma pînă la 800 coroane. Pentru școlile maghiare de stat, legea stabilea un salariu de 1000–1200 coroane, ceea ce crea din capul locului o discriminare flagrantă față de populația de altă naționalitate. Legea preciza însă că vor putea beneficia de un ajutor de stat și învățătorii din școlile confesionale, cu condiția însă ca aritmetica, geografia, istoria și lecțiile de drept civil să fie predate în limba maghiară în mod obligatoriu, ceea ce însemna ca pentru limba română mai rămînea doar desenul, cîntul și alte cîteva obiecte mai puțin importante.

Mai jos o să prezint cîteva concursuri, publicate în revista „*Biserica și Școala*”, pentru învățători la școlile confesionale din *Giula*, *Chitighaz*, *Bichiș* și *Otlaca-Pustă*. Acestea sînt foarte interesante, și oglindesc starea economică și culturală ale acestor comune. Analizînd aceste concursuri, avem un oarecare tablou sociologico-istoric din trecutul românilor de pe aceste meleaguri.

CONCURSURI

Se prescrie concurs pentru ocuparea postului de învățător devenit vacant prin pensionarea învățătorului *Gheorghe Bărdăș* de la școala nouă din *Chitighaz* (*Kétegyháza*) com. Békés, presbiteratul Chișineului, cu termen de 30 de zile de la prima publicare în „*Biserica și Școala*”.

Emolumentele sunt: 1/ În bani gata 700 cor. solvinde anticipative în rate treilunare. 2/ Cinci stîngeni metri, adecă un vagon de lemne, din cari jumătate pentru încălzirea sălii de învățămînt. 3/ Cvarțir liber cu 2 chilii, 1 culină, 2 cămări, din cari una pentru lemne, și jumătate din întreg intravilanul școlii, circa 400 stîng., cealaltă jumătate, 400 stîng., rămînînd în posesia parohiei. 4/ Pentru conferințe la an 16 cor. 5/ Pentru scripturistică la an 6 cor. 66 fil. 6/ De la înmormîntări unde va fi chemat – la cele mari 2 cor., la cele mici 1 cor., și în fine 1/4 parte din procentele anuale ale fond. Contelui Almássy de 3570 cor. Despre famulație va îngriji epitropia culturală. Cvincvenalul

prim îl va primi alegîndu-l numai după 5 ani de serviciu de la întărire pe această funcție.

Alesul va fi îndatorat fără altă remunerație de a conduce în fiecare duminică, sărbătoare și în postul mare strana din stînga; de a introduce școlarii la cîntările liturgice și pe note în duet și terțet și la dorință a cînta cu ei în decursul sf. liturgii, a catechisa, a instrui în fiecare an cîte 2 elevi mai mărișori în cîntecele bisericești, iară la înmormîntări – nici unde nu va fi poftit învățătorul – e îndatorat de a da un elev introdus în cîntări ca ministrant lîngă preoții locali fungeți.

Alesul nu poate reflecta la nici un fel de favoruri afară de dotațiune, și pînă la alte dispozițiuni e obligat a instrua fără renumerație deosebită elevele îndrumate la școala sa.

Recurenții au să-și trimită recurele, ajustate conform Regulamentului în vigoare, prevăzute și atestate de conduită, adresate comitetului parochial din *Chitighaz*, oficiului p. presbiteral al Chișineului și a se

prezenta în vre-o duminică ori sărbătoare, pentru a-și arăta desteritatea în cânt și tipic.

Chitighaz, 26 august/8 sept/1904

Comitetul parohial

(Biserica și Școala 1904/Nr. 37.)

Pentru îndeplinirea stațiunii învățătorescă devenită vacantă prin pensionarea învățătorului *Ioan Mărcuș* din Giula-maghiară, protopresbiteratul Chișineului, să escrie concurs cu termen de 30 de zile de la publicarea în foaia „Bis. și Școa.”.

Emolumentele sunt: 1/ În bani gata 800 cor. 2/ Pentru lemne de foc de seama învățătorului 52 cor. 3/ Pentru conferințe 10 cor. 4/ Venitele stolare dintr-o parohie și anume de la înmormântare mică unde va fi pfotit 1 cor., iar la înmormântare mare 2 cor. 5/ Cvarțir liber în edificiul școlar cu grădină de legumi. 6/ Cvincvenalul îl va primi de la stat. Alesul învățător va avea să conducă strana fără altă renumerațiune. Recursele ajustate cu documentele de avalificațiune legală prescrisă, adresate comitetului parohial din *Giula-maghiară*, au a să subșterne pînă la termenul sus indicat. P.O.D. *Dr. Ioan Trădilescu* în Chișineu, iară recurenții sunt avizați a se prezenta în sf. biserică din *Giula-maghiară* în vre-o duminică sau sărbătoare spre a-și arăta desteritate în cântare și tipic. Să recere ca alesul să fie pricepător de note ca să poată conduce atît corul vocal al bisericeii, cît și cel școlar cu elevii. Alesul numai după probă de un an va fi propus spre întărire dacă va corespunde așteptării poporului.

Dat din ședința comitetului parohial din *Giula-maghiară*, ținută la 7/21 august st. n. 1904

Comitetul parohial

(Biserica și Școala 1905/Nr. 27.)

Pentru îndeplinirea postului de paroh la parohia din *Otlaca-Pustă-Meghieș* (Otlakai Meggyes puszta) p.u. Medgyesegyháza, comitatul Arad, dieceza Aradului, protopresbiterul Chișineului, înființează în urma decretării acestei puste din filie în parohie matcă prin concluzul Veneratului Consistoriu ort. român din Arad sub nr. 912/1913m și a donațiunei făcute de către *Ștefan Rusu* proprietar din comuna Otlaca, prin aceasta se escrie concurs cu termen de recurgere de 30 zile de la prima publicare în organul oficial „*Biserica și Școala*”.

Venitele acestei parohii sunt: 1/ 25 iugăre de pămînt arător estravilan de clasa primă, de după care preotul ales și instruit va avea să solvească toate dările anuali. 2/ Locuință bună cu chillii podimentate, bucătărie, cămară, grajd și colnă, precum și grădină spațioasă pentru legume. De curățirea și văruirea pe dinlăuntru și afară a casei parohiale va avea să se îngrijească alesul preot, iar reparaturile le va împlini parohia. 3/ Bir preotesco de la fiecare familie 4 (patru) cor. pe an, despre incssarea căruia se va îngriji epitropia parohială. Se observă, că parohia pune în perspectiva preotului competența de bir deocamdată numai de la

80–90 familii, care număr înșă cu timpul se poate urca. 4/ Stolele legali conform nornei stolare votată de Veneratul Sinod, eparhial de sub nr. 210/1877. 5/ Eventuală întregire de la stat, pe care înșă nici parohia și nici superioritatea bisericească nu o poate asigura.

Alesul preot și pînă la înființarea școalei (fie aceea confesională, de stat ori comunală) în fiecare duminică și sărbătoare are să propună pruncilor și fetelor de la 6 pînă la 15 ani prescisele rugăciuni și cîntări mai ușoare bisericești, dar după ce se va înființa școala, are a catehiza în orele prescise fără altă remunerație, conform dispozițiilor mai înalte.

Parohia este de clasa a doua. Recursele ajustate cu documentele prescise și adresate comitetului parohial din *Pusta-Meghieș* sunt a subșterne în termenul legal P.On. domn. *Dr. Dimitrie Barbu* protopop or. rom. în *Chișinieu* (Kisjenő).

Reflectanții, pe lîngă observarea dispozițiunilor din 33 a Regulamentului pentru parohii, au a se prezenta în acea comună bisericească pentru a se arăta parohierilor servind, cîntînd și cuvîntînd în sf. biserică de acolo. Călătoria pînă la *Pusta-Meghieș* mai ușor se poate face cu vreunul dintre preoții săptămânali din *Otlaca*, carele va fi la rînd, fiind preoții din *Otlaca* de prezinte administratorii parohiei acesteia.

Pusta-Meghieș, la 14/27 decembrie 1912

Comitetul parohial

(Biserica și Școala 1913/Nr. 22.)

Pentru îndeplinirea postului vacant de învățător la școala noastră confesională ortodoxă orientală din *Bichiș* (*Békés*) se publică concurs cu termen de recurgere pînă la 30 august/12 septembrie a.c.

Venitele împreunate sunt: 1/ Salar începător de 1200 cor., plătit în rate trilonare anticipative. 2/ Cvarțir corespunzător. 3/ Pentru curățenia salei de învățămînt și provederea cu apă de băut 50 cor. 5/ Scripturistica 20 cor. Învățătorul ales e obligat a provedea cantoratul în sfînta biserică. 6/ De încălzirea sale de învățămînt se va îngriji parohia.

Reflectanții au să-și subștearnă recursele ajustate cu documente originale: a/ extras de botez din matricula bisericească și extras de naștere din matrica civilă, b/ diplomă de învățător, c/ atestat de apartenență (illetőségi bizonyítvány) de la antistia comunei natale a recurentului. Recursul astfel ajustat și adresat comitatului parohial din *Bichiș* este a se subșterne în termenul Concursul Prea Onoratului Domn. *Dr. Demetriu Barbu* protopop în *Chișineu*.

Se observă că acei recurenți cari vor fi în stare a conduce și cor bisericesc vor fi preferați.

Bichiș, din ședința comitetului parohal de la 7/20 august 1913.

Alexin Popovici

preot, preș. comitetului

(Biserica și Școala 1913/Nr. 34.)

Maria Berényi

Poezii inedite de Maria Berényi**X X X**

*Timpul pe care îl plîng
e cel care speram să vină
în jurul meu e forfotă nebună
vrei să pășești și picioarele
nu te ascultă
șchiopătează tîrziul pe prisme
semafoarele sînt oarbe
totul e mereu mai imposibil
ce pot să fac cu haosul din mine
stau la mese de legende rotunjite
păianjenii visului ȧes brume în temple*

Mă uit fix în vara anului '90

*Ce aparține de domeniul normalului? he?
cînd se zice că și
ciomagul e o „formă de expresie”
care cioplește în creier și în suflet
lozinca „viața e împrumut de la moarte”
pe cerul gurii simți aroma
putredă a tăcerii silite
cel scuipat în obraz
n-a știut că ideile
se plătesc cu sînge
intelectualii „debusolați”
au pășit pragul epocii
anitintelectuale
ei, de profesie „golani”,
se zbat între strigăt și tăcere
în patria lor plină de ferestre sparte*

Decor nocturn

*seara umblă în patru picioare
cîinii latră cu ochi somnoroși
e un miros plăcut de trifoi
cu trilul galben în gură
pădurea se duce la culcare
papagalii dorm printre orhidee
cîmpia respiră umezită
melcul cîntă o melodie
atît de naivă și tristă
toamna—și strecoară rugina
pe copacii paralizați
tăcerea e aspră și incomunicabilă*

Anatomia nebuniei

*Tremură cu întristare și cu suspin
stropul de sînge pe buricul degetului
în ochi e o sclipire de vampir
gura se îndoapă cu droguri narcotice
scuipînd obrazul încremenit
al miezului de noapte
limba desemnează pe cerul
gurii delirul cuvintelor
urechile se izbesc de o halucinație neomenească
creierul clădește noi judecăți și stări
sufletul în muștar vrea să se culce
în coșmar — rîsul tăios, canibal
se zbuciumă în hohote*

Despre conștiința națională a românilor din Ungaria

Actualmente, românii din Ungaria trăiesc în trei județe învecinate din sud-estul țării. Cea mai mare parte a populației trăiește în județul Bichiș, având aici și o localitate românească compactă (Micherechi) și câteva comune din a căror populație fac parte și români.

În județul Hajdú-Bihar, românii trăiesc într-un număr mai redus, iar în județul Csongrád ei sînt înregistrați într-o singură comun (Cendaul-Unguresc). Numărul etnicului românesc din Ungaria se presupune a fi între 20.000–25.000.

I. Viața și condițiile de trai ale românilor din Ungaria.

Cei aparținători acestui etnic trăiesc într-o situație socială, culturală foarte simplă. Marea majoritate a minorității noastre trăiește la sate, în mediul rural, ocupîndu-se de agricultură și creșterea animalelor. Datorită acestui fapt, între ei există încă relații relativ strînse. În aceste condiții prielnice de conservare, românimea de aici și-a păstrat și își păstrează încă particularitățile, avînd o conștiință, o identitate vie. Evident, situația este mai diversă în localitățile unde românii conviețuiesc alături de alte naționalități (de exemplu Aletea). Conștiința națională a fost păstrată în mare parte în familie, deci are dreptate *Gheorghe Petrușan*, cînd spune că „*temelia existenței noastre a fost și este (parțial) familia*”.¹

Comunitatea cea mai mică a societății a avut întotdeauna un rol inestimabil în educarea viitoarei generații. Familia românească – bazîndu-se temeinic pe limbă – a păstrat și a transmis valori autentice cu un caracter pronunțat românesc. Însă în zilele noastre, această afirmație este adevărată numai în parte. (Familia, care s-a dovedit a fi cea mai eficientă în privința păstrării conștiinței de neam, își pierde în ultimele decenii tot mai mult acest rol.) Motivul este efectul sporit al mediului înconjurător, cu caracter maghiar tot mai pronunțat.

Care sînt motivele acestui fenomen social?

Cu câteva decenii în urmă, posibilitățile de muncă la sate erau asigurate de micile gospodării care angajau pe deplin oamenii din mediul rural. Colectivizarea însă i-a privat de locurile de muncă care ar fi putut asigura sătenilor o perspectivă și în viitor. Locuitorii satelor – după aceste modificări care au avut loc în anii 50 – au fost nevoiți să-și cîștige existența în orașele învecinate, care erau atrăgătoare datorită industriei. Noile posibilități de muncă au atras un număr mare de români în orașe, contribuind la urbanizarea atît de dăunătoare pentru comunitățile etnice sătești.

II. Rolul familiei, al bisericii și al școlii în păstrarea limbii.

Instituția puternică a familiei s-a destrămat în multe cazuri prin pierderea legăturilor firești dintre membrii familiei. Tînăra generație din oraș s-a arătat mai puțin rezistentă față de impulsurile străine. În noile condiții, naționalitatea română avea trei șanse de a-și păstra identitatea printr-o posibilitate relativ firească:

- cu ajutorul unui învățămînt adecvat;
- cu ajutorul relațiilor cît mai strînse cu poporul din care face parte;
- printr-o contribuție conștiincioasă a intelectualității sale.

Acești intelectuali români s-au împrăștiat în diverse orașe ale țării, pierzînd astfel șansa formării unei intelectualități adevărate, în sensul concret al cuvîntului.

Știut este faptul că însăși naționalitatea noastră trăiește în diasporă. În multe cazuri, locuitorii comunelor românești nu știau unii de alții. Micherechianul nu prea avea legătură cu chitighăzeanul. Prilej de întîlnire pentru românii din Bichiș îl constituia „tîrgul mare” care avea loc în Jula, iar pentru bihoreni români tîrgul din Komádi. Dar relații mai strînse n-au existat niciodată între satele românești. Astfel conștiința a fost lipsită de senzația comunității, care în multe cazuri este indispensabilă. Cultura acestor comunități delimitate s-a dezvoltat izolat, avînd pînă în zilele noastre trăsături diferite. De crearea acestor legături mult dorite la ora actuală este capabilă doar biserica. Prin religia lor comună, oamenii își dau seama de interferențele principale ale lor.

Învățămîntul românesc din Ungaria datează din perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial. Acesta a pornit în limba română. Preluînd însă un sistem inaplicabil realității românești din Ungaria, gramatica, literatura și conversația s-au dovedit a fi ineficiente pentru satisfacerea necesităților reale ale românilor din Ungaria. Considerăm că învățămîntul pretinde o serie de elemente mai adecvate pentru a putea contribui în mod folositor la propășirea conștiinței. Lipsesc și în zilele noastre cei mai importanți factori ai învățămîntului care ar asigura o bază spirituală adecvată cunoașterii mai temeinice a limbii, cunoștințe despre istoria poporului român, inclusiv locul nostru în acest context, istoria, cultura română etc.

Mulți afirmă că decăderea a început în anul 1960. Cert este faptul că decizia Ministerului Culturii privind introducerea sistemului bilingv în școlile de naționa-

litate din Ungaria – unde pînă atunci se preda în limba respectivei minorități – a fost adusă contrar spiritului legilor și constituției în vigoare și absolut antidemocratic, cum o dovedesc și actele găsite în arhiva liceului românesc înregistrate la 25 iulie 1960. În ciuda faptului că cadrele didactice cunoșteau limba maghiară, iar școlile erau bine înzestrate cu manuale în limba maghiară, trecerea „necesară” a putut fi posibilă numai respectînd o perioadă de tranziție de doi sau trei ani, explicația găsînd-o în faptul că copiii nu știau ungurește. Este de remarcat însă că celelalte minorități conlocuitoare au fost afectate mult mai grav de această decizie, limba lor fiind mult mai asemănătoare cu limba literară, pe cînd limba noastră vorbită este mult mai îndepărtată de cea oficială.

La ora actuală în Ungaria, practic, nu există învățămînt românesc. Există doar ore de gramatică care sînt inaccesibile unui elev de aici, ore de literatură în care se transmit elemente ale literaturii române cu care elevii se familiarizează destul de greu, ore de conversație care, fără o bază sigură a limbii, nu sînt prea fructuoase.

Limba și tradiția românească a fost păstrată cel mai bine de biserică. Religia ortodoxă este legea strămoșească națională, care respectînd tradițiile milenare, dispune de note absolut românești, transmise de la o generație la alta. Ortodoxia datează de la începutul istoriei poporului român și este păstrată și practică pînă în zilele noastre. Religia respectă fără mutații un cult și o spiritualitate solemnă. Drept urmare, în conștiința românilor din Ungaria s-a conștientizat convingerea că numai ortodoxia reprezintă un reper sigur. Botezarea noului născut în legea dreaptă s-a menținut ca o datorie morală. Biserica Ortodoxă Română aparține chiar și administrativ Patriarhiei Ortodoxe din București. Credincioșii au întreținut relații strînse cu credincioșii din România, dar ei au fost și sînt depășiți în această privință de membrii comunităților neoprotestante. Confesiunea baptistă și penticostală a renunțat la ortodoxie, și astfel s-a ajuns într-o situație specifică, deoarece în cadrul acestor comunități caracterul național (românesc) s-a păstrat în mod spontan, fiind înlocuit cu valori fără nici un legămînt. Limba primește în aceste condiții o semnificație secundară, rămînînd la alegerea credincioșilor heterogeni din punct de vedere al etniei. Comunitățile baptiste mai mari (Chitighaza, Micherechi, Cenadul-Unguresc) și-au ales în mod consecvent limba română, practicînd-o deosebit de pretențios chiar și de cea mai tînără generație, numărul fiind considerabil. Relațiile lor cu comunitățile lor frățești din România au devenit aproape zilnice, străduindu-se să creeze legături interpersonale și intercomunale cît mai strînse cu comunitățile de acolo.

Din punctul de vedere bisericesc, al credinței, românii din părțile bihorene ale țării noastre se găsesc pe cale de dispariție. Evident, și în cazul lor biserica a jucat un rol hotărîtor. De la Apateu spre nord, în Bedeu, Leta-Mare și Pocei domină influența episcopiei greco-catolice din Hajdúdorog. Românii de aici s-au lepădat de limba română, fiindcă bisericile lor au trecut pînă pe la 1925 la folosirea limbii maghiare. De pe acum, limba folosită în biserica greco-catolică este deja peste tot cea maghiară. Pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, unele din comunitățile greco-catolice mari aveau preoți români. Această stare a lucrurilor a contribuit în mare măsură la întreruperea, prin anii 1950–1960, a moștenirii limbii în familie. Vîrstnicii cunosc foarte bine și în prezent cîntările, poeziile românești, pentru că ele au fost practicate și pe parcurs. Deși serviciul bisericesc este celebrat în limba maghiară, credincioșii – mai ales în Bedeu – cu ocazia unor mari praznice pretind și cîntări românești.

Fenomenele generate de forța asimilatoare a greco-catolicismului au provocat, la început, o stare sufletească echivocă. Trăindu-și românitatea în mod spontan și dînd prioritate credinței, românii s-au familiarizat de-a lungul deceniilor cu limba maghiară, care de altfel, nu le era străină, renunțînd treptat la limba maternă, ca apoi să fie tot mai puțin vorbită, în familie, mai ales de generațiile tinere.

III. Observații asupra culturii și limbii românilor din Ungaria

Urmărind condițiile de viață ale românilor din Ungaria în context istoric, trebuie să ne oprim neapărat la așezarea lor în spațiul geografic al bazinului carpatic. Condiția geografică este decisivă în dezvoltarea fiecărui popor, avînd urmări efectiv considerabile în progresul social-istoric. Afirmatia este adevărată pe deplin în cazul românilor de pe aceste meleaguri, prevestind și predestinînd o mulțime de dificultăți. Acest grup etnic românesc constituie partea cea mai vestică a marelui bloc românesc transilvănean, pătrunzînd adînc în Cîmpia Maghiară, într-un mediu dominant unguresc. Aceste împrejurări au determinat în mare măsură procesul de trezire la conștiință națională a românilor de aici. Aceasta este explicația de ce înaintașii noștri au rămas în afara marilor mișcări și transformări social-culturale și mai ales naționale, care au avut loc la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Transilvania, fapt ce capătă o semnificație hotărîtoare. Românii „migratori” n-au fost influențați de ideile naționale care au dat mari impulsuri transformărilor spirituale din Transilvania. Românii de aici au fost antrenați întîmplător, fără conștiință și cu mare întîrziere în luptele pentru formarea unei culturi naționale proprii. Tradițiile culturale moștenite erau modeste, pentru că această

ramură a românismului se găsea într-o situație socială dezavantajoasă fie prin originea ei țărănească, fie prin faptul că s-au desprins de românii din Transilvania înainte de trezirea la conștiință națională. Viața de toate zilele a românilor de aici s-a desfășurat de altfel într-o aproape totală izolare de marele bloc etnic al românilor din părțile răsăritene. Limba arhaică, vorbită de înaintașii noștri, s-a conservat în stadiul ei de la mijlocul secolului al XVIII-lea, de dinaintea cristalizării variantei literare. Această izolare a împiedicat pătrunderea noilor elemente lingvistice, care ar fi putut îmbogăți și înnoi lexicul limbii românilor de aici. Cuvintele noi de care au avut nevoie au fost împrumutate din limba maghiară. Din această cauză cultura și limba au rămas întotdeauna arhaice, sărăcicioase, deoarece „*cultura nici unui popor nu se poate dezvolta în izolare, fără a veni în contact cu celelalte culturi, în afara unui schimb viu și necesar de valori*”.²

Prin aceste condiții sociale și culturale extrem de vitrege se explică faptul că românii de pe aceste meleaguri nu au o artă, o cultură sau un trecut științific propriu. Avem, deci, numai o cultură a „trecutului”, și nu dispunem de potențialul spiritual necesar creării unei culturi concepute în sensul larg și complex al cuvântului. Prin urmare, conștiința românilor din Ungaria nu va putea fi sprijinită de o „cultură adevărată”, dacă ea va fi tratată izolat de cultura poporului român din care face parte și de care a fost nevoită să se despartă definitiv în 1918. Nedispunând după această dată de vitalitatea creării unor valori culturale noi, durabile, la românii din Ungaria de azi accentul s-a pus mai mult pe moștenirea, pe păstrarea și cultivarea patrimoniului existent. În ultimele 3-4 decenii reapar primele încercări de literatură și artă plastică, fără ca acestea să-și recapete semnificația și ponderea necesară în viața noastră spirituală. Ele sînt timide și izolate, dar foarte prețioase. O problemă vitală în abordarea situației noastre culturale este dezvoltarea, îmbărbătarea acestora, căci „*o cultură pe care n-o îmbrățișează nimeni, nu o acceptă, nu o trăiește și nu o dezvoltă, este o cultură moartă*”.³

Fără propășirea, îmbogățirea culturii nu există dezvoltare în general și nici menținerea trează a conștiinței de neam. Conștiința identității omului – mai cu seamă dacă trăiește în anumite condiții speciale – poate fi alimentată numai cu noi și noi impulsuri culturale. E evident că datinile în sine nu pot îndeplini o astfel de funcție.

Problema limbii materne, în condiții normale, nu se poate cerceta separat de cultură, fiindcă ea este o parte integrantă a celei din urmă. Limba constituie mijlocul de comunicare, exprimînd o mare parte a elementelor culturii. Dar în cazul românilor din Ungaria este motivat să se insiste aparte asupra

problemei limbii, fără să comitem greșeala delimitării categorice.

În cazul unei etnii mici ca a noastre, unde, datorită schimbărilor sociale, elementele vechi ale culturii sînt date treptat uitării sau sînt înlocuite cu elemente străine, limba maternă joacă un rol deosebit, devenind nota cea mai importantă a existenței sale. În noile condiții de modernizare a vieții, limba se va putea menține tot mai puțin, pentru că vocabularul ei este arhaic, în multe privințe depășit. Iar dezvoltarea, îmbogățirea limbii nu se poate realiza fără transformarea permanentă a culturii. „*Cultura nu urmează limba, ci limba urmează cultura*.”⁴ Numai că teza după care elementele pătrunse în evoluția culturii își vor arăta semnele și în domeniul limbii, acomodîndu-se mereu la noile cerințe, în cazul nostru nu este întru totul valabilă, mai ales dacă vom continua să trăim izolați de poporul din care facem parte. Limba pe care o vorbim în pofida acestor constatări, reprezintă totuși un sprijin considerabil pentru minoritatea noastră, în caz că ar fi capabilă să reziste mediului străin de limbă, civilizației care o înconjoară și să se apropie de poporul de care s-a despărțit cu aproape trei sute de ani în urmă (această posibilitate ne este dată abia acum, după șapte decenii de la unirea Ardealului cu România).

Și pentru noi, românii din Ungaria este însă adevărat faptul că particularitatea cea mai evidentă a existenței naționale a devenit limba, care de altfel a stat întotdeauna în mijlocul marilor lupte politice. Istoria poporului român nu o dată a cunoscut etape în care limba națională a constituit criteriul principal al existenței. Limba a fost „*una din puterile care pîndă acum au conservat nația*”⁵ spune Gheorghe Asachi. Această afirmație este valabilă și pentru românii din Ungaria. Importanța ei crește mai ales cînd este periclitată însăși existența unei minorități: „*Cu existența sau căderea limbei oricărui popor stă sau cade și istoria aceluia, și unde a încetat limba a încetat și viața lui, iar morții, nu mai au istorie*”.⁶ Cuvintele zguduitoare ale lui T. Cipariu sînt valabile și astăzi, însă trebuie făcută precizarea că limba nu este singura trăsătură specifică a unei minorități naționale.

Rezumînd aceste cîteva gînduri despre cultură și limbă, și transpunîndu-le în realitatea românilor din Ungaria, se poate constata fără teama de a greși că o minoritate națională atît de redusă la număr, cu o limbă și o cultură atît de arhaică, și acestea pe cale de dispariție, nu se poate menține prin propriile sale forțe spirituale, ci numai printr-o reintegrare în cultura poporului din care face parte, îndeosebi în cea transilvăneană.

IV. *Particularități ale stadiului actual al conștiinței de naționalitate*

Analiza unor aspecte ale stadiului în care se află la ora actuală conștiința națională a românilor din Ungaria confirmă întru totul această afirmație. (Este cu totul altă chestiune, dacă o astfel de reintegrare culturală mai e posibilă ori ba.) Imaginea care ni se înfățișează ca rezultat al cercetării sociografice efectuate la românii din țara noastră este grăitoare din acest punct de vedere. Modestele noastre cercetări cu privire la elementele componente ale conștiinței naționale a acestui grup etnic au fost întreprinse:

- pe baza vârstei (tineri, vîrstnici etc.);
- pe baza păturii sociale (intelectuali, agricultori, muncitori);
- pe baza diversificării locale. (Acest aspect nu cuprinde toate localitățile, nu e reprezentativ, deci din punct de vedere științific nu are pretenția de a fi generalizat la toți românii din țara noastră.)

Efectivul tinerilor întrebați a fost de 19, în majoritate de 20 de ani, inclusiv de 29 de ani. În privința localității în care trăiesc: 12 din Micherechi, iar 7 din Chitighaz. Majoritatea celeilalte categorii de vîrstă este între 42–62 de ani, numărul lor este 8.

Prima impresie pe care am procurat-o imediat la începutul acestei acțiuni – care este valabilă pentru majoritatea celor chestionați. Cercetarea a fost efectuată și în anul IV la liceul românesc: rezultatul cu privire la nivelul conștiinței naționale al acestor elevi este pur și simplu dezastruos. Conținutul întrebărilor a fost străin pentru interlocutori, întărind convingerea că acești oameni își trăiesc viața fără a se preocupa de astfel de chestiuni. (Excepție au fost doar cîțiva intelectuali.)

Chestionarul a cuprins următoarele întrebări:

1. Prin ce vă deosebiți de un ungur? Prin ce sînteți român?
2. Sînteți primiți de un maghiar în societatea maghiară?
3. Sînteți frați cu românii din România?
4. Care vă sînt simbolurile naționale?
5. Vă supărați dacă cineva vă numește ungur?
6. Dacă în Viena ați fi întrebați: ce sînteți? Care ar fi răspunsul?
7. Unde puteți vorbi în comunitate românește?
8. Unde se vorbește mai mult românește: la școală sau la biserică?
9. Dumneavoastră, unde ați învățat românește?
10. Dacă cineva nu învață în familie încă de mic românește, mai tîrziu își poate însuși limba?
11. Care vă este limba maternă: – limba vorbită acasă – limba literară românească?
12. Sînteți mîndri de cultura românilor din Ungaria? O cunoașteți?
13. Ce știți despre strămoșii dumneavoastră?
14. Dacă cineva dansează frumos dansurile românești, îl procupă literatura, istoria română, dar nu prea știe

românește și nici nu prea vorbește limba, mai poate fi român?

15. Unde este Ardealul?

16. Cine a fost Avram Iancu?

17. Cunoașteți vreo pictură românească?

Prima întrebare: Prin ce vă deosebiți de un ungur? Prin ce sînteți român? – a stîmnit cea mai mare neînțelegere, ca cei întrebați să înțîmpine greutăți în formularea răspunsului. Deși fiecare subiect întrebat a fost lămurit anterior despre caracterul întrebărilor, despre lucrurile pentru care manifestă interes, am primit numai răspunsuri parțiale. O experiență generală – cu cîteva excepții – a fost aceea că cei întrebați s-au gîndit la două lucruri: la diferențele sesizabile în înfățișarea fizică a oamenilor și la diferențele în aplicarea drepturilor cetățenești. Majoritatea își definesc apartenența la grupul etnic românesc prin limbă, tradiții și folclor. Un număr relativ considerabil al adulților nu a putut răspunde la întrebare, iar alții au amintit numai limba. Toți cei întrebați au fost ortodocși, dar numai unul a ținut să pomenească și religia ca o marcă etnică hotărîtoare. Tineretul micherechian și chitighăzean își remarcă trăsăturile etnice aproximativ în același fel. Tinerii muncitori au amintit numai limba la acest capitol, declarînd că nu știu să răspundă precis la această întrebare. Tinerii intelectuali adoptă și ei cele trei elemente mai sus amintite. Un elev, originar din Chitighaz, în anul IV al liceului românesc a spus următoarele: „*mă deosebesc prin afecțiunile mele diferite, căci pe lângă Ungaria și România este deosebit de apropiată și prefer tot ceea ce este românesc*”. Un pensionar din Bătania consideră că el a fost „*crescut*”, educat pe baza normelor românești, iar o muncitoare de 52 de ani consideră că se deosebește prin faptul că se gîndește și simte românește. Cel mai sigur de sine la această întrebare a fost un pensionar din Julia: „*mă deosebesc prin limba maternă, prin concepțiile istorice, prin amintirile mele despre părinți, bunici, străbunici*”. Răspunsurile căpătate la această întrebare, fără îndoială, au confirmat faptul că viața noastră de naționalitate este trăită spontan, fără să ’medităm asupra existenței noastre. Lipsa autodefinirii este dureros experimentată în această cercetare.

A doua întrebare am formulat-o astfel: Cum sînteți primiți în societatea maghiară? Cea mai mare parte a tineretului (10) a răspuns că numai parțial, intelectualii fără excepție și cîțiva muncitori, în total 6, au răspuns afirmativ, iar restul (3), în general elevi, au răspuns cu un nu hotărît. Din cei opt vîrstnici, doar un singur muncitor de 42 de ani consideră că nu este acceptat de către unguri, restul (7) apreciază că este primit. Majoritatea, deci prin afecțiunile individuale alcătuiesc o comunitate cu națiunea majoritară. Însă

unii consideră că toleranța majorității față de minorități nu este satisfăcătoare.

Următoarea întrebare: **Sîntem frați cu românii din România?** a fost menită să scoată la iveală cele mai ascunse sentimente ale identității naționale. Tineretul, cu o singură excepție, nu se consideră identic cu românul din România. Iată cîteva exemple înregistrate la liceul nostru românesc: „*Nu simt că sînt identic cu românii din România, pentru că sînt cetățean maghiar*”. Deci maghiar, confundînd cetățenia cu naționalitatea. „*Noi, cei de aici, trăim într-o situație economică mult mai bună, sîntem mai bogați, deci nu simt aproape nici o identitate cu un român din România*” – îmi răspunde un muncitor de 23 de ani, care acum cinci ani a terminat liceul român. „*Eu trăiesc în Ungaria, mă simt și român și ungar*” – afirmă un elev. Faptul că noi sîntem pătrunși de mai multe culturi, nu înseamnă că etnic aparținem fiecărei culturi, care ne formează conștiința. Tînăra intelectualitate consideră că izolarea, despărțirea prin frontieră, necunoașterea istoriei, a rădăcinilor poporului român, nu face posibilă să se considere români adevărați, români ca cei de dincolo de frontieră. Singura părere justă a fost exprimată de un muncitor de 29 de ani: „*Sîntem frați și aceeași români, dar nu numai cu cei din România, ci și cu românii din oricare parte a lumii*.”

Răspunsurile date de oamenii mai vîrstnici în această privință sînt contradictorii. Dintre cei 8 întrebați, 5, fără a se gîndi, au dat răspuns afirmativ, iar 3 se simt „*mai de jos*” decît cei din România, pentru că ei nu vorbesc așa de frumos limba literară. „*Mă trag din mijlocul lor, sîntem de un sînge*” – a fost răspunsul cel mai des întîlnit la această categorie de oameni. La acest capitol este clară diferența între generația tînără și cea mai în vîrstă. Înstrăinarea de limba maternă, ieșirea din izolarea etnică de odinioară și nu în ultimul rînd insuficiențele învățămîntului au contribuit la această îndepărtare în cuget și simțiri a celor două generații.

Privind întrebarea a 4-a, referitoare la **simbolurile naționale**, imaginea este asemănătoare. Tineretul – cu două excepții – consideră că simbolurile preferate sînt imnul și tricolorul maghiar. Părerile unei studente și unui muncitor de 29 de ani sînt deja mai nuanțate, dar reflectă incertitudine, nesiguranță: „*Simbolurile maghiare sînt specifice poporului maghiar, de aceea consider că pentru mine n-au însemnătate... Simbolurile românești le-am întîlnit afît de rar, încît nu am avut posibilitate să le îndrăgesc*.” Tînăra studentă mărturisește, că „*Imnul maghiar nu-l simt să fie al meu, iar pe cel românesc nu-l cunosc. Eu nu am imn propriu*.” Din rîndul vîrstnicilor simt o totală afecțiune pentru simbolurile românești, alți doi le respectă pe ambele. Restul (5) a preferat să aleagă

simbolurile maghiare, precizînd că „*nicicînd n-am trăit sub drapel românesc*”.

Aspectele prezentate sînt imaginile conștiinței deformate, care, dacă nu va primi „*sprijin românesc*”, impulsuri potrivite, are să ducă la pierderea totală a identității de origine cu afît mai mult, cu cît cea mai mare parte a tineretului (13) nu face nici o corectare dacă este numit sau considerat maghiar (întrebarea a 5-a). Sînt în minoritate acei tineri (6), care într-un asemenea caz ar face precizările necesare cam în felul acesta: deși trăiesc în Ungaria, sînt român. Intelectualii se înscriu în această categorie. De asemenea, și generația mai vîrstnică ține să accentueze românitatea ei. Se pare că pentru tinerii noștri nu mai este valabilă teoria după care „*Nimeni nu poate avea în același moment două conștiințe*.”⁷ Din păcate, un mare număr de oameni este cu totul dezorientat în aceste probleme. Conștiința celor chestionați este aproape schizofrenică, fiind diversificată în diferite extremități și stăpînite de confuzii, încurcînd cetățenia cu apartenența națională. Un muncitor de 56 de ani din Micherechi spunea: „*Sînt ungar că-s din Ungaria. Nu pot zice că sînt român că n-am nimica cu România*”.

Afirmația din urmă este susținută în parte și de rezultatul dobîndit la întrebarea numărul 6. Din cei 27 de întrebați în străinătate despre originea lor, 7 ar răspunde că sînt unguri. Doi vîrstnici și un tînăr ar răspunde categoric că sînt români, iar restul ar mărturisi faptul că sînt români din Ungaria.

Conștiința celor chestionați este determinată de limba care o folosesc zilnic, ei mărturisind că aproape peste tot își pot folosi limba maternă în familie, în sat, la biserică, la școală (întrebarea a 7-a). Aceasta este valabilă însă numai în localitățile bichișene, deci nu pentru toți românii din țara noastră. Analizînd răspunsurile date la această întrebare, se pot desprinde două grupuri. Indiferent de vîrstă și profesie, micherechenilor le este un lucru natural să-și vorbească limba, dar chitighăzenii, mai ales tinerii, trebuie să depună eforturi mai mari pentru a vorbi românește. Pretenția, însă, există la cea mai mare parte a celor întrebați.

În ordinea ierarhiei instituțiilor românești, toată lumea a trecut pe primul loc biserica, locul unde se vorbește cel mai mult românește (întrebarea a 8-a).

Toți cei întrebați au învățat românește în familie (întrebarea a 9-a). Contribuția școlii este secundară. Rolul familiei este hotărîtor. Cu o singură excepție, fiecare dintre cei consultați vrea să-și învețe copiii românește. Un muncitor de 22 de ani spunea numai că „*nu e important să-mi învăț copiii românește, fiindcă dacă iese din Micherechi, nu o poate folosi*”. Și cazul acesta dovedește că motivațiile etnice în sine nu sînt suficiente, deoarece problema se pune și din punctul de vedere al utilității și al avantajelor. Sigur

că sondajul de opinii ar fi înregistrat mai multe cazuri similare dacă numărul celor întrebați ar fi fost mai mare.

La întrebarea: *dacă nu se învață limba în familie, mai târziu ea se poate însuși?* 16 au răspuns afirmativ, lăsând să se înțeleagă că parcă ar fi vorba despre o limbă străină, spunând: „*orice limbă se poate învăța, dacă vrea omul*”. Recunoașterea importanței transmiterii limbii materne lipsește, ori nu este satisfăcătoare. Categoriile bine delimitate nu se pot sesiza la această întrebare. Un lucru a fost evident în timpul realizării acestor discuții: o mare parte a interlocutorilor consideră că responsabilitatea predării și însușirii de către copii a limbii îi aparține școlii.

La întrebarea: *care vă este limba maternă?* răspunsul a fost destul de unitar: limba vorbită acasă, dialectul local. Intelectualii și elevii, însă, manifestă unele afecțiuni față de limba literară, regretând faptul că școala nu este aptă pentru transmiterea acesteia. Faptul că nu înțeleg limba „bucureșteană”, adâncește separarea limbii literare de dialectul strămoșesc. Totuși, un muncitor de 29 de ani a depus eforturi serioase pentru a însuși o limbă română mai îngrijită. În ciuda greutăților pe care le întâmpină, toți cei întrebați sînt dispuși să folosească limba literară.

Valorile culturale ale românilor din Ungaria nu sînt în stare să transmită și să țină trează conștiința românilor de pe aceste meleaguri. Sondajul făcut dovedește acest lucru. Cunoștințele culturale ale celor întrebați se reduc la dansuri, obiceiuri, folclor. Numai foarte puțini includ în noțiunea de cultură religia ortodoxă, de exemplu. Tînăra generație nici nu o cunoaște. Doi oameni vîrstnici și un muncitor tînăr consideră că nu avem o cultură proprie în sensul propriu al cuvîntului: „*nu avem noi aici cultură. Cunoșc cultura românească universală*”. – mărturiște unul dintre cei întrebați.

Dacă cultura nu constituie un punct de reper pentru conștiință, următorul factor marcant ar putea fi istoria (întrebarea a 13-a). Cercetările noastre dovedesc că românii din țara noastră nu au o imagine limpede în ceea ce privește existența lor pe aceste meleaguri. Cei chestionați au foarte puține cunoștințe despre strămoșii lor. Evident, cel care nu își cunoaște trecutul, nu se poate autodefini, nu-și poate percepe prezentul, iar viitorul piere în haosul stîrmit de ceața sufletească. Deci, românii din Ungaria nu dispun de criteriile necesare pentru a-și asigura perspectiva existenței: nu-și cunosc istoria, nu au cultură proprie dezvoltată, nu au motivații, instincte etnice, prin urmare nu pot avea nici o conștiință solidă.

Limba, în general, este mijlocul comunicării. În cazul unei minorități capătă însă niște semnificații deosebite, cînd ea devine singura notă etnică. Întrebarea a 14-a a fost pusă cu intenția scoaterii la

lumină a considerentelor naționale, care mai există, și prin care se manifestă conștiința naționalității noastre. Din cele 27 de persoane chestionate, 20 au răspuns că nu poate fi român acela care nu vorbește românește, chiar dacă e bun cunoscător al istoriei și culturii românești universale. În ochii românilor din Ungaria limba este singurul semn al apartenenței la etnicul românesc. La acest capitol se pot forma două categorii: – din cei 18 micherecheni (tineri, vîrstnici) doar un muncitor de 56 de ani consideră că „*în simțire mai poate fi cineva român, pentru că și prin dansuri și prin cultură se leagă de neamul său*”. Aceasta își găsește explicația, probabil, în faptul că cei din Micherechi au trăit întotdeauna în mediu românesc, vorbind exclusiv românește. Românitățile lor s-a manifestat în primul rînd prin a vorbi limba. Deci, în cazul în care cineva abandonează limba maternă, își pierde condiția cea mai importantă de a fi considerat român. Dintre cei 8 chestionați din Chitighaz și Jula experiența este alta. Jumătate dintre ei consideră că, deși nu vorbește limba maternă, își poate păstra identitatea națională, conștiința de român. Trei au răspuns negativ, iar un interlocutor n-a luat poziție. Localitățile amintite au o populație mixă. Deși românii de aici nu vorbesc deloc, sau foarte slab limba maternă, în comunicările interpersonale nu se îndoiesc de apartenența lor la acest etnic. Aceasta este explicația faptului că elevii din Micherechi, ajungînd la liceul din Jula, în contact cu colegii lor din Chitighaz, care nu prea vorbesc românește, îi consideră „unguri”, în orice caz nu-i tratează ca pe români „adevărați”.

Ultimele trei întrebări vizează scrutarea cunoștințelor cu privire la cultura românească.

Din 12 elevi întrebați la Liceul „Nicolae Bălcescu” din Jula nimeni (!) nu a putut răspunde cu exactitate la întrebarea: *Cine a fost Avram Iancu?* Un intelectual din Micherechi a răspuns perfect, iar doi muncitori din cei patru din Micherechi au răspuns că: „*un revoluționar din 1848*”. Un singur profesor din Jula a răspuns cu certitudine la această întrebare. Răspunsurile primite la întrebarea: *Cunoașteți vreo pictură românească?* – au fost inapreciabile.

Pe baza acestor date, precum și ca urmare a experiențelor dobîndite din alte surse, un lucru este sigur: învățămîntul nostru nu-și îndeplinește funcția de conștientizare a valorilor culturale românești, de modelare a conștiinței naționale, de român.

Tiberiu Boca

Bibliografie

1. Gh. Petrușan, O uniune a uniunilor? Foaia noastră, nr. 49/1989.
2. Dumitru Ghișe, Dimensiuni umane, p. 361.
3. Traian Herseni, Cultura psihologică românească, p. 11.
4. P. P. Panaiteșcu, Introducere la istoria culturii românești, Buc., 1969. p. 13.
5. Gh. Asachi, Opere, II, p. 649.
6. S. Cipariu, Arhivă pentru filologie și istorie, I, 1867, p. 1.
7. G. Bariț, Scrieri, p. 194.

Lucian Magdu, omul și artistul

Prin rîndurile de față vreau să evoc amintirea unui om de cultură cu o activitate multilaterală și bogată. Fac acest lucru cu intenția de a populariza patrimoniul spiritual al unui creator deosebit de valoros al neamului nostru, pentru că sînt convins că noi, românii din această țară, nu sîntem conștienți de valorile noastre proprii și nu le cunoaștem la un nivel satisfăcător.

Avem, cred, datoria de a le păstra și de a le îngriji, pierderea lor ar fi o greșeală nescuzabilă.

Două sînt motivele care m-au îndemnat să mă apropiu de creațiile acestui tînăr, decedat premnat la vîrsta de 31 de ani. Primul: viața și opera lui L. Magdu nu este încă îndeajuns de cunoscută.

Al doilea: cunoscînd familia lui, fiind și eu din Bătănia, am simțit obligația față de părintele Magdu, a cărui dorință secretă era editarea unui volum de poezii aparte. Din păcate, această dorință nu s-a împlinit nici pînă în momentul de față.

La începutul acestor evocări să stea cîteva date referitoare la originea lui Lucian Magdu. Iată arborele genealogic al poetului, pe care îl prezint retrospectiv pînă la străbunici:

– din partea tatălui, care a fost preot ortodox în comuna Bătănia:

Ioan Magdu

Gheorghe Magdu (croitor)

Maria Moț

Ilie Magdu

Sanda Morariu

– din partea mamei sale, care se trage dintr-o familie înstărită din orașul mic românesc din Jula.

Maria Pojar

Petru Pojar

Juliana Nicoară

David Nicoară

Persida Gomboș

Ilie Nicoară

Maria Rusu

Din partea tatălui se trage dintr-o familie relativ săracă, ceea ce nu înseamnă că nu au contribuit la menținerea culturii noastre strămoșești. Fiind însă oameni simpli, își desfășoară activitatea culturală într-un cerc foarte restrîns. Un frate al bunicului său, Iustin Magdu, care era funcționar, avea talent la muzică, era dirijor, și a organizat corul bisericesc român din orașul mic românesc din Jula timp de 3 decenii. A muncit foarte mult, necunoscînd oboseala, pentru a ține laolaltă neamul românesc. Bunicul Magdu era croitor și a murit devreme, lăsînd în grija soției 3 copii, insistînd foarte mult ca copiii să învețe carte. Lucrînd ca trei bărbați, mama a putut crea condițiile pentru ca copilul Ioan, părintele de mai tîrziu al lui Lucian să poată studia teologia și să devină preot.

Din partea mamei sale, situația era cu totul alta. Fiind o familie relativ înstărită, avea condiții mai favorabile spre a contribui la promovarea culturii românești. Un străbun al mamei, *David Voniga*, a scos

prima revistă în limba română din orașul Giula, în anul 1895. Revista a purtat titlul „*Lumina*”, din care însă nu au apărut decît numai 5–6 numere. Cel mai însemnat strămoș din partea mamei era *Moise Nicoară*, care a trăit între 1785 și 1862. De numele lui se leagă înființarea Preparandiei din Arad, care a fost prima școală superioară de pedagogie în limba română din Ungaria istorică. Școala aceasta a fost fondată în anul 1812, aici avînd posibilitatea să studieze tineri de naționalitate română din Ungaria. Dincolo de aceasta, a scris și multe opere în domeniul pedagogiei. Opera lui Moise Nicoară constituie o reală valoare a culturii românești universale. Prin urmare, în familia sa domnea dragostea față de cultură, față de neamul românesc, la care ținea mult și el. Era firesc, deci să fie educat într-un spirit tradițional românesc și, totodată în atmosfera unei familii credincioase ortodoxe. Această atitudine reiese și din poezia: *Ősök nyomán én ... (În urma străbunilor...)*.

Șirul lung și mut al străbunilor:

strămoși

săgetați în lupte, eroi

tăiați cu sabia ...

Bărbați de granit!

lăutari,

tînguitori din cobză,

zdrăngănituri din liră...

Muieri:

matroane bătrîne respectabile,

cotoroașe,

babe bătrîne descîntătoare,

de frumusețea fermecătoare a

pepenelui,

fete vivandiere

necredincioase și harnice ...

cine știe și cine ar putea să spună,

dacă în majoritate

au fost răzeși,

soldați mercenarii,

popi, șamani sau

paznici de domenii

acești precursori,

care au fost decimați

de tusă uscată,

tifos,

holeră,

ciumă,

sau chiar de rac;

sînge de dac și roman,

– din lumea

unui amestec mitic

acoperit de patină purpurie

aș fi venit eu?

*cîteva gene moștenite,
alergare de timp,
teren rămas în depărtări...
fire de nisip pustiu,
ce acoperă oseminte,
și care sînt purtate
de vînturile vîjîitoare*

(Trad. de Gh. Petrușan)

Poezia scoate la iveală preocuparea febrilă a autorului de găsire a „rădăcinilor” etnice, de definire a etnității sale. Este în acest tînăr talentat, stins din viață la vîrsta de 31 de ani, o năzuință spre cunoaștere a tot ce este esențial în viață și spre desăvîrșire, impresionantă și copleșitoare, care dă un patos tragic existenței lui și fiecărei părți din creațiile sale lirice și cineaște, proiectate pe acest fond al existenței. E de relevat apoi tensiunea și arderea interioară continuă concretizate în pornirea de a se ridica împotriva a tot ce împiedică libera manifestare a talentului, a inividualității umane, a deplinei împliniri.

Aceste calități m-au îndemnat să mă apropiu de viața și opera rămase în torso ale lui L. Magdu.

Arhiva oficiului parohial ortodox român din comuna Bătania păstrează matricolele celor botezați, cununați și răposați, începînd cu anul 1845, pînă în zilele noastre, inclusiv protocolul cu numărul IV. al nou-născuților și botezaților din anul 1908 pînă în anul 1940.

La pagina 192 al acestui registru matricol, la numărul curent 13 (număr semnificativ parcă pentru viața și destinul aceluia, care a fost introdus cu acest număr) se află următoarele date, completate după cerințele înregistrării, și anume: anul, luna și ziua botezării: 1937. Mai 1. Numele botezatului: Lucian Evorian Gheorghe. Genul: bărbătesc. Numele și cognumele, starea, religiunea și locuința părinților botezatului: Ioan Magdu, preot ortodox român, Maria Pojar, ortodoxă. Numele, cognumele și starea nașului: Lucia Cornelia Borza. Numele, cognumele ofiului preotului botezător: Ioan Borza, protopop în Chitighaz. Observări: un semn al crucii și data 1968 V. 12, Budapesta, înmormîntat la Giula, în cimitirul ortodox român din orașul mic românesc, la data de 22 mai al aceluiași an. Iată o viață pe scurt documentată pentru posteritate, prin cele cuprinse în protocol.

Acest tînăr care a trăit numai 31 de ani, pentru părinți și mai mulți consăteni care de altfel l-au cunoscut, a fost Evor. Din cele 3 nume de botez, pe cel de Lucian l-a dat nașa, fiica părintelui protopop Borza, azi profesoară pensionară și poetă a neamului românesc din țară. Din prenumele Evorian, ales de părinți, a devenit prin prescurtare Evor. Al treilea nume, Gheorghe, l-a adus cu sine, cum se zice, pentru că s-a născut în ziua de Sf. Gheorghe (23 aprilie), după

masă, cînd trăgeau clopotele pentru tînărul Aurel Roșu, mort la vîrsta de 16 ani. L. Magdu s-a născut în dangăt de clopot, cînd părintele său mergea să înmormînteze pe acest tînăr. Părintele Magdu spunea următoarele despre această coincidență: „Soarta lui (a lui L. Magdu, n.n.) era foarte interesantă; eu, ca preot, nu pot fi superstițios, dar totuși am înregistrat în decursul vieții mele că a avut niște semne tragice, care mi-au sugerat de la început ceva din tragedia vieții sale de mai tîrziu. A trebuit să așteptăm la sosirea lui două zile, numai cu asistență medicală a putut veni pe lume... S-a născut chiar cînd au tras clopotele și a fost înmormîntarea unui tînăr.” Așa fost începutul. Cînd ajunsese la vîrsta școlară, la școala confesională predarea românească fusese întreruptă. Familia a fost nevoită să-l înscrie pe Lucian la școala generală maghiară, unde a urmat primii trei ani. Cînd a fost redeschisă școala românească, s-a înscris la școala generală cu limba de predare română, care a funcționat în locul actualei grădinițe. Dar, între timp, cu alți doi copii împreună, a luat ore suplimentare de limbă și gramatică maghiară, ca să pună o bază mai sigură, să-și însușească cunoștințe mai bogate și din această limbă.

După terminarea clasei a patra, părinții, ca să dea exemplu și altora, l-au înscris la școala generală din Giula, proaspăt înființată, unde se adunau copii din toate satele românești. Totuși în acel an, numai el singur a plecat din Bătania la Giula. Ca de obicei, și această școală avusese la început insuficiențele și neajunurile sale. Nu existau suficiente săli de clasă, căminul era neconfortabil. La început, dormeau ca militarii, pe paturi de fier, și mîncarea trebuia dusă de acasă, precum și toate cele necesare pentru a putea funcționa cantina școlii.

În timpul acesta l-a cunoscut pe Lucian Magdu Teodor Oltean dascălul școlii. În amintirea dumnealui s-a păstrat următoarea imagine despre Lucian Magdu: „Cu Lucian am făcut cunoștință în anul școlar 1947-48, cînd el avea 10 ani. La școala noastră l-a adus tatăl său, preotul ortodox din Bătania. Eu în acel timp eram pedagogul său și dacă nu mă înșel, timp de 2 ani i-am fost educator. Am învățat, am mîncat, ne-am jucat împreună, dar trebuie să zic, că în acel timp chiar am și dormit împreună cu copiii. L-am cunoscut destul de bine, dar acum deja nu i-aș mai putea analiza purtarea în amănunte, mi-a rămas numai o imagine generală despre el. A fost foarte înțelept și foarte inteligent încă de mic copil. Deja atunci i-am bănuț viitorul, că o să aibă o soartă extraordinară. Însă n-am crezut că viața i se va termina în împrejurări afit de tragice. A fost un băiat cu suflet sensibil. Îmi amintesc de lucrările sale din clasa a cincea și clasa a șasea, scrise de el în limba

română și în limba maghiară. Scria cel mai bine românește din clasă. Deja de pe atunci avea un stil propriu. Indiferent de ce materie era vorba, învăța foarte bine.”

Asupra poetului de mai târziu a avut o mare influență părăsirea casei părintești, față de care nutrea o dragoste nemărginită, o dorință plină de regret.

Poezia *Egy téli est (O seară de iarnă)* exprimă în imagini gingașe acest sentiment adânc al poetului față de casa părintească:

Afară-i iarnă vijelioasă,
sub zăpada moale, catifelată
se întind
ulițele largi
piețele spațioase...
În odaie-i căldură
plăcută, fermecătoare.
În mâinile scumpe ale mamei
andrea se-nvîrte fără oprire,
tata citește... zornăie ziar,
în horn al iernii ștregar
spiriduș
cîntă din flaut aria veselă a
vîntului.
Epidemie de gripă ...
Seara tot mai sus se ridică
temperatura,
cu buze arse
zace surioara,
chinuită de căldură,
iar apoi de răceală.
Zice mama:ei!
las-o în pace fiule,
nu cînta la pian!
Peisaj alb, pe care
se lasă noaptea neagră,
în flăcările sobei,
ca un foc grecesc,
trosnesc lemnele.

(Trad. de Gh. Petrușan)

După terminarea școlii generale, se înscrie la liceul românesc din Giula, pe care îl termină în 1955, ca absolvent eminent al celor patru clase liceale.

Fire agitată, întreprinzătoare, L. Magdu înființează în timpul studiilor giulane o echipă de dansatori, pe care se străduiește s-o învețe „Călușerul” din Bătania. Tot la Giula, și în aceeași perioadă școlară face primii pași spre literatură, scriind scurte poezii pentru „Vocea tineretului”, suplimentul ziarului „Libertatea noastră”. O poezie scrisă în limba română din perioada primelor sale încercări este „Noaptea de vară”:

Plutește povară
De balsam răpitor,
Sub un cer vrăjitor
E noapte de vară.

Cu spate înstelat
Curge cu murmure
Rîu în albie
Ce-n glie a săpat.

Zumzet de batoză
Furișîndu-se-n sat
Moțoc încîntat –
Ascuns sub o loză.

Lumea s-a împăcat
De șoapte blajine
Se las' visuri line
Pe satul fermecat.

Al nopții tainic cînt
Tremură pe coarde,
Casele par moarte –
Nu mișcă nici un vînt ...

Despre anii de școală generală și liceu ale lui L. Magdu, consăteanul și fostul coleg de școală dr. Emil Garami, a păstrat amintiri prețioase: „Primele patru clase le-a făcut în satul său natal. În anul 1947 a plecat la Giula, unde și-a continuat studiile la școala generală românească, mai târziu, din anul 1951, la liceul românesc de acolo. A fost cu 3 ani mai în vîrstă decît mine. Practic am stat 5 ani în același cămin. Dar era natural, în acel timp a contat încă foarte mult diferența de vîrstă. Partea decisivă a relațiilor noastre s-a legat de Bătania, fiindcă acolo ne întâlneam mai des, mai ales în vacanțe. L-am cunoscut destul de bine, pentru că deseori l-am vizitat cînd era la părinți, unde am avut acces. A fost un talent superb, un copil cu mult mai diverse cunoștințe decît colegii săi. A cunoscut foarte multe lucruri, totul l-a interesat. Sportul și șahul îl interesa în mod deosebit.

Cînd ne adunam mai mulți la ei în curte, deseori jucam fotbal. El în general toate lucrurile la care se angaja, inclusiv fotbalul, le făcea cu mare elan și aspira să le facă totdeauna perfect. De multe ori organiza diferite jocuri, la care participa cu entuziasm. Am putut constata că era o fire sensibilă, dar acest fapt niciodată nu ne-a împiedicat să ne înțelegem bine.

Era cel mai spiritual dintre noi, glumea foarte mult. Jocurile pe care le jucam, pe de o parte erau jocuri populare de atunci, pe de altă parte jocuri care erau născocite de el. Deseori organiza jocuri de memorie. Avea o memorie extraordinară, totdeauna ne-a depășit pe noi în aceste jocuri. Toți simțeam și știam că e mai talentat decît oricare dintre noi. Acest lucru l-am și recunoscut. Faptul că și colegii săi recunoșteau rolul de conducător spontan al comunității, dovedește capacitățile sale enorme.

Era foarte vesel, lua parte la toate ștrengăriile făcute de elevi, care erau deseori inițiate de el. Lua parte cu mare plăcere la diferite spectacole

desfășurate în cadrul școlii. Dansa dansuri populare pe care a început să le învețe încă la Bătania.

L-au preocupat diverse lucruri. Pe lângă faptul că era primul elev din clasă, citea foarte mult. Avea o percepere deosebită. După părerea mea, nu era nicicând o fire închisă. Prefera să fie mereu între oameni, făcându-i plăcere să fie în comunitate. Manifesta o stimă mare față de părinți, o iubea în mod deosebit pe soră-sa. Numai lucruri bune și frumoase pot spune despre el."

După bacalaureat a lucrat scurt timp la Dunapentele. Au urmat apoi doi ani de decepție pentru fostul elev eminent. Deși i-au reușit examenele de admitere la facultatea de medicină din Seghedin cu rezultate bune, din cauza constelației politice de atunci (tatăl era preot) nu a fost admis. A urmat un an petrecut la spitalul din Giulia, unde lucrase în cadrul secției radiologice, cu speranța că practica din spital i-ar putea ușura intrarea la facultatea dorită. Examenul iarăși i-a reușit, dar din cauza așa-zisei „categorii X” este iarăși respins. S-au făcut tot felul de apeluri și recursuri pînă ce, cu chiu și vai, Lucian Magdu a fost admis și putîndu-se înscrie, în toamna anului 1955, la Facultatea de medicină din Seghedin.

Concomitent cu studiile de medicină, în anul 1957 s-a prezentat și la școala superioară de regizori de filme din Budapesta, fiind admis și la acest institut. Însă părinții nu prea erau de acord cu Lucian să-și întrerupă studiile de medicină, mîngîindu-se și pe mai departe cu stihurile și cu poezia. Versurile scrise în acești ani apar în „Tiszatáj”, „Délmagyarország” și în „Antologia tinerilor din Seghedin” (Szegedi fiatalok antológiája). Iată o poezie din această perioadă, tradusă în limba română de Constantin Olariu, și apărută în volumul antologic „Muguri” cu titlul:

Epistolă de la Capua

1

*Sînt sîndătos, dar trist, iubite frate –
la voi e toamnă, frunza cade-ncet.
Trimite-mi despre toamnă un sonet.
Mă cheamă-atîtea amintiri curate...*

*Cînd gust castane coapte sau smochine
de vinul nostru-mi amintesc cu dor ...
Mă simt orfan, dezamăgit, și mor
Pe-acest pămînt că nu mă mai vrea nimeni.*

*Atîția prieteni m-au uitat, departe.
Ce patrie m-așteaptă? Ros de moarte
Italia îmi vine s-o blestem.*

*Pribeag sînt, pînea milei numai chin e,
înjositoare cale pentru mine.
Plîng după Ea, oh, fiu al Ei nedemn...*

2

*Doar timpu-azur durerea-mi mai abate
și-o cupă de Marsala cînd și cînd.
Aud departe Napoli cîntînd,
iubiri lascive-n versuri descheiate.*

*Și fac excursii... Am văzut mormîntul
lui Dante, și Ravenna, întristat
că-n marmură pe got l-a suportat –
istorie șoptește-aici și vîntul.*

*Decoruri shakespeareene – vechi crenele,
anticul Colosseum și stradele
și Adriatica, făcîndu-ți semn...*

*Bazilici, turnuri, Capua bătrînd,
suburbii cu mizeria mînd-n mînd...
Plîng după Ea, oh, fiu al Ei nedemn!*

3

*Femei frumoase trec pe lângă mine
tot așteptînd logodnicul bogat –
blesteme brune-n galantar stilat
ce nu-i de noi... Te-ar accepta vezi bine*

*de-ai fi din Indii prințul mult visat.
Doar în bordel putem iubi și noi
femei ce stau mereu cu sînii goi,
și-afară – vagabonzi în șir bălțat.*

*Vai, unde duce drumul? M-aș întoarce!
Ci, dragă frate, fii te rog pe pace,
nu crede-n depărtări – e un îndemn,*

*mai grabnic India – poate nu mă crezi –
muncind, iubindu-ți Patria, ai s-o vezi –
plîng, după Ea, oh, fiu al Ei nedemn! –*

Celălalt idol al lui Magdu continuă să rămînă filmul. La Seghedin a regizat primul film de scurt metraj, intitulat „Egyetemisták” (Studenti), cu care a luat parte la festivalul de filme din Miskolc și Budapesta. Filmul prezintă unele aspecte specifice ale vieții studenților, îngrămădite în imagini vii, convingătoare, dovadă că Lucian Magdu era un om deschis, receptiv față de problemele majore ale unei epoci frămîntate de mari contradicții.

În ultimul an universitar se căsătorește cu profesoara Mária Bordács din Mezőtúr. Ceremonialul se desfășoară după rînduiala cetățenilor care încheie căsătorii mixte: cununia civilă avusese loc la Seghedin, iar cea religioasă în Biserica Ortodoxă Română din Bătania, la data de 3 iulie 1961, cum dovedește registrul matricol al cununiilor de la parohie (pagina 88, poziția 3). Și de acest eveniment se leagă o înîmplare ciudată care prevestește cumva soarta tragică a tînarului poet: „La cununie, părintele Negru, care a celebrat ceremonia, cînd urma ca tinerii să

schimbe verighetele, a scăpat verigheta fetei și trebuia s-o căutam toți cîți eram în jurul tinerilor” își aminti mai tîrziu părintele Magdu.

După terminarea facultății, soții Magdu se stabilesc la Giula, Lucian ca neurolog la spital, iar soția ca profesoară. La acest spital a stat doi ani, de unde, ca să fie mai aproape de studioul de filme din Budapesta, deoarece avea de gînd să termine și Școala superioară de regizori, prin transferare a ajuns să fie medic la minele de cărbuni din Pilis-Szentiván. Acolo a stat un an, ca, după ce a regizat două filme de scurt metraj („*Vox Humana*” și „*Tata*”), să fie admis la institutul mult, mult rîvnit, ca bursier de stat. Curînd tinerii au primit locuința și se mută la Budapesta. Ziua tînarul medic frecventa cursurile, iar noaptea era medic de gardă la ambulanța unui spital din Capitală. Filmul făcut în primul an poartă titlul de „*Îndepărtări*”. Este realizat la Bătaia, la sălașul lui Nica Gruncsity, în anul 1966 și s-a bucurat de aprecierea favorabilă a renumitului estetic de filme Károly Nemes, apreciere formulată în studiul „*Hol tart a magyar filmművészet?*”: Filmul „*Îndepărtări*” ne arată crud și autentic lumea sălașelor. Lumea aceasta nu se caracterizează prin limpezimea luminii, mai ales a spectacolelor trupelor teatrale din sate care ne sugerează bogăție, dimpotrivă, domină imaginea clădirilor dărăpănate, peisajul pustiu și ariditatea.

La sălaș trăiesc soți între două vîrste, care parcă sînt niște moșnegi. Soția, într-un monolog intern, ne comunică că trebuie să părăsească hardughiiile și să se mute în sat, în casa socrului. Aceasta este singura cale, totuși, ei regretă că trebuie să părăsească sălașul. Aici și-au petrecut toată viața și anii nu se pot lua, răpi. Din vizita făcută de femeie la socri iese la iveală că nici în sat nu îi așteaptă o sferă culturală sau o comunitate umană, care le oferă perspectivă. Curtea îngustă a casei din sat, compania și îngrijirea bătrînilor tăcuți și neputincioși îi lipsește de independență. De aici privirea tristă a femeii care se întoarce din sat, la sălașul deja dărmat al vecinilor. Se pregătește pentru mutare. Scoate găleata fîntîinii, golește stupii. Evident, acestea sînt gesturi fără nici un rost (Plimbare fără scop, aprinderea țigării, luarea în mîndă a diferitelor unelte etc.) Soțul trăiește aceleași momente de solitudine, înstrăinîndu-se și el de tot ce avea mai important în viață. Procesul înstrăinării e dus pînă la extremă, ceea ce reiese din adunarea și tăierea porumbeilor, iar mai tîrziu prin sesizarea uciderii cîinelui. Uneltele încremenite, fără scop, porumbarul gol etc. sînt stațiile atmosferei de rămas bun, care oglindesc exact amărăciunea plecării de la sălaș în pofida faptului că acolo au dus o viață mizerabilă.

Privind filmul „*Îndepărtări*” avem impresia că nu

e vorba despre o situație artificial creată, fapt exclus și de cuvintele murmurate de femeile, care, pro forma, apar într-un interviu, deși în realitate ele sînt un monolog interior. Soții știu că trebuie să părăsească sălașul și împotriva acestei situații nu se revoltă, deși pentru ei nu împreriurările din sat sînt mai bune.

Prin ce se manifestă relația filmului „*Îndepărtări*” cu contradicțiile sociale? Cea mai izbitoare diferență între filmul lui Sándor Sára „*Vizkereszt*” (Bobotează) și „*Îndepărtări*”, în ce privește conflictul, este că în creația lui S. Sára forța de mișcare și organizatorică, dramaturgică nu e contradicția socială, fiindcă filmul e ilustrativ. Contradicția e mai complexă de la bun început în cazul filmului realizat de Lucian Magdu. Acest film include nu numai sistemul arhaic al sălașelor, ci și greutățile interne și externe ale trecerii la un alt mod de trai.

Anul II a marcat pentru Lucian Magdu realizarea unui film documentar familial. Personajele acestui film au fost: părintele Velimer Gedoș, familia regizorului, soția lui și fiica lui, Anita. Personajele filmului, deci, nu sînt actori profesioniști. Această metodă era cu totul nouă și neobișnuită în acest timp. Mai tîrziu această metodă a fost dezvoltată și utilizată și în filmele documentare ale regizorilor György Szalay și István Dárdai.

După moartea tragică din anul 1968, Lucian Magdu a fost așezat în veșnica odihnă la 22 mai 1968, în orașul Giula. Post-mortem i-au apărut cîteva poezii în cartea intitulată „*Híd az éren át*” (Pod peste pîrîu). Volumul este o culegere din creațiile poezilor din Bătaia, purtînd titlul poeziei scrise de dînsul, cu o semnificație simbolică, sugerînd prezența lui scurtă în viața pămîntească. Poezia *Pînă ce am trăit* (Amíg itt élttem), scrisă probabil în pragul sfîrșitului tragic, este un trist adio luat de la oameni și viață:

Dragi prieteni: oameni,
pînd ce am trăit,
m-am chinuit
și am creat
printre voi,
– zău, spunu-vă vouă
că nu m-ați luat în seamă.
Totuși, slavă
și aleluia
că am putut trăi
o VIAȚĂ
multicoloră.
De bunăstare și pace
să aveți parte,
cei care m-ați iubit,
cei care arereori
m-ați îmbrățișat.
În clipele rare

ale fericirii
din cînd în cînd
să vă aduceți aminte și de mine.
(Trad. de Gh. Petrușan)

Lucian Magdu „a fost un creator de frumos, dotat cu deosebit simț artistic”. După cum constată în poezia intitulată „Mărturisire”: „pe om cuvîntul îl face om”. Profesia de credință a poetului e cuprinsă în *Către poet*, poem ce se relevă prin vibrație originală, dinamism, entuziasm, vigoare și prospețime:

Te-apucă furia prea repede, poete.
Mă miră, doar ți-e viața, precum știu,
strălucitoare. Deci, ai grijă,
are să-și strice aspra ta pornire...
Așa răspune-mi mai degrabă potolit
de ce ești tu străin de toate-n juru-ți,
de ce cu mîinile-nfundate-n buzunare
tu stai, cînd treaba te așteaptă,
cînd însăși Viața noastră te așteaptă?
Crezi poate că-i un merit doar parfumul
gingașei tale inimi, sau că
prin simplul fapt că porți frumoase plete
poet adevărat te poți numi?
Nu zău! căci auzindu-ți văicăreala
ațiția tineri gura ta cu pumnii
ți-ar astupa-o. Dar, te minți tu însuși,
o știu prea bine. Nu fi deci străin.
Ajută vindecarea! Privește-n juru-ți:
frumoasa ta vecină-i fericită
– a îngrijit-o medicul tot anul –
și-acum, ascultă pruncul ce mai țipă!
Așa că nu mai spune-n gura mare
să fii lăsat în tihnă. E-o rușine!
Imaginează-ți, bietul meu prieten,
că și minerul ți-ar putea el spune:
Fă asta tu! – și s-ar așterne gheața
întunecimii peste tine, nemiloasă.
Sub fruntea albă ochii – recunoaște –
ți-au tresărit. Ascultă: doar chemarea
în sine, nu-i decît un biet gunoi!
Tu știi cum e cu farmecul divin
al Muzei, și-l dorești, dar poți răbda
ca ea să cocheteze doar cu tine,
să-ți dea cu tifla tainicului vâl?
Ațița ți-o de-ajuns? Sărac deliciu!
Cînd ai putea fi veșnic fericit!
Adoră, deci, nestăvilita fată,
chiar de-i privită-urît de cuconițe,
ea, cea păzită de bunică, și în stare
să-și lepede în fața fiecăru
intră și tu în rînd cu luptătorii,
Privește, așadar, în juru-ți.
Aleargă toți, ca fericitul mîine
să-l construiască. Zvîrle deci pe foc
lunatecele-ți sonuri, și trezește-ți

făptura la cunoaștere!
Cunoaște omul!
Aprinde focu-n tinerele inimi,
retrage-vom decorurile celor șase zile
căci în curînd vom izbîndi în lume.

(Trad. de C. Olariu)

În poezia lui L. Magdu apare deseori satul natal și casa părintească. Bătănia cu Ierul, cu bisericile sale sînt evocate ca un mic eden, ca un cadru paradisiac, cu forță magică. Podul de pe Ier este nu numai martorul conlocuirii naționalităților, al maghiarilor, sîrbilor și românilor, ci și un simbol al unirii naționalităților, al frăției, al legăturii dintre popoare, idee ce ne amintește de poeziile lui Endre Ady, Attila József și Dezső Kosztolányi. De altfel, L. Magdu are un adevărat cult pentru strămoși și satul său natal, de care se desparte cu tristețe, iar la revenire la vatra străveche îi crește inima de bucurie, după cum scrie în poezia intitulată „Iubire”.

„Pe Lucian Magdu l-a preocupat problema faustiană: a avut capacitatea de a atinge substanțe umane adînci, de a exprima frumosul. A aspirat întotdeauna spre armonie. Mediul rural, din care se trage, consătenii cu obiceiurile practicate de ei, precum și de el cînd era copil, au rămas un izvor de inspirație pentru Lucian Magdu, fie că s-a manifestat ca poet sau cineast.” spune Maria Gurzău.

Destinul lui L. Magdu oferă un exemplu tipic de creator bilingv. Se consideră român, doar majoritatea poeziilor sînt scrise în limba maghiară, fapt dureros, dar care reflectă situația obiectivă a unei etnii ajunse la răspîntie de drumuri. În semn de solidaritate, poeziile sale sînt traduse în limba slovacă de Gregor Papuscek și sîrbă de Marco Dekic.

Cele mai frumoase rînduri consacrate pînă acum lui L. Magdu le-a scris confratele și consăteanul său Ștefan Oroian, pe care le cităm drept încheiere a acestor reflecții: „În anul trecerii tale am avut 21 de ani, dar amintirile sînt încă vii. Te-am cunoscut, ți-am cunoscut timbrul vocii, ritmul pașilor domoli, vibrația nervilor tăi. Atunci am trăit la Seghedin. Mama mi-a trimis, într-o scrisoare, vestea tristă, lovitură crîncenă și plină de amar... Trezindu-mă din amărâciune, am simțit un gol pe care îl simt și azi, căci pierderea geniului tău nu poate fi potolită...”

... Trupul tîndrului Cristos a fost trupul tău și privirea tristă a Madonei cea a mamei tale. Cristos a înviat... Tu trăiești, prietene, în amintirile noastre, ești cunoscutul nostru, auzim timbrul vocii Tale, pașii Tăi domoli, virtutea și vibrația nervilor Tăi. Pășim, zburăm cu gîndurile Tale geniale și soarele-i mai strălucitor și frunzele sînt mai verzi, cînd Te simțim în mijlocul nostru”. Invocație, Foaia noastră, nr. 20 (1982).

Ștefan Cresta

Obiceiurile de dans ale românilor din Ungaria

„Haideți mă și-arăduim
Și videm care cum știm
Că io nu știu ca bota
Și mi-nvăța dumneata
Că io nu știu nici așe,
Și mi-nvăța dacă-i vre!”

Păstrarea comorilor culturale ale românilor din Ungaria este o tradiție frumoasă și un bun al lor, care contribuie în același timp la îmbogățirea culturii țării.

Pînă prin anii 1950–1960, folclorul și diversele tradiții însemnau pentru oamenii de la sate o parte organică a vieții care se practicau la diferite întruniri. După această dată, în urma marilor transformări sociale, economice, politice și a schimbărilor modului de viață, obiceiurile moștenite din trecut se practică din ce în ce mai rar. Pentru păstrarea dansurilor și cîntecelor se înființează factori importanți ai supraviețuirii.

I.

Se spune în mod obișnuit că Bazinul Carpatic este un loc de întîlnire și intersecție a unor influențe de natură și direcție diferite. Cercetările maghiare ale dansurilor – în primul rînd ale lui *György Martin* – au dovedit că în Centrul și Estul Europei, datorită conviețuirii seculare, sînt multe interferențe culturale, influențe care depind de mai mulți factori, de dezvoltarea socială, de relația naționalităților conlocuitoare, de afinitatea unor grupe etnice, de modul lor de viață (deschis sau închis) etc. Dansurile vechi ale Bazinului Carpatic – ale căror rădăcini datează din secolul al XVIII-lea – s-au păstrat la mai multe popoare într-o formă asemănătoare, drept dovadă stînd lucrările unor cercetători. Unele subtipuri s-au diferențiat, deseori această deosebire se prezintă însă numai sub forma unei „colorații” etnice. De fapt și diferențele regionale aparțin aceluiași tip de bază, dar în diferite faze de dezvoltare. Deci, variantele și ciclurile de dans ale unor regiuni constituie oglinda gradului de dezvoltare. Din acest punct de vedere, în istoria culturii românilor din Ungaria este interesant faptul că încercările de unificare a diferitelor influențe din ultimele două secole nu prea au dat rezultate. Totalitatea dansurilor împreună cu acompaniamentul muzical au, în principiu, niște caracteristici structurale, funcționale și de formă dinaintea cristalizării stilului nou din muzică și dans. Dansurile populare comune, care au devenit cunoscute prin valurile noi ale modei și datorită muncii unor învățători nu s-au inclus organic în ciclul de dezvoltare al dansului nostru.

Descoperirea culturii populare a românilor din

Ungaria – fără a lua în considerare acele puține amintiri de la mijlocul secolului al XIX-lea – începe cu întărirea conștiinței naționale și răspîndirea cunoștințelor populare și patriarhale. Întărirea acestui interes se explică și prin faptul că „Ungaria istorică” era locuită de un mare număr de români (2.800.000 în 1910, reprezentînd 16,1% din populație).

Sigur, descrierile nu sînt lipsite de romantism național. *Imre Vahot*, în lucrarea sa editată în anul 1853 descrie cultura de dans a românilor foarte semnificativ; „*Îngădă vioara unui țigan, tinerii poporului (român) dansează cu entuziasm dansul lor național într-adevăr frumos, la fel ca la maghiari, lent și rapid, cu părți grave și vioaie, pe urmă un extaz după care urmează o tristețe adîncă. Văzînd aceste dansuri specifice și auzind muzica și cîntecele emoționante, am simțit o simpatie și mai mare față de acest popor, care s-a inclus între noi așît de mult, încît pe muzică olahă joacă ungurește, iar pe muzică maghiară dansează olahă*”.

Din partea românilor, de pe la mijlocul secolului trecut s-a manifestat un interes sporit față de dansul bărbătesc ritual, prezentat la solștițiul de iarnă, sărbătoare în care dansul e ridicat la nivel național. Împlinirea perioadei inițiale s-a realizat odată cu formarea monografiilor orășene și județene. Cu toate că descrierile apărute în epocă diferă în privința că ele sînt diferit detaliate, ele au totuși o valoare foarte mare, fiind niște surse valoroase în reconstituirea dansurilor unor regiuni ca Alba de Jos și Țara Moșilor. A adus o imagine nouă și a reprezentat un nivel mai ridicat în prezentarea temei lucrarea lui *Lajos Kocsis*, (elevul lui *János Seprődi* din Colegiul Reformat din Cluj) care a făcut un studiu în care prezintă viața de dans, melodii de dans (31 de melodii cu cîteva variante în ordinea tipurilor de dans) și dansurile ungarilor și românilor din partea de sud-est a județului Szolnok–Doboka. Desigur, influența lui Seprődi se simte și aici, căci nu au fost omise nici dansurile la modă de pe atunci, ca polca și valsul.

În anul 1909 și *Béla Bartók* a început culegerea muzicii populare a românilor din Bihor, mai tîrziu (1910) a urmat și culegerea din județele Maramureș, Banat, Hunedoara. În culegerile din Bihor, Bartók s-a mulțumit încă numai cu reținerea numelui de dans

legat de muzica instrumentală; mai târziu a dat o importanță mai mare și dansului: funcția și locul dansului în ciclu încercând și o caracterizare formală a dansului. Nu se știe cu siguranță dacă Bartók a recunoscut de la sine importanța ciclului de dans în obiceiurile populare sau prin Seprődi, dar în lucrările lui s-a referit la tipurile coregrafice, (pe diferite regiuni, sub diferite nume) la înrudirea, eventual deosebirea muzicală, a observat chiar și venirea unor elemente în ciclul de dans, pauzele care divizează ciclul și și-a dat seama că anumite cicluri de dans sînt realizate din mai multe părți. În sfîrșit, Bartók ne-a dat imaginea curată a unor regiuni cu dialect românesc (în număr de 5) – Maramureș, regiunile Mureșului de Sus, Hunedoara, Bihor, Banat – privind comoara de dans popular. A înregistrat cu cea mai mare minuțiozitate aproape 80 de melodii de dans, 40 de dansuri, 8 cicluri de dans.

Cercetările dansurilor populare în Ungaria decurg începînd din anul 1948, într-un cadru organizat. Cîteva restructurări au dat anumite rezultate, dar putem spune că în principiu, continuitatea s-a întrerupt. În descoperirea materialelor a fost de mare ajutor și contribuția personală unor oameni. S-a generalizat culegerea cu ajutorul magnetofonului și filmului. Pînă la sfîrșitul anilor '50 s-a făcut fixarea și analiza „tezaurului de dans” a românilor de lîngă frontieră, dar cercetările nu au cuprins toate comunele locuite de români. Înregistrările diferitelor variante improvizate de dans au sporit, printre ele (de la începutul anilor '70) găsim și filme sonore. De pe acum găsim în arhiva Institutului științific de muzică filme (mai ales filme de 16 mm) care conțin dansurile românilor din Ungaria într-un număr destul de mare (3600 m).

Fenomenele însoțitoare ale dansului, posibilitatea și obiceiurile de dans, rolul pe care îl îndeplinește în societate, pe toate acestea le putem cunoaște din numeroasele publicații ale ultimului deceniu. Aceste publicații au apărut cu ajutorul unor asociații ca Uniunea Democratică a Românilor din Ungaria, Societatea Etnografică Maghiară, Institutul de culturalizarea maselor. (Cuprinzînd și alte teme, ca „viața” de dans, strigăturile din timpul dansului, sărbători și obiceiuri de iarnă, nuntă etc.)

II.

Românimea din Ungaria aparține celei mai vestice ramuri a culturii române de dans, aceasta fiind foarte bogată și variată. Intercalîndu-se între ungarimea de la șes și alte naționalități, românii posedă o cultură de dans foarte veche și valoroasă. Din mai multe privințe, cultura lor de dans este mai veche, arhaică decît a românilor din Banat sau alte regiuni ardelenice. Un arhaism izbitor îl înseamnă faptul că din repertoriul lor de dans lipsește ciardașul și muzica lui, cu toate că pînă la sfîrșitul secolului trecut în Bazinul Carpatic s-a

generalizat peste tot. Dacă ciardașul se joacă totuși, apare nu ca o parte constitutivă a ciclului obișnuit de dans, ci pe lîngă dansurile noi, moderne sau de dragul musafirilor de la petrecere.

După *Gyula Pálffy*, satele de la estul graniței (Micherechi, Bedeu, Pocei etc.) țin de dialectului bihorean, iar localitățile din sud (Chitighaz, Aletea, Bătania, Cenadul-Unguresc) seamănă cu dialectul din vestul regiunii Arad. Deosebirea dintre cele două regiuni se caracterizează prin faptul că cea de sud posedă mai multe elemente ale vieții burgheze. Putem menționa că atît în privința rînduirii dansurilor, cît și a numărului lor – mai ales al dansurilor noi – sînt diferențe. Poate fi o dovadă a dezvoltării relativ mai avansate a regiunii de sud și faptul că în aceste dansuri diversiunea spațială în relația perechilor de dans are o importanță și un rol foarte mare. În dansurile acestei regiuni găsim de multe ori elemente de rotire, motive de momire (atrăgere) preluate din ciardaș.

Pe lîngă deosebiri trebuie să amintim și asemănări anumite trăsături arhaice valabile pentru ambele regiuni:

- ocaziile de petrecere cu dans cu prilejul zilelor de sărbătoare și de tîrg, care începeau după masă și durau pînă la înserare se numesc joc. (Balul e deja un obicei mai nou).

- Părțile obișnuite ale tradiționalului ciclu de dansuri se repetă într-o anumită ordine fixă, iar ciclul acesta se lărgește numai în anumite cazuri cu alte dansuri.

- În cadrul unui ciclu, între diferitele dansuri sînt ținute pauze mici, de cîteva minute – de răsufare.

- În timpul unui ciclu de dans nu se face schimbarea perechilor și nici a partenerilor.

- Dansatorii sînt înșirați în rînduri.

- Cei mai buni dansatori au dreptul de alege locuri apropiate de muzicanți.

- La începutul dansurilor în perechi, înainte de a se prinde de mîini, fetele se învîrtesc de cîteva (2 sau 3) ori în fața bărbaților.

- La sfîrșitul ciclului de dans, feciorul îi mulțumește fetei dansul strîngîndu-i mîna și spunînd: „*Să ai noroc*” sau „*Să-ți fie de bine*”.

- Dansurile vechiului strat sînt acompaniate de melodii instrumentale, fără text.

- Ca fenomen însoțitor al dansului s-a generalizat folosirea strigăturilor.

După enumerarea acestor deosebiri și asemănări, să vedem trăsăturile caracteristice ale ciclului principal de dans.

În regiunea de sud, ciclul dansurilor începe cu *lunga, ardeleana, ardelenescu, rara, ficiorescu* etc., care este de fapt o variantă locală a celui mai vechi element din „comoara de dans” a Europei de Est. Dansul este început de bărbați înșirați în rînduri, uneori în cerc, feciorii făcînd diferite figuri cu

picioarele, executînd anumiți pași și lovituri. După aceea flăcăul face semn fetei, urmînd un dans în jos. În timpul jocului, fetele pot lua foarte multe poziții. Caracteristicul ritmului de dans este dominanța mișcărilor sincope.

În regiunile bihorene, bărbații obișnuiesc ca, pe lîngă pașii, respectiv figurile făcute cu piciorul, să introducă în dans și niște lovituri, aceste plesniri ale cizmelor fac dansul mai „condimentat”, asigurîndu-i mai mult dinamism.

Următorul dans al ciclului este cunoscut sub denumirea de *mărunețel*, *mănunțaua*, *mînînțelul*, *pe un picior*, *deasa* etc., un joc în pereche foarte rapid. În regiunile bihorene dansul acesta deschide ciclul. În timpul dansului constatăm de multe ori o prindere închisă de mijloc sau umeri, uneori prinderea mîinilor (a perechilor, sau a unei singure perechi), întîlnite de obicei în timpul valsului. Figurile bărbaților sînt caracterizate prin motive tropotitoare și mișcări de gleznă de mică amplitudine. Trecerea ici-colo, motivele de torsiuni în pereche și torsiunea separată a bărbatului sînt specifice regiunii de sud. Uneori și în acest dans (mînînțelu) bărbatul se desprinde de fată, jucînd de unul singur, folosind lovituri la picior în figurile lui. (La Micherechi, de exemplu).

Acompaniamentul muzical are un ritm de 160–180 numere metronomice pe sferturi, (contrabasul are un ritm mai încet).

Țigăneasca e un dans cu răspîndire mai restrînsă, o întîlnim numai în regiunile de sud (jurul Aradului), constituind a treia parte din ciclul de dans. Începe tot cu mîină-n mîină cu brațele lăsate-n jos. În cursul dansului însă putem întîlni cele mai variate torsiuni (ici-colo, în pereche, torsiune continuă etc.). Și la acest dans se întîmplă ca bărbatul își părăsește partenera, făcînd singur anumite figuri. Dansul e caracterizat de o mișcare vibrantă (oscilatoare) și țeapănă (băjoasă). Bogăția motivelor, mișcarea muzicii în optimi, arată o înrudire directă cu dansul „*oláhos*” al ungurilor și cu „*dansul țigănesc*” al țiganilor. Țigăneasca are un ritm cu ceva mai rapid decît lungă, (144 numere metronomice pe sferturi) cu contră rapidă. Între melodiile însoțitoare întîlnim și melodii de tip ardelean, dar sînt frecvente și melodiile noi, la modă, de origine străină.

În concluzie, deci, dansurile vechi ale românilor din Ungaria sînt organizate într-un ciclu, astfel:

lungă – mărunețaua – (țigăneasca) – lungă

A – B – (C) – A, răspîndite în regiunile de sud.

În regiunile bihorene, ciclul de dans este constituit în felul următor:

mînînțelul – ardeleana – mînînțelul

B – A – B.

Nucleul istoric al acestor cicluri se presupune că ar fi dansurile lungă și mînînțelul (– A – B), întîlnite în ambele regiuni.

Azi posibilitățile de dans sînt din ce în ce mai reduse, jocurile se practică numai ocazional: la nunți, baluri românești și pe scenă, în spectacolul unor artiști populari.

JOCUL LA ROMÂNII DIN MICHERECHI

În viața socială a tinerilor din Micherechi, **jocul** („jocu”) organizat în duminicile anului și cu ocazia sărbătorilor a avut o deosebită importanță. Jocul nu a însemnat numai o petrecere, o ocazie de distracție, ci a avut un rol important și în ceea ce privește legarea cunoștințelor, a prieteniiilor, prefigurarea viitoarelor căsătorii. Că jocul era preferat de tineri, îl dovedește faptul că în anii '40 încercarea desființării acestui obicei a fost urmată de revolta sătenilor. În 1940, pretorul de plasă a interzis jocul, susținînd că aici se petrec lucruri nepatriotice și imorale. După revoltarea și solicitările tinerilor din Micherechi, pretorul, în răspunsul dat, a accentuat că jocul este o acțiune șovină, neluînd în considerare faptul că tinerii dansează și jocuri maghiare.

„Imoralitatea” însemna că fetele nu erau însoțite la joc de mamele lor, deoarece jocul se organiza de la ora 10 pînă la asfințit de soare, deci ziua, și astfel nu putea fi „periculos” din punct de vedere moral. În astfel de condiții, primăria și tineretul satului au înaintat o cerere subprefectului județului, care după multă tărăgănare a aprobat organizarea jocului, cu condiția ca după două dansuri românești să urmeze unul unguresc. Respectarea regulilor a fost controlată în permanență de jandarmerie. Faptul acesta însă nu a însemnat nici o problemă pentru tineri, fiindcă – după cum am mai amintit – jocurile maghiare erau cunoscute, îndrăgite și dansate de către tinerii din sat.

Tinerii umblau la joc de la împlinirea vîrstei de 16 ani, pînă cînd se căsătoreau. Dansurile le învățau de la părinți și frați mai mari sau prieteni. Deseori se adunau la cîte-o casă și învățau jocurile, ținînd repetiții în grajd. *Jocul* constituia una din formele de manifestare ale feciorilor, care își avea rînduilele proprii de alcătuire și funcționare și care erau încredințate pe cale democratică „*chizeșilor*”. Aceștia erau aleși dintre cei mai „*văzuți*” feciori, care aveau sarcina să conducă jocul, să adune contribuția stabilită pentru participanții la joc, să angajeze „*highiduși*” care să asigure muzica, să închirieze o casă unde se va desfășura jocul, să prevină conflictele ce se iscau eventual între tineri la joc. „*Chizeșii*” începeau dansul, tot ei îi „*băgau în danț*” pe membrii noi sau tinerii începători. Cîteodată ei organizau și colindatul la Crăciun. La Micherechi jocul se organiza în două locuri: „*jocu mic*” și „*jocu mare*”. Un tînăr se înscria numai la un singur joc, dar putea participa la ambele jocuri. În general al „*jocu mic*” se înscriau fetele și feciorii mai

săraci, iar la „jocu mare” tinerii mai înstăriți. După cum am amintit, chizeșii aveau datoria să închirieze o încăpere pentru organizarea jocului. Și fiindcă familiile mai sărace aveau nevoie de orice ajutor material, jocul se organiza în general în casa unei familii mai nevoiașe („*casă dă joc, casă cu bucate*”). Încăperea era aproape goală, neîncălzită, mobilierul îl alcătuiau doar două lavițe. După cum își amintesc oamenii mai vîrstnici, jocurile se organizau deseori în casa lui **Ioan Țirle, Gheorghe Bogyó și Gheorghe Oros**.

Înainte de Eliberare, participarea la joc era plătită prin daruri și bani. Grînele („*bucatele*,”) trebuiau duse la gazda casei după seceris, „*după călcat*”. Plata muzicanților era 1 pengheu, care se plătea în fiecare duminică sau zi de sărbătoare. Banii aduși pentru „hididuș” erau adunați de „chizeși”. După cel de-al doilea război mondial, taxa de participare, banii și cerealele să plăteau în ziua de Anul nou. În caz că se devalorizau banii, tinerii plăteau cîte 10 ouă pentru participarea la joc. **Mihai Nistor**, unul dintre cei mai cunoscuți organizatori ai jocului, a povestit în modul următor obiceiul intrării la joc: „*Cînd am fost io chizeș, cînt s-o început jocu la Anu nou, după-mnează, hididușii or zîs on danț, două, io m-am suit pã laviță ș-am strîgat: marșu afară! Atunci tăți or ieșit afară. Am pus înainte ușii o masă, on chizeș s-o pus și l-o scris pã care or pus pengheu-n jos. Așe, unu după altu, s-or băgat care or plătit. Doi chizeși stăteu la ușe dă strajă. Care n-or adus banii, s-or mai putut scrie la joc, da numa pînă la Apă botează.*”

Tinerii se adunau după-masă și, cîntînd, așteptau cu nerăbdare începutul jocului. Dansul îl începeau întotdeauna „chizeșii” (în fiecare săptămînă alți feciori) cu fetele care le aduceau de mîncare. La joc, fetele duceau „chizeșilor” pîine și slănină („*pită și clisă*”), pe care le înveleau într-un „*dos*” tors și cusut de mîna lor.

„Chizeșii” dansau pînă seara cu „dosul” legat la brîu. Totdeauna ei jucau înainte, iar după ei urmau dansatorii cei mai buni. Toți tinerii ar fi voit să joace în fruntea rîndului, pentru că acolo primeau loc feciorii cei mai isteți, cei mai buni dansatori. Deseori se întîmpla că „*să îmbluzeu, să-mpinjeu, că tăți or vrut și joace înainte*”. Conflictele dintre feciori începeau în sală, dar „bătăușii” erau dați afară. Mici certuri sau încăierări aveau loc aproape de fiecare dată, dar bătăi cu urmări mai grave nu prea. „*Nu să băteu tare la joc, că doară tăți feciorii or fost dîntr-on sat, să cunoșteau bine.*” Bătăușii erau despărțiți de către „chizeș”, fiindcă ei erau responsabili pentru ordinea la joc. Eventuala pagubă comisă trebuia plătită de cel vinovat.

Ordinea dansurilor la jocul din Micherechi era următoarea: dansul începea cu „*mînînțălu*”, apoi urma „*ardelenescu*”, terminîndu-se cu „*mînînțălu*”.

Se mai juca „*bătrînescu*”, „*bătuta*”, „*cîmpinescu*” și „*duba*”.

(Cu ani în urmă, ordinea cuprindea și „*mînînțălu*”). Un dans ținea cîte 15–20 de minute, dar durata depindea și de atmosfera, de cheful de joc al tinerilor. Prin urmare, se putea și prelungi. După un rînd de dans urma o scurtă pauză. În pauză tinerii cîntau, discutau. Pauza avea o mare însemnătate în privința legării cunoștințelor, a prieteniiilor. În pauză, muzicanții se odihneau sau se duceau la „*birt*” (la cîrciumă), deoarece la joc – cu excepția vergelului – niciodată nu se consumau băuturi alcoolice. Tinerii își potoleau setea cu apa adusă de la fîntînă. „*Fetele aduceau apă dî la fîntînă în două cînt. Numai apă să beie la joc, n-o fost băuturi.*”

Feciorii jucau cu cîte-o fată numai un rînd de dans, așadar după pauză își alegeau alte fete. În general feciorii invitau la dans sora, verișoara, vecina, drăguța. Chemarea la joc se făceau în felul următor:

Feciorul striga: „*Ana Savii, hai, joacă!*”

Fata întreba: „*Io?*” Răspunsul era: „*Tu!*”

Participanții la joc (80–85 de tineri) jucau în două-trei rînduri. În timpul dansului tinerii „*dăscîntau*” adică rosteau ritmic strigături.

Cîteva strigături din Micherechi:

„*Haideți mă și-arăduim
Și videm care cum știm,
Că io nu știu ca bota
Și mi-nvăța dumneata.
Că io nu știu nici așe
Și mi-nvăța dacă-i vre.*”

„*Bagă samă după dans
Ca mița după cîrnaț,
Bagă samă după joc
Ca mița după mîțoc.*”

„*Zi măi Dele-n lung și lat
Și s-audă păstă sat
Și ne-audă uarecine
Cum ne petrecem dă dine.*”

„*Zî, țigane, numa mie
Că ți-oi da pã dracu ște,
Ți l-oi prinde dă urete
Și ți l-oi băga-n hidede.*”

„*Zî, zîi, zî, măi hididuș
Arunce-te dracu-n Criș
Și pã mine după tine
Și văd cum ne-a sta dă bine.*”

„*Cine joacă dinaine
Joacă doi oameni cuminte,
Cine joacă dînapoi
Joac-o rață ș-on rățoi.*”

„*Haide, fată, că să gată
Și s-apucă cielaltă,
Sări în sus că sus îi mere*”

*Ca ș-on băcuieț dă mere
Sări în sus că sus te duce
Ca ș-on băcuieț de nuce."*

*„Tropu, tropu pă podele
Că cizmele nu-s a mele
Că-s din sat dă căpătat
Mulțumăsc cu mi le-o dat."*

*„Bine joacă micuța
Bine țucu-i gurița,
Da te uită la ce mare
Cum să-mpedică-n picioare."*

*„Dă cu picioru-n pământ,
Din pământ și iasă vînt.
Și răcoare la picioare
C-așe-i place nanii Floare."*

*„Joac-o mă, pă Mărie
N-aștepta și zică ie,
Că și zică i-i rușine,
Dac-o joci îi pare bine."*

După cum am mai amintit, la jocul din Micherechi se dansau și dansuri maghiare: csárdás (ceardaș), keringő (vals), fox (foxtrot) și ugró (dans cu sărituri) care se schimbau din punct de vedere al ordinei. La joc tinerii se îmbrăcau în cele mai frumoase haine. "Ne gătăm mîndru cînd merem la joc. Vara ficiorii i erau în gaci și încălțați. Iarna să-mbrăcau cu cioareci și lacriu. Fetele își luau cile mai mîndre rotii și topanci. Adecă ne-mbrăcam așa ca dă sărbătoare. Cii mai buni jucăuși aveau și pintini la topanci, la cizme." (Mihai Sava, născ. 1910)

Deoarece în timpul postului nu se organizau jocuri, e natural că cel mai așteptat joc era acela care urma după „postu mare”, „jocu dă Paști”. „În posturi nu să făce joc. Încă în postu lu' Crăciun, postu mic, să mai ține cîteodată, da în postu mare n-o fost slobod. Co-ace noi pă ascunsu jucam și în post. Merem la casa hididușilor, acolo jucam. Sara făcem măldăieș." (Mihai Nistor)

Indiferent de veselie, de cheful tinerilor, la asfințit de soare jocul se termina. După joc, fetele să grăbeau acasă fără a fi însoțite de feciori. În general, feciorii continuau petrecerea la birt.

Singura ocazie cînd jocul nu se termina la asfințit era vergelul, petrecerea de Anul Nou. Vergelul este în strînsă legătură cu obiceiul jocului, avînd aproape aceleași elemente. Vergelul a fost de fapt un obicei legat de Anul Nou sau de Crăciun, în cadrul căruia tinerii se străduiau să afle cu vergeluțe, prin unele practici magice, viitorul lor. De aici și originea denumirii obiceiului. După spusele oamenilor mai vîrstnici, la început vergelul a fost un obicei legat strict de Anul Nou. Cu timpul însă se puteau organiza în fiecare duminică sau zi de sărbătoare. Și vergelul se organiza la casa unor săteni care nu aveau copii mici

sau bătrîni. Cu aceste ocazii, camera era golită, se stropea „fața cășii” cu apă fierbinte, pe care să presăra „pleavă și să bătucescă”. Deosebirea față de joc consta în faptul că tinerii aduceau la petrecere mîncare și băutură. Ordinea dansurilor, strigăturile se potrivesc cu dansurile de la jocul organizat duminica și în zile de sărbătoare.

După 1940, vergelul a dispărut treptat din tradițiile comunei, fiind organizat ultima dată în anul 1947 la casa lui **Teodor Băra**. Obiceiul vergelului, pierzîndu-și funcția adevărată, s-a contopit cu tradițiile jocului din Micherechi.

Jocul s-a păstrat pînă nu demult, dar a început să dispară treptat după o perioadă de criză a anilor '50, în care se respectau mai puțin vechile norme care-i asigurau existența. Constatăm cu părere de rău că odată cu organizarea acțiunilor cultural-artistice, jocul a început să dispară din rîndul tradițiilor românești vii, în locul lui apărînd o nouă formă de petrecere „balul”, organizat de regulă seara, și nu după-amiază. În repertoriul dansurilor au pătruns altele noi, moderne, vechile dansuri locale („mînînță-lu, ardelenescu, cîmpinescu, duba, bătuta, mînînțeleu”) se mai păstrează numai în cadrul nunților și al altor petreceri. În prezent, acestea sînt cultivate numai de formațiile artistice ale caselor de cultură.

În general, la „jocu mare” se chemau cei mai buni muzicanți, dar la fiecare joc cînta numai un singur „primaș” și un singur „contraș” (cum ne spunea **Teodor Kovács**), fiindcă împărțirea banilor și a dansurilor era astfel mai avantajoasă. Bineînțeles, muzicanții care cîntau la „jocu mare” primeau plată mai mare. Darurile erau împărțite frățeste, deoarece muzicanții, în general, formau o singură familie (tată-fiu). Cei mai apreciați muzicanți din Micherechi au fost **Iosif Nyelucz (Gala)**, **Stroli Nyelucz (Ștroli)**, **Ioan Kovács (bace Ianc)**, **Zsigmond Rácz (Jiga)**, **Teodor Kovács (Delea)**, **Teodor Bogyó (Teodor Ili)**, **Gheorghe Cozma (Păsulaș)**, **Teodor Iova (Bobe)**, **Gheorghe Oros (Cocișu)**.

„JOCUL” LA ROMÂNII DIN ALETEA

Aletea este o comună în care trăiesc mai multe naționalități. Principala petrecere a românilor de aici era pe vremuri tot „jocul”. Iată ce ne spune **Iosif Coderan** (de peste 70 de ani), despre acele timpuri: „Eram biriș; de cum prînzeam o și porneam la joc. Jocul începea după masă... La 6 trebuia să mergem pentru a aduce vacile de la păscut...” Jocul era organizat ca și la Micherechi de cîte un flăcău mai isteț și de prietenii lui. Era un „tablaș” care încasa banii după fiecare fată și flăcău. Fetele plăteau cîte 40 de fileri, flăcăii 1 pengheu. Muzicanții soseau mai devreme la locul petrecerii decît dansatorii. Acolo se

instalau pe un fel de estradă. Muzica era amplificată și prin ropotul cizmelor danstorilor. La joc fetele purtau fuste largi și lungi aproape pînă la pămînt, cu bluzele purtate pe dinafară. Părul și-l purtau împletit, legat în creștetul capului cu panglici lucioase. La dans își luau papuci sau pantofi și la gît purtau salbe de bani: talere de argint înșirate pe panglică. Fetele se adunau într-un colț din sală, apoi flăcăii se apropiau și le invitau la dans. Fata era invitată de flăcău încă înainte de a începe muzica. Dacă era deja invitată, flăcăul chema altă fată la dans. Cînd flăcăii și-au ales fetele, se aliniau de-a lungul sălii. Unul începea rîndul, iar ceilalți se aliniau după el, cu spatele spre muzicanți. Ordinea se putea schimba pe parcurs, dar primii dansatori rămîneau mereu în fața muzicanților; cînd venea un dansator mai bun, se puneau în fața lor. În astfel de cazuri se întreceau în dans. Ceilalți dansatori jucau în spate, fiind astfel batjocoriți:

*Cine joacă dinainte?
Joacă doi oameni cuminte!
Cine joacă dinapoi?
Joacă rață și rățoi!*

Dansatorii mai sfioși, mai tineri, mai nepricepuți la dans se mulțumeau să joace în rîndurile dinapoi. Cînd muzica a intonat primele tacte, șirul de flăcăi a început jocul pus în mișcare parcă cu sfori. Primul dans era „lunga”.

Șirul începea cu o mișcare înainte și înapoi, flăcăii făceau primii pași comod, cu brațele lăsate în jos, pînă ce se auzea îndemnul primului jucăuș: „*Sus mîi băieți!*” Atunci flăcăii băteau pasul pe loc, jucînd trei-patru minute fără fete. Apoi jucăușul din capul șirului striga din nou: „*Haidă fată, că să gată!*” Cînd fata ajungea la flăcău, acesta o învîrtea și începea dansul în doi. (Acest moment îl aflăm și la Chitighaz și la Micherechi.)

Pînă la un moment dat tinerii jucau de la dreapta la stînga, feciorii stînd față-n față cu fetele, cu brațele prinse lăsate în jos, cu legănarea lor la stînga și la dreapta. După strigătura „*Hop, mîi*” – începea jocul „*pe loc*”.

În timp ce flăcăul bătea pasul pe loc cu iuțea sprintenă, din vîrfurile picioarelor pe călcîi, fata stătea în spatele lui cu pași ușori făcînd mișcări lente. Dansul flăcăiilor este mult mai greu, decît cel al fetelor. Cînd feciorii oboseau, se reîntorceau la pașii inițiali ai dansului, în timp ce chiuiau fel de fel de strigături, adică „*dăscîntă*” de îndemn sau de batjocură:

*„Bate, Doamne, doi păstori,
Inima din doi ficiori,
Bate, Doamne, două fete,
Inima din două fete..”*

„*Lunga*” durează circa 15–20 de minute. Muzica încetează, muzicanții ung coardele cu rășină, iar dansatorii rămîn în șir, așteptînd următorul dans.

După o pauză de 3–5 minute, urmează „*mîînîțelu*”. Pașii acestuia sînt mai iuți și mai scurți decît ai dansului lungă, iar muzica este mai vioaie. Dansul lungă are trei pași de bază, iar mîînîțelul doi pași. Perechile se prind la fel ca și la ceardaș: de umăr și de talie. La rotire se aplică învîrtitura valsului, pentru ca fata să fie cît mai bine învîrtită. Atît fata, cît și flăcăul își apleacă puțin corpul înainte, să aibe picioarele mai mult loc pentru mișcările de dans. Mîînîțelu are o durată mai scurtă.

După o scurtă răsuflare, urmează *șigăneasca*. Modul de formare al perechilor este același ca la dansul lungă. Pasul de bază este asemănător ca la ceardașul de un pas. Mai tîrziu încep să bată pe loc cu motivul de trei pași, în ritm îndoit.

În final se reia lungă, dar acum aceasta este denumită *ardelenescu* sau *dans de dragoste*. Cele patru dansuri (lungă, mîînîțelul, șigăneasca, ardelenescu), cu alt cuvînt „*romănescu*”, se dansa întotdeauna printr-o înlanțuire a acestora. Jocul nici nu era început dacă nu putea fi terminat.

După „romănescul” și dansurile legate de acesta, a urmat pauza propriu-zisă. Pînă atunci „*fata stătea lîngă flăcău*”. La sfîrșitul ultimului dans, flăcăul i-a mulțumit fetei pentru dans. „*Fata i-a bătut flăcăului în palmă, spunînd: Să ai noroc!*”

Astăzi tradiția jocului trăiește în cercuri tot mai restrînse. Tinerii cunosc din ce în ce mai puțin dansurile vechi. Iată cum evocă amintirile jocului vechi *Vasile Moga*: „*Și eu mergeam la hanul de la moara cu vînt. În tinerețea mea jocul se ținea acolo în fiecare duminică. Jocul a fost desființat în anii 1936–37, cînd prim-pretorul nu le-a dat autorizație pentru ziudă, ci numai pentru întrunire de seară. Și dacă nu aveau autorizație, tinerii erau împrăștiați de jandarmi. Jocul de după-masă a fost interzis, seara tinerii de la sălașe nu veneau, iar fetele nici nu îndrăzneau să umble în timpul nopții.*”

Caracterizarea diferitelor dansuri

Cele trei jocuri principale ale ciclului de dansuri populare ale românilor din Aletea sînt *lungă*, *mîînîțelul* și *șigăneasca*.

Lunga arată afinități apropiate de dansurile de stil vechi din Bazinul Carpaților – cu familia dansurilor feciorești. Această afinitate este indicată prin melodiile de ritmul dansului *parcarilor* – *kolomeika* – *ardeleana*, prin tempoul comun cu oscilații de 120–138 și prin măsura de 2/4 a acompaniamentului muzical.

Se observă multe paralelisme și în legătura dintre muzică și dans.

Pe lîngă asemănări privind melodia, tempoul de acompaniament și coincidențele structurale semnalează afinități între dansul *lungă* și familia dansului *fecioreasca*, anterior menționată.

În cursul dansului, strigăturile se ziceau cu

întreruperi: după versurile de cîte 7–8 silabe urma o pauză de aceeași durată și numai după aceea continua versul următor. Strigăturile s-au născut în parte în mod spontan, în timpul dansului, în parte cele existente erau modificate după împrejurările date.

Un alt dans important al ciclului de dansuri din Aletea, *mînîntelul*, se dansa după lungă. Tempoul acestuia este mai rapid decît al dansului lungă. Melodia de acompaniament, de asemenea, se compune din perioade muzicale regulate, de cîte opt măsuri de 2/4, dar ea nu mai este cea a dansului Kolomeika–ardeleană, ci de proveniență mai nouă și mult mai amestecată. Principalele valori ritmice sînt pătrea și optimea. *Mînîntelul* se dansează de asemenea în șir; străduindu-se spre uniformizare, dansatorii caută să se alinieze. Deși dansul are un caracter spontan, totuși în vederea respectării șirului la mișcările de rotire încoace și încolo, dansatorii sînt nevoiți să țină rîndul. La *mînîntelul*, strigăturile se zic la fel ca și la lungă.

Cel de-al treilea dans principal al ciclului este *țigăneasca*. Ritmul acestuia se situează între cel al dansurilor lungă și *mînîntelul*. Demn de remarcat că unele motive vechi sînt folosite la toate cele trei dansuri, cu schimbările de tempo, de măsură și de ritm conform dansului. Motivele dansului *țigăneasca* se pot diviza în patru grupe:

a. *Motivele de odihnă*: trebuie dansate cu trepidație, asemănător ceardașului cu un pas. „*Acesta este un dans bășos*” declară un cercetător (*Péter Szabó*) executat cu brațele prinse, lăsate în jos, legănîndu-le în direcția pașilor la dreapta și la stînga.

b. *Rotație în perechi*: ținuta brațelor este distanțată, dar aici apar cele mai variate forme ale prinderii mîinilor. Din cînd în cînd brațele parcă se înlănțuie, iar la învîrtirea fetelor se desfac din nou.

c. *Motivele „cu figuri”* pot fi: pîteni, pîteni în aer, ornamente de felul mișcării în trei pași.

Desfășurarea dansului este asemănătoare cu cel al dansului *mînîntelul*. Se dansează în șir și improvizat. Acest joc începe cu un motiv lent, de odihnă, cu durata de 1/4, urmată de trei pași cu ritm mărunțit sau cu motiv – pîteni sau pîteni în aer, care coincide cu accentul muzical. După aceasta, drept odihnă, poate urma rotirea ușoară, jucăușă în pereche și învîrtirea sub braț. Cea mai dinamică fază a dansului o constituie motivele de lovitură, de ciocnire, de plesnire care, de asemenea, sînt executate de mai mulți feciori care stau unul lîngă altul, dacă unul dintre ei începe. Natural, principalele grupări de motive se pot prezenta de la caz la caz și în succesiune diferită.

Totalitatea motivelor din *țigăneasca* prezintă afinitate cu dansurile maghiare în salturi și cu dansul țigănesc din Cîmpia Maghiară. În schimb, modurile complicate de a se ține de mîini sau de a-și împleti brațele amintesc de unele genuri ale dansurilor austriece.

Melodii românești aletene

Materialul cules pînă în prezent constituie aproape în întregime melodii instrumentale de dansuri, fără text (muzică populară vocală cîntată avem puțină și pare a fi importată din alte regiuni).

Muzica unui dans poate consta nu numai dintr-o singură melodie, ci dintr-un șir de melodii.

Genurile muzicale și modalitățile de executare ale melodiilor sînt foarte variate. Printre ele se găsesc: lidic, major, minor și doric cu secundă augmentată, precum și alte scări heptatonice combinate.

Pe vremuri, acompaniamentul muzical era susținut de clarinet – tobă, cîteodată, la petreceri mai mici, de fluier și drîmbă.

Culegerea dansurilor și a muzicii populare din Aletea s-a făcut între anii 1954–1972, în repetate rînduri, prin contribuția a numeroși culegători: *Costantin Costea, Béla Halmos, György Martin, Ferenc Sebő, Sándor Timár, Rezső Végvári, György Manninger, László Maács, István Német, Pál Sztanó*.

Relația dansurilor românești și maghiare

În istoria dansului european întîlnim diferite forme și genuri. Fiecare etapă istorică are anumite caracteristici, forme de dans specifice întregii societăți. Schimbările istorice duc totodată și la transformarea formei și a genului de dans. Aceste schimbări au influențat mai puțin dansurile rituale decît cele de distracție. Acest lucru are o importanță foarte mare deoarece structura culturii și vieții de dans a unei societăți este determinată în cea mai mare măsură de aceste dansuri de distracție.

„Comoara de dans” a popoarelor din Europa se poate împărți în mai multe „dialecte” de dans. Pe harta Europei de azi sînt 3 mari dialecte:

- 1., *dialectul vestic*,
- 2., *dialectul din centrul și estul Europei*,
- 3., *dialectul din sud-estul Europei*.

Aceste dialecte se deosebesc nu numai prin vitalitatea folclorului de dans, ci și prin folosirea diferitelor categorii de gen și de formă. În vestul Europei domină dansurile în perechi, în centrul și estul Europei domină formele de dans libere și individuale, iar în sud-estul Europei domină dansurile colective, dansurile în lanț.

De menționat că și relația dintre dansurile române și maghiare (atît elementele asemănătoare cît și diferențele) trebuie analizată într-o interdependență istorică europeană, pentru a primi explicația cauzelor reale ale unor diferențe și asemănări. Cercetarea comparativă a dansului popular român și maghiar are importanță și în privința descoperirii relațiilor unor culturi de dans. Situația geografică și istorică

particulară, diferențele datorate unor deplasări ale fazelor istorice devin de o importanță universal-istorică.

Punctul de plecare în compararea celor două culturi de dans constă în faptul că cultura de dans maghiară are un caracter european est-central cu genuri de dans libere și individuale (caracteristice epocii noi). Cultura românească de dans are un caracter care stă la limita dialectului balcanic și est-central (caracteristici epocii vechi) și totodată conține și unele forme de dans maghiară, reprezintă o singură perioadă istorică, pe când cultura de dans română conține genuri de dans caracteristice mai multor perioade istorice. (Epoca veche, epoca nouă și fazele de trecere între acestea.) Diferențele structurale ale culturii de dans român și maghiar sînt mai evidente în cazul în care categoriile de formă și de gen sînt puse în comparație. **Andrei Bucșan** diferențiază tipurile dansurilor populare românești din punctul de vedere al genului și al formei de dans în următoarele clase mari:

- I. „Hore mari”
- II. „Brîuri”
- III. „Hore mici”
- IV. „Doiuri”
- V. „Cete”
- VI. „Solo”

Unele din aceste clase lipsesc din cultura de dans maghiară, de exemplu „brîurile”. Altele, ca „horele mari”, „horele mici”, „cetele” joacă un rol neînsemnat. Jocurile din clasele „doiuri” și „solo” au un rol foarte important, care lipsesc însă din dansurile românești sau apar numai în unele zone vestice.

După aceste diferențe trebuie să menționăm că există și foarte multe asemănări între diferitele dansuri. Astfel, în dansurile cu rotire în perechi întîlnim numeroase trăsături asemănătoare, unele chiar cu aceeași muzică, ritmică, motive și structuri. O anumită deosebire există totuși: la români aceste dansuri au o anumită ordine regulată, un caracter colectiv, pe cînd la unguri aceste dansuri sînt libere, avînd caracter individual. Mai tîrziu, formele individuale au apărut și în dansurile românești, mai ales în regiunea Bihorului (vezi ardeleana, mîinîtelul).

Perspectiva culturii de dans a românilor din Ungaria

În trecut „jocul”, respectiv dansurile constituiau o parte integrantă a vieții oamenilor; azi sînt doar un mod de distracție, (cu rol tot mai mic), iar viitorul lor este nesigur. Ar fi mare păcat ca aceste dansuri frumoase, una din cele mai prețioase moșteniri ale noastre, să dispară din viața românilor din Ungaria. Cu toate că dansurile nu constituie factori determinanți ai unui popor, o minoritate etnică să se cramponeze, să se agațe de ele „ca scaiul de oale”, pentru a-și prelungi

viața. Prin urmare, și dansurile constituie un astfel de mijloc și cel mai puțin ce putem face e: să nu le dăm uitării, să le păstrăm și ar fi foarte important să le adaptăm la necesitățile zilelor noastre.

Părerea mea personală e că cercetarea dansurilor noastre populare nu e încheiată, generația actuală avînd încă multe de făcut. Datoria noastră actuală e să adunăm, să filmăm, să notăm și să descriem cît mai amănunțit elementele culturii noastre de dans. Acest complex al culturii de dans conține încă foarte multe elemente care nu au atras atenția cuvenită cercetătorilor.

Există pericolul ca viitorii cercetători n-o să mai găsească sau nu o să descopere elementele încă vii. E mai mult ca posibil că ei o să analizeze dansurile noastre cunoscute din unele surse scrise; din lucrări de diplomă, materiale didactice, filme, etc., care nu mai pot reda atît de fidel structura și funcția acestor dansuri.

Minoritatea noastră are datoria să păstreze cultura aceasta de dans, ca ea să nu dispară. În acest scop aș vrea să propun și să cer mai ales profesorilor noștri de gimnastică, orcît de ciudat ar părea, ca orele de gimnastică să înceapă cu niște elemente, motive de dans, constituind subiectul acelor 5-10 minute de încălzire. Nu este un lucru care nu se poate rezolva din cauza unor lipsuri materiale sau profesionale, deoarece cunoscînd pe cei mai mulți profesori din școlile noastre, aceștia o s-o facă cu cea mai mare plăcere, fiind și ei mari „îndrăgostiți” ai dansurilor populare românești. Iar acest lucru simplu ar avea un rol serios în păstrarea elementelor și motivelor de dans încă vii, iar astfel copiii noștri ar putea să cunoască dansurile bunicilor și străbunicilor lor și la nevoie, la o nuntă din Micherechi, Chitighaz, Aletea, etc., pe lîngă dansurile la modă, de origine maghiară și țigănească să știe să danseze și o ardeleană, eventual mîinîteaua, făcînd-o cu mîndrie și să zică la sfîrșitul dansului cum ziceau strămoșii noștri la jocuri: „Să ne fie de bine”.

Gheorghe Berényi

BIBLIOGRAFIE

1. Imre Vahot: Magyar- és Erdélyország képekben, Pest, 1853-54 (négy kötetben, Kubinyi Ferencce)l
2. András Béres: A méhkeréki táncház. Etnografia, 1981, 484-485.
3. Andrei Bucșan: A román néptánc sajátosságai. Táncudó tanulmányok, 11976-77.
4. Gyula Pálffy: A magyarországi román táncagyományok. Táncművészet, 1986, 11-12.
5. Ferenc Pesovár: A magyar nép táncélete
6. György Martin: A magyar és a román táncfolklor viszonya az európai összefüggések tükrében
7. Sándor Timár: Az eleki román táncokról Tanulmány. Observația redactorului: Lucrarea de față este întocmită de un tînăr amator de dans popular românesc, utilizînd din abundență, nu o dată în mod mecanic, bibliografia de sus. Dar tema ca atare o abordează ca o problemă foarte actuală a vieții noastre culturale, oferînd, totodată, o sinteză a acestei teme despre care știm relativ puțin. Acesta este motiul care ne-a îndemnat să o publicăm.

Lumina '90-93

Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria

Fondată de David Voniga, în 1894

Editor responsabil:

Dr. Gheorghe Petrușan

Redactor:

Ștefan Orolan

Editura „NOI”

5700 Gyula, Petőfi tér 2.

Tiparul:

Mozl Nyomda BT.

5600 Békéscsaba, Luther u. 5/b.

Director responsabil:

György Garai

ISSN: 1215-6779

Copertă:

László Lonovics